

CİLT 10 | SAYI 2 | AĞUSTOS 2022

AVRASYA TERİM DERGİSİ

Eurasscience Journals

ISSN: 2147 - 7507
<http://eurasscience.com/>

Yirmi ikinci sayıyla merhabalar,

Avrasya Terim Dergisi disiplinler arası hakemli dergi olarak yayın hayatına yirmi ikinci sayısıyla devam etmektedir. Avrasya Terim Dergisi 2020 yılından itibaren yılda üç defa yayınlanmaktadır. Dergi, Türkiye üniversitelerinin çeşitli bilim dalları çalışanlarına ulaşmış ve yurt içi tanıtımını tamamlamıştır. Bundan sonra dergimizin uluslararası niteliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Dergi kapsamında; Türkçe terimlerin (veya kavramların) çeşitli coğrafyalarda (Avrupa ve Asya) ve çeşitli alfabelerle (Arap, Kiril, Uygur vb.) yazılışlarının tespiti, sözlü olanlarının derlenmesi, bilim dallarına ait terimlerin bir araya getirilmesi, terimlerin özel olarak ele alınıp analiz edilmesi, terim üretimi, terim - anlam ilişkileri, terim - güç ilişkileri, terim yönetimi, terimin algı ve bilgi edinimine etkileri, terimin ekonomik yönü, terim - sorun çözümü vb. gibi terimle ilgili birçok konu bulunmaktadır. Ayrıca, çeşitli bilim dallarında yurt dışında yapılan terim çalışmalarına da yer verilmektedir. Yabancı dillerde yazılan metinler Türkçesiyle birlikte yayınlanmaktadır.

Avrasya Terim Dergisi'nin yirmi ikinci sayısında çeşitli bilim dallarından makalelerle terim konusunda katkı yapan yayınlara yer vererek yayın hayatına devam etmektedir. Pelin Hayta tarafından yazılan “*Sert Mukavva Kapaklı Kitap Ciltleme Terimleri ve Tanımlamaları*” isimli makale ile alanında temel terimlere önemli katkılar sağlamışlardır. Kaan Koçali ise iş güvenliği konusunda terimlere odaklanan “*İş Sağlığı ve Güvenliğinde “Ramak Kala” Terimi Üzerine Değerlendirme*” isimli makalesiyle bu sayıda yer almıştır. Tarık Demir ise “*Orta Amerika, Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika Bölgelerinin İsimlendirilmesi ve Sınırlarının Tespit Edilmesi Sorunu*” başlıklı makalesi ile coğrafya terimleri üzerine yazmıştır. Erdem Dirimeşe’de “*Duygu ve Zekâ Kavramlarına Sosyolojik Bakmak*” isimli çalışmasıyla sosyoloji kavramlarına katkı sağlamıştır.

Avrasya Terim Dergisi'nin yirmi üçüncü (Aralık 2022) sayısında yeni terim çalışmalarıyla buluşmak ümit ve dileklerimizle, çalışmalarınızda kolaylıklar dileriz.

Orhan SEVGİ
Yayın Kurulu Adına

Avrasya Terim Dergisi
ISSN: 2147 - 7507

İmtiyaz Sahibi
Eurasscience Journals Dergi Grubu

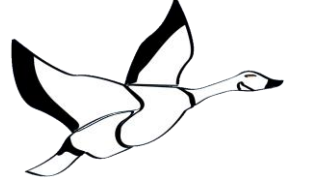
Yayın Kurulu Başkanı
Orhan Sevgi (İstanbul Ü.-Cerrahpaşa, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü, Toprak İlimi ve Ekoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye)

Dergi Tasarım
Mert Ekşi (İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü Peyzaj Teknikleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye)

Teknik İşler Sorumlusu
Osman Yalçın Yılmaz (İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Orman Fakültesi Orman Ölçme Bilgisi ve Kadastro Anabilim Dalı İstanbul Türkiye)

Kapak
Giresun-Kümbet 2022,
Ünal Akkemik

İletişim
Orhan Sevgi
İstanbul Ü.-Cerrahpaşa, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü, Toprak İlimi ve Ekoloji Anabilim Dalı, 34473 Sarıyer İstanbul, Türkiye
avrasyaterimdergisi@gmail.com
osevgi@istanbul.edu.tr
www.eurasscience.com

AVRASYA TERİM DERGİSİ

Avrasya Terim Dergisi, yılda üç defa yayınlanan hakemli bir dergidir. *Avrasya Terim Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim, etik ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Eurasscience Journals dergi grubuna aittir.

Yayıncının yazılı izni olmaksızın eserler (veya yazılar) kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler *eurasscience.com* tarafından ücretsiz yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahiplerinden herhangi bir sebeple para talep edilmez. Dergi açık erişim sağlama politikasını benimsemiştir.

Avrasya Terim Dergisi TÜBİTAK tarafından dizinlenmekte ve ULAKBİM tarafından yürütülen DergiPark Projesi sistemine üyedir.

ISSN: 2147 - 7507

Cilt 10, Sayı 2, 2022

Avrasya Terim Dergisi Yayın Kurulu (**Editörleri**)

- Zeynel Arslangündođdu** İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü Orman Entomolojisi ve Koruma Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye
- Hakan Aydemir** Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil Bilimi, İstanbul, Türkiye
- Abdurrahim Aydın** Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü Orman İnşaatı Jeodezi ve Fotogrametri Anabilim Dalı Düzce – Türkiye
- Mehmet Çalıkoğlu** Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Batı Akdeniz Ormancılık Araştırma Enstitüsü Antalya, Türkiye
- A.İlker Esin** İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Orman Fakültesi, Ormancılık Meslek Yüksekokulu Sulama Teknolojisi Programı İstanbul, Türkiye
- Feyruze Garipova** Başkurdistan Cumhuriyeti Beşeri Bilimler Enstitüsü, Dil Merkezi, Ufa, Rusya Federasyonu
- Bülent Gül** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye
- Gülşat Galiullina** Kazan (İdil Boyu) Federal Üniversitesi, Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, Tatar Dili ve Öğretim Yöntemleri Bölümü, Kazan, Rusya
- Priscilla Mary Işın** Bostancı İstanbul, Türkiye
- Şermin Kalafat** İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, İstanbul, Türkiye
- Bekir Kayacan** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gel. ve Ulus. İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
- Mustafa Koç** Bilecik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bilecik, Türkiye
- Şahin Mustafa** Kerkük Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü Kerkük, Irak
- Önder Öndemir** Yıldız Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, İstanbul, Türkiye
- Levent Özdüven** Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü Tekirdađ, Türkiye
- Ece Sevgi** Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Temel Eczacılık Bilimleri Bölümü Farmastötik Botanik Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye
- Orhan Sevgi** İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Orman Fakültesi, Toprak İlmi ve Ekoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
- İbrahim Şahin** Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü İzmir, Türkiye

- Hüseyin Barış Tecimen*** İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Orman Fakültesi, Toprak İlimi ve Ekoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
- Kürşat Yıldırım*** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
- Mustafa Yılmaz*** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü Orman Fakültesi Silvikültür Anabilim Dalı Kahramanmaraş, Türkiye
- Hatice Çınar Yılmaz*** İstanbul Ü.-Cerrahpaşa Ormancılık Meslek Yüksekokulu Süs Bitkileri Yetiştiriciliği Programı İstanbul, Türkiye

İÇİNDEKİLER

Makaleler	Sayfa
Pelin Hayta <i>Sert Mukavva Kapaklı Kitap Ciltleme Terimleri ve Tanımlamaları</i>	28-33
Kaan Koçali <i>İş Sağlığı ve Güvenliğinde “Ramak Kala” Terimi Üzerine Değerlendirme</i>	34-39
Tarık Demir <i>Orta Amerika, Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika Bölgelerinin İsimlendirilmesi ve Sınırlarının Tespit Edilmesi Sorunu</i>	40-50
Erdem Dirimeşe <i>Duygu ve Zekâ Kavramlarına Sosyolojik Bakmak</i>	51-65

SERT MUKAVVA KAPAKLI KİTAP CİLTLEME TERİMLERİ VE TANIMLAMALARI

Pelin Hayta¹

¹⁾ Öğretim Görevlisi Doktor, Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulu Tasarım Bölümü, Sinop, İletişim: pelin@hayta.com.tr, ORCID: 0000-0003-1613-0785

Özet

Kitapların bobin ya da tabaka kağıda basıldıktan sonra son haline getirilmesi için yapılan işlemlerin toplamına “Kitap Ciltleme” denir. Geçmişte tamamı elle yapılan ciltleme işlemleri günümüzde tam otomasyonla yapılmaktadır. Baskısı yapılan büyük boyuttaki tabakaya önce kırma, katlama yapılarak forma haline getirilir. Sonra 4-32 sayfadan oluşan bu formlar ardışık olarak harmanlanır. Akabinde dikilerek veya tutkallanarak yekpare hale getirilir. Yekpare haldeki kitabın iç bloğu ayrı hazırlanan mukavva kapak içerisine tutkalla sabitlenerek kitabın ciltlemesi tamamlanır. Teknolojisi çok hızlı ilerleyen ciltleme işlemlerine ait terimlerin anlaşılır şekilde açıklandığı Türkçe bir kaynak maalesef bulunmamaktadır. İnternet tarayıcılarına bakılarak bu görülebilir. Ülkemiz basım sanayii büyük oranda ihracat yapmaktadır. Özel siparişler alarak özgün defter, ajanda gibi çok sayfalı mukavva kapaklı ürünler ihraç etmektedir. Ciltleme işlemlerine ait bir sözlük olmaması yurtiçi ve yurtdışı ticari iletişimde yaşanan sorunlara bağlı maddi kayıplara neden olmaktadır. Özellikle ciltleme işlemlerine ait terminolojinin akademik dille hazırlanmış, tüm paydaşların anlayacağı şekilde bir kaynağının olmaması mesleki iletişimdeki yetersizliğin ana nedenidir. Çalışmada mukavva kapaklı, iplik dikişli bir kitabın teknik yapısı özgün bir çizim üzerinde isimlendirilmiştir. Çizim üzerindeki 16 adet temel teknik terim sade bir dille açıklanmıştır. Sonraki çalışmalarda ciltleme işlemlerine ait diğer terimlerin açıklanması ve nihai olarak kapsamlı bir Matbaa Teknik Terimler Sözlüğü'nün hazırlanması sektörde yaşanan iletişim problemlerini önlemeye yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kitap Ciltleme, Kitap Baskısı, Ciltleme Terminolojisi, Kitabın Yapısı

TERMS AND DEFINITIONS OF THE HARDCOVER BOOK BINDING

Abstract

The sum of the processes performed to finish books after they are printed on roll or sheet paper is called "bookbinding." The binding processes, which in the past were all done manually, are now completely automated. The large-format sheet that is printed is first formed into a signature by breaking and folding. Then these signatures, consisting of 4-32 pages, are collated sequentially. Then it is made in one piece by sewing or gluing. The inner block of the monolithic book is fixed inside the separately prepared cardboard cover, and the binding of the book is completed. Unfortunately, there is no Turkish source that clearly explains the terms of binding processes, whose technology is rapidly developing. A look at the web browsers shows this. The printing industry of our country exports on a large scale. It exports multi-page paperback products such as original notebooks and agendas by taking special orders. The lack of a dictionary for binding methods causes financial losses due to problems in domestic and international commercial communication. The main reason for the inadequacy in professional communication is the lack of a source that is in academic language and prepared so that all stakeholders can understand it, especially for the terminology of binding procedures. In the study, the technical construction of a thread-stitched book with cardboard binding is named on an original drawing. The 16 basic technical terms on the drawing are explained in simple language. In future studies, the explanation of other terms related to binding processes and eventually the compilation of a comprehensive Printing Technical Terms Dictionary will help to avoid communication problems in the industry.

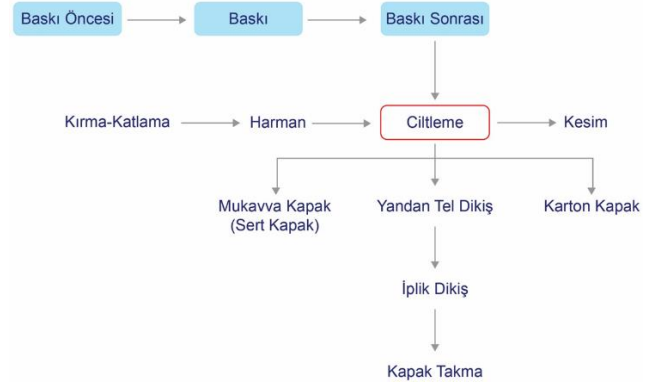
Keywords: Book Binding, Book Printing, Book Binding Terminology, Book Structure

1. Giriş

Johannes Gutenberg'in 1440 yılında matbaacılığı buluşu kitap basımının da başlangıcı olmuştur. Gutenberg kendi döktüğü hurufatlar, yaptığı mürekkep ve ahşap baskı presini ile 42 satırlık İncili basarak kitap basımını gerçekleştirmiştir. Kitap geçmişten günümüze en temel basılı kaynaktır. Johannes Gutenberg'in ilk kitap sayfalarını baskı presiniyle basmasıyla matbaacılığın doğuşu gerçekleşmiştir. Matbaacılığın doğuşu kitabın seri üretiminde önemli bir adım olmuştur. Bu süreci kitap basımında endüstriyel üretimi sağlayacak olan ofset baskı tekniğinin icadı geliştirmiştir. 1904 senesinde Amerikalı Ira W. Rubel tarafından ofset baskı icat edilmiştir (Acar Büyükpehlivan ve Oktav, 2021:63). Caspar Hermann ise Almanya'da 1907 yılında üç silindir sistemine göre ilk tabaka ofset ve rotatif ofset baskı makine planlarını hazırlamıştır (Oktav ve ark., 2021:21). Basılı sayfaların birleştirilerek kitap haline getirilmesi on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar el işçiliğinin ürünü olmuştur. Bir kitabın ciltlenmesi için cilt ustaları kitabın işlevi ve amacına göre sayfaları bir araya getiriyor, dikey ve kaplıyordu. Böylelikle her bir kitap birbirinden farklı el emeği ciltlerle muhafaza ediliyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında makineleşmenin sağladığı imkanlar kitap ciltlerinin de endüstriyel üretimler şeklinde gerçekleşmesine olanak tanıdı (Pearson, 2020:498). Bu radikal reform süreci cilt ustalarının çeşitli malzemeler kullanılarak oluşturduğu süslü ciltlerin yerini kütleli azaltılan ve biçimini değiştirilen, büyük plakalar ve metal silindirlerle üretimi yapılan ciltlere bıraktı (Bologna, 1982:28). Böylelikle ciltçilik basım sürecinin bir parçası haline geldi. El işçiliğinden seri üretime geçen cilt, kitabın fiziki yapısındaki en önemli unsurdur. Cilt; bir kitabın dayanıklılığı için yapısında herhangi bir sorun çıkmadan uzun süre muhafaza edilmesini sağlar (Sağlam, 2009:1). Kitap üretimi baskı öncesi, baskı ve baskı sonrası üretim süreçlerini kapsar. Ciltleme işlemi baskı sonrasında yapılan (Şekil 1) işlemlerin bir parçasıdır (Kipphan, 2001:33-34).

Baskı öncesinde baskısı yapılacak olan kitap sayfalarının dizgisi, kapak tasarımı gerçekleştirilir ve baskıya hazırlanır. Baskı sürecinde kitabın montajlanmış sayfaları tabaka formalar halinde basılır. Basılı tabakalar baskı sonrasında kırma-katlama makinelerinde katlanmış formalar haline getirilir. Formalar harmanlanır ve demonte haldeki bir kitap haline getirilir. Bu kitap makine yardımıyla sırttan iplik dikişle, yandan tel dikişle veya sırttan tutkalla birbirine bağlanır. Sırt boyunca birbirine bağlanmış olan formalar böylelikle kitabın tamamlanmış yan kağıtsız iç bloğunu oluşturur (Coutts

and Stephen, 2016:14-16). Yukarıda belirtilen yöntemle birbirine bağlanmış formalar (iplik dikiş, tel dikiş vs.) ayrı olarak hazırlanan kapağa yan kağıdı ile birleştirilerek bir kitap haline getirilir.

Şekil 1. Kitap ciltleme iş akış diyagramı

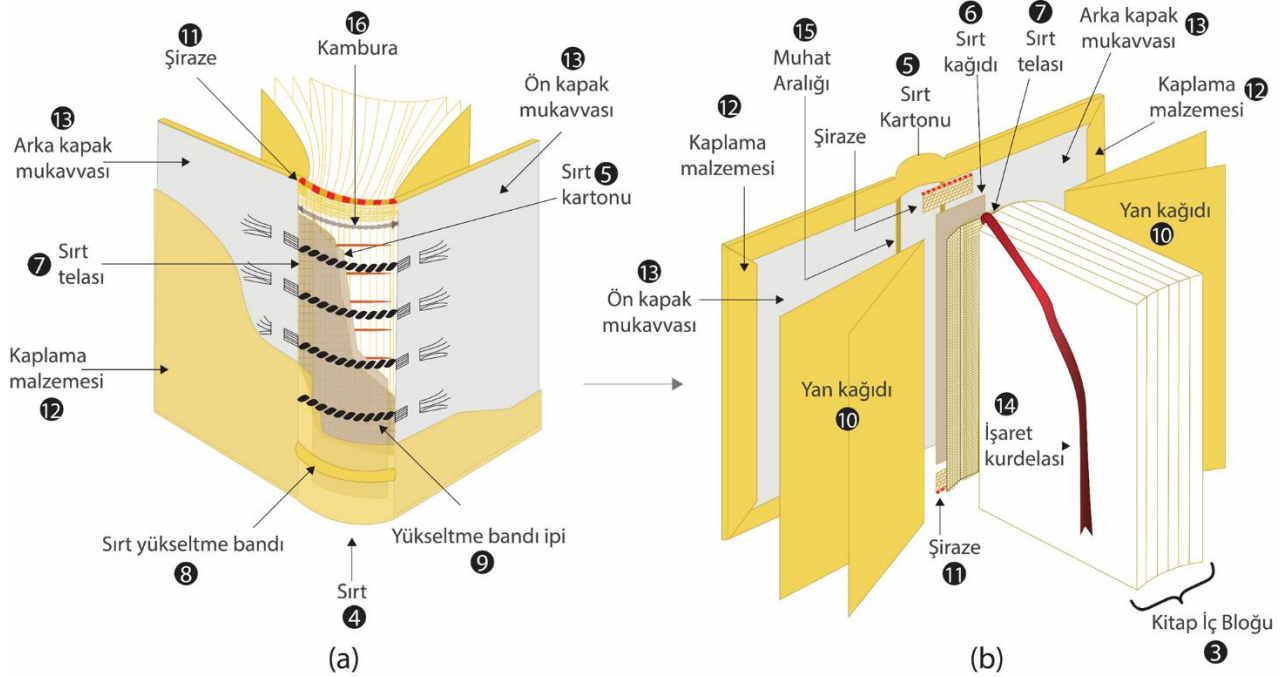
2. Yöntem

Kitap yapısına ait teknik terimleri açıklayan Türkçe bir sözlük bulunmadığı için terimlerin açıklaması yapılırken çoğunluğu yabancı bilimsel mesleki dergiler, meslek sözlükleri, lisansüstü tezler, Türkçe ve yabancı dilde yazılmış kitaplar ve web sitelerinden yararlanılmıştır. Ciltleme kapsamı içerisine giren terimlerin araştırılması amacıyla ilk olarak www.dergipark.org.tr internet sitesinde tarama yapılmıştır. “Ciltleme” anahtar kelimesi yazıldığında bu internet sitesinde 8 makale listelenmiştir ve konuya uygun 1 adet makale bulunarak incelenmiştir. İngilizce makaleleri inceleyebilmek amacıyla www.scholar.google.com internet sitesinde arama motoruna “book binding” anahtar kelimesi yazılarak 327 adet makale listelenmiştir. Fakat bu makalelerin 7 tanesi konuyla ilgili olup ilgili makaleler incelenmiştir. Bunların yanı sıra ciltleme konusuna ilişkin ulusal ve uluslararası onlarca internet sitesinde terminolojik taramalar yapılmış, incelenmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Ancak tüm kaynaklarda sert mukavva kapaklı bir kitabın terminolojisine ait açıklamalarında tam bir dil birliği bulunmadığı görülmüştür. Yapılan tarama, inceleme ve karşılaştırmaların sonucunda 16 terimin optimum Türkçe tanımlamaları yapılmıştır ve çizilen şekiller üzerinde bu terimlerin gösterimi yapılmıştır (Şekil 2 ve Şekil 3).

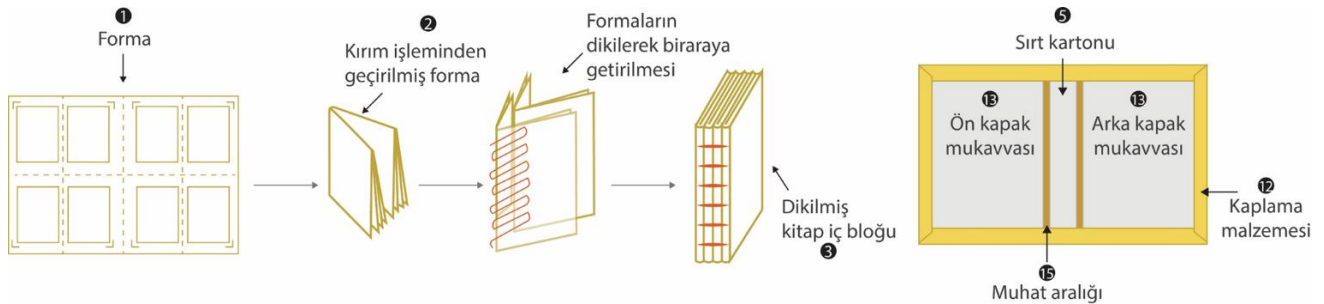
Sert mukavva kapaklı bir kitabın yapısı genel olarak şu kısımlardan oluşur;

1. Forma
2. Kırım işleminden geçirilmiş forma
3. Kitap iç bloğu
4. Sırt

5. Sırt kartonu	12. Kaplama malzemesi
6. Sırt kağıdı	13. Ön ve arka kapak mukavvası
7. Sırt telası	14. İşaret kurdelesi
8. Sırt yükseltme bandı	15. Muhat aralığı
9. Yükseltme bandı ipi	16. Kambura
10. Yan kağıdı	
11. Şiraze	

Şekil 2. Sert mukavva kapaklı bir kitabın yapısının şematik gösterimi. (a) Sırttan görünüm. (b) Önden görünüm.

Şekil 3. Bir formanın açık, kırılmış ve dikilmiş hali ve sert mukavva kapağın içten görünümü.

3. Bulgular ve Tartışma

Sert mukavva kapaklı bir kitabın ciltleme terimlerine ilişkin açıklamalar Şekil 2'deki ve Şekil 3'deki teknik çizimlerde belirtilmiş parçalara göre yapılmıştır. Kitabın her bir alanına ilişkin teknik terimlerin açıklamaları verilmiş ve İngilizce birkaç farklı ifadesi olan terimlere ilişkin çeşitli kaynaklar incelenerek uygun Türkçe karşılıkları özgün tanımlanarak verilmiştir.

Yabancı kaynaklarda da ciltleme terminolojisinin tam oturmadığı gözlenmektedir.

Kitap Ciltleme Terimleri ve Anlamları

3.1. Forma (*Signature*)

Üç yada dört kez katlandığında bir kitabın bir bölümü veya tamamı haline gelen basılmış büyük kağıt tabakasıdır (Sappi,2022:75). Bir forma, basılan tabakanın ve kitabın son boyutuna göre 4-32 sayfa içerebilir.

3.2. Kırım İşleminde Geçirilmiş Forma

(*Book Signature*)

Baskısı yapılmış tabakalar üç yada dört defa otomatik makinada katlanarak kitap boyutuna getirilir. Bu katlanmış bir formadır.

3.3. Kitap İç Bloğu (*Book Block*)

Formalar halinde basılmış kağıtların kırım işlemi yapılarak, harmanlama sonucunda oluşan ürün kitabın iç bloğunu oluşturması amacıyla sırttan dikilerek yekpare halde birleştirilir. Böylelikle dikilmiş formalar kitap iç bloğunu oluşturur.

3.4. Sırt (*Spine*)

Dikilmiş formlardan oluşan iç blok ve kapağın birleştirildikten sonra cildi destekleyen ve sayfaların arkasını oluşturan kısım. Ciltlenmiş kitaplar rafa konulduklarında sırttan görünüm sağlar ve sırtın mukavemeti sayesinde dik dururlar.

3.5. Sırt Karton (*Backing Cardboard*)

Alt kapak mukavvası ile üst kapak mukavvası arasında kalan ve kapak mukavvasının yarısı kalınlığındaki sırtı güçlendiren kartondur. Forma sayısı az olan kamburasız ince kitaplarda, bu karton kapak kartonları ile aynı kalınlıkta olabilir. Ancak, özellikle kambura yapılan ciltlerde daha ince ve kambura yapılmaya uygun karton kullanılır.

3.6. Sırt Kağıdı (*Backing Paper/Paper Liner/Backing Material*)

Sırt telası ve sırt kartonu arasında kalan sırtı desteklemek amacıyla kullanılan yüksek gramajlı kağıt. Kitabın sırtının ve tutkallanmış telanın iz yapmasına engel olarak ciltlenmiş kitap sırtının pürüzsüz olmasına katkı sağlar.

3.7. Sırt Telası (*Back Lining*)

Sırttan dikilmiş formaların yani kitap bloğu omurgasının üzerine yapıştırılan seyrek dokuma ince, hafif ve saydam pamuk kumaş destek malzemesidir (Thomson Reuters, 2022:5). Sırt telası, yekpare haldeki kitap bloğu kapakla birleştirilmeden önce kitap sırtını güçlendirmek amacıyla yapıştırılır.

3.8. Sırt Yükseltme Bandı (*Raised Band*)

Sırtta yer alan dikiş destekleridir (Johansen, 2010:20). Yükseltme bantları deri ciltli kitaplarda sırttan hafifçe yükselti yapan çok kalın iplikle yapılan sırt

dikişleridir. Bantlar ciltleme işlemi esnasında oluşturulur ve sırttan şeritli kitapların yapısını gösterir.

3.9. Yükseltme Bandı İpi (*Raised Cord Sewing Support / Raised bands single cord laced in*)

Sırt yükseltmesinde kullanılan genellikle pamuk ya da keten çok katlı bükülmüş kalın çaplı iptir. Bu ipin uçları püsküllendirilerek ön ve arka kapak mukavvaslarının üzerine yapıştırılır.

3.10. Yan Kağıdı (*End Paper/End Leaf/ Fixed Insert Sheet /Front End Sheet - Back End Sheet*)

Bir kitabın iç bloğu ile kapağını birleştirip dayanıklı hale getirmek için özel olarak üretilen kağıttır (Ülgen ve ark., 2008:299). Ciltleme işleminde yan kağıt yardımıyla dikilmiş formlara kapak takılır. Bu kağıt yan yana iki sayfa büyüklüğündedir. Kitabın ön ve arka kapak mukavvasına tutkalla sabitlenirler. Tutkallanmayan yaprak ise kitabın ilk sayfasının üzerinde kitap sayfaları gibi hareket ettirilebilir haldedir.

3.11. Şiraze (*Head-Band/Tail-Band*)

Şiraze ciltli bir kitapta kitap sırtının üst ve alt kenarına tutkalla sabitlenen pamuk veya ipek kumaştan bir şerittir. Bu şeridin amacı ciltte dayanıklılık ve estetik bir görüntü sağlamaktır. Şirazeler yuvarlatılmış kenarlara sahiptir ve farklı renk ve desenlerde ciltte yer alabilirler. Sırtta baş ve etek uçlarına yakın noktalarda dikiş olmadığından özellikle bu noktalarda formaların ayrılmasını önlemek için kullanılır. Ayrıca şirazeler kitap raftan çekilirken kitabın sırtının iç bloktan ayrılmasını önler (Ignou, 2022:145).

3.12. Kaplama Malzemesi (*Hard cover material*)

Kitap için seçilen kaplama malzemesi kitabın ömründe ve korunmasında önemli bir etkiye sahiptir. Dikilmiş formaların kaplanması için kapak mukavvası üzerine kaplanan malzemedir. Ciltçilikte kullanılan kaplama malzemeleri deri, kumaş, kağıt, karton ve plastik esaslı malzemeler olabilir. Ancak dekoratif bir cilt yapmak için farklı malzemelerde kullanılabilir (Boyles, 2017:5). Deri, yüzyıllar boyu tercih edilmiş olan ciltlemeler için en eski ve kalıcı kaplama malzemesidir (Pearson ve ark., 2010:6). Ciltlemede deri olarak koyun derisi, keçi derisi ve ceylan derisi ciltçiliğin ilk dönemlerinden bu yana kullanılmıştır (Güleç, 2011:7). Bir diğer kaplama malzemesi olan kumaş cilt bezi olarak bilinir ve on dokuzuncu yüzyılda endüstriyel üretimle birlikte ciltlemede kullanılmaya başlamıştır (Embree ve Thompson, 2007:54).

3.13. Ön ve Arka Kapak Mukavvası (Cover Cardboard)

Kitap kapaklarının kaplanması ve sert durması amacıyla kullanılan mukavva malzemedir. Kaplama malzemesi altına yapıştırılan mukavva sayesinde kitap değişik kaplama malzemeleri ile kaplanabilir. Kaplama malzemesi ile mukavvaların birbirine sabitlenmesinde çoğunlukla akasya ağacının kurutulmasından elde edilen arap zamkı (Ülgen ve ark., 2019:164) kullanılır.

3.14. İşaret Kurdelesi (Bookmark)

Bir ucu iç bloğun sırtının üst kısmına yapıştırılan ipek kurdeledir. Sırttan kitap sayfalarının iç kısmına doğru gelir ve istenilen sayfa arasına yerleştirilerek sayfadan taşan diğer ucuyla sayfa belirleme yapılabilir.

3.15. Muhat Aralığı (Hinge)

Kitabın ön kapak mukavvası sırt kartonu ve arka kapak mukavvası arasında kalan kitabın sırtı boyunca uzanan eşit iki boşluğa muhat aralığı denir.

3.16. Kambura (Round Spine)

İç bloğu fazla formalı olan sert kapaklı iplik dikişli kitapların sırtının dışbükey şekilde yuvarlatılmasıdır. Kitabın ön kısmı ise doğal olarak içbükey olarak yuvarlatılmış olur. Genellikle sırtı çok kalın kitaplarda özel makinayla dairesel yay şeklindeki kambura işlemi yapılır. Kambura işlemi kitabın kolay açılarak rahat okunmasına katkı yapar.

4. Sonuç ve Öneriler

Kitap ciltlemenin tarihi, altıncı yüzyılın başlarında, eğitilmiş rahiplerce elle yazılmış kitapların üzeri metal veya mücevher kaplı ince tahta levhalarla yapılan ilkel ciltlerle başlar. Ancak matbaanın ortaya çıkmasıyla modern dönem kitap ciltleme ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar cilt ustalarının el işçiliği ile gerçekleştirdiği ciltleme on dokuzuncu yüzyıldan itibaren teknolojik değişimlerden geçerek bugün tüm işlemler makinelerle seri üretim olarak yapılmaktadır. Ciltleme işleminde kullanılan terimlerin birçoğu İngilizce kökenli olup birçoğunun Türkçe anlamı tam olarak bilinmemekte veya yanlış kullanılmaktadır. Kökleri el sanatlarına dayanan ciltçilikte terminolojik kargaşaların yaşanması ve ticari iletişimde aksamaların olması nedeniyle terminolojik kavramların açıklamalarına ihtiyaç vardır. Özellikle büyük ticari matbaalar yurtdışından sipariş alarak sert kapaklı pahalı kitapların ihracatını yapmaktadır. Alınan siparişlerin üretim sürecinde teknik terminoloji ile ilgili önemli iletişim problemleri

yaşanabilmektedir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada kitap ciltlemeye ilişkin sert kapak terimleri incelenmiş, terimlerin Türkçe tanımlamaları ve anlamları açıklanmıştır.

Ciltçilik terminolojisi alanında birkaç lisans ve yüksek lisans düzeyinde tez çalışması dışında Türkçe kaynak bulunmamaktadır. İngilizce ve diğer yabancı kaynaklarda bile bazı kavram kargaşaları vardır. Bu çalışmada ciltlemenin sadece sert kapak kısmına ait kavramlar açıklanmıştır. Bu nedenle yakın gelecekte kapsamlı bir ciltleme terminolojisi çalışması yapılması önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Acar Büyükpehlivan, G., Oktav, M., 2021. Ofset baskı sistemine ait temel terimler ve değerlendirilmesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 9 (2): 63-68.
- Bologna, G., 1982. Gold in book binding. *Gold Bulletin*, 15 (1): 25-30.
- Boyles, E. V., 2017. Hand bookbinding: materials, methods, and techniques as they relate to preservation and conservation. *The iJournal*, 2 (2): 1-16.
- Coutts, H. T., Stephen G. A., 2016. Manual of library book binding practical and historical. https://www.forgottenbooks.com/en/download/Manual_of_Library_Bookbinding_Practical_and_Historical_1000816764.pdf (Ziyaret tarihi: 26/04/2022).
- Embree, A., Thompson, A., 2007. Physical properties of decorative japanese book cloths. *Journal of the American Institute for Conservation*, 46 (1): 53-65.
- Güleç, E., 2011. Endüstriyel ciltleme sistemlerindeki teknolojik gelişmelerin incelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Matbaa Eğitimi Anabilim Dalı yayınlanmış Yüksek Lisans tezi, 136 sayfa.
- Ignou The People's University. Materials for binding. <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/39371/1/Unit-11.pdf> (Ziyaret tarihi:26/04/2022).
- Johansen M, 2010. Bookbinding by Hand. Lesson Note of Drexel University, <http://www.pages.drexel.edu/~mj382/eport/eportdocs/thesaurus.pdf> (Ziyaret tarihi:26/04/2022).

- Kipphan, H., 2001. Handbook of Print Media Technologies and Production Methods. Springer Press, Germany.
- Oktav, M., Acar Büyükpehlivan, G., Kandan, N. A., 2021. Ofset Baskıda Temel Teknik Problemler ve Çözümleri. Basev Yayınları, İstanbul.
- Pearson, D., 2020. Bookbinding history and sacred cows. *The Library: The Transactions of the Bibliographical Society*, 21 (4): 498-517.
- Pearson, D., Mumford, J. and Walker, A., 2010. Bookbindings. The British Library Publishing, London.
- Sağlam, Ş., 2009. Çeşitli ciltleme teknikleriyle ilgili uluslararası kalite standartları ve bu standartların kullanılabilirliğinin incelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Matbaa Eğitimi Anabilim Dalı yayınlanmış Yüksek Lisans tezi, 90 sayfa.
- Sappi guide to designing for print: tips, techniques and methods for achieving optimum printing results, https://cdn-s3.sappi.com/s3fs-public/sappietc/sappi_standard06.pdf (Ziyaret tarihi: 26/04/2022).
- The Public, An introduction to: bookbinding. <https://thepublicstudio.ca/files/DIY-No3-Book-binding-Spreads.pdf> (Ziyaret tarihi: 26/04/2022).
- Thomson Reuters, Book Manufacturing Terminology. https://cdn2.hubspot.net/hub/213379/file-200057605-pdf/Thomson_Reuters_Core_Publishing_Solutions_Book_Printing_Dictionary.pdf (Ziyaret tarihi:26/04/2022).
- Ülgen, M., Oktav M., Gençoğlu E.N., 2008. *Matbaacının Kağıt Hakkında Bilmesi Gerekenler*. Basev Yayınları, İstanbul.
- Ülgen, M., Oktav, M., Çakır, N. 2019. *Grafik Sanatları İçin Kimya*. Basev Yayınları, İstanbul.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE “RAMAK KALA” TERİMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Kaan Koçali^{1,2}

¹⁾ İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, İstanbul

²⁾ Kampüs Madencilik Müş. Mak. San. İç ve Dış Tic. Ltd. Şti.
ileti: kkocali@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1329-6176

Özet

İş sağlığı ve güvenliğinin en temel amacı iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek olup tüm dünyada yapılan bilimsel ve hukuki çalışmalar bu amaç doğrultusundadır. Yapılan işe bağlı olarak ortaya çıkan risk ve tehlikelerin kontrol altına alınması iş kazalarının önlenmesi için en büyük unsurdur. İş kazalarının önlenmesi ve gerçekleşebilme potansiyellerinin araştırılmasındaki en büyük gösterge olan ramak kala olayların ne olduğu bilinmelidir. İş sağlığı ve güvenliği literatürü içerisinde “ramak kala” terimi ile ilgili yapılan çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle çalışmada amaç, “ramak, kalan, ramak kala, kaza, iş kazası, büyük kaza, büyük ramak kala, olay” terimlerinin kökenleri ve tanımları ile incelenerek terimler arasındaki semiyolojik ve etimolojik ilişkinin iş sağlığı ve güvenliği açısından hangi aşamada kullanılmaya başlandığını net şekilde ortaya koyabilmektir. İncelenen terimlerin Türkçe kökenleri Etimoloji Türkçe ve Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nden, İngilizce kökenleri ise Online Etymology Dictionary’den alınmıştır. Terimlerin birbiri ile ilişkileri ortaya konulduktan sonra iş sağlığı ve güvenliği alanında bu terimlerin kullanılarak “ramak kala” teriminin literatürün temelini oluşturduğu bu alanda yapılan bilimsel çalışmalardaki terimler ile ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda, iş sağlığı ve güvenliğinde yer alan ramak kala teriminin anlamı daha net ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ramak Kala, Kaza, İş Kazası, İş Güvenliği, İş Sağlığı ve Güvenliği

AN EVALUATION ON THE TERM “NEAR MISS” IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

Abstract

The main purpose of occupational health and safety is to prevent work accidents and occupational diseases, and scientific and legal studies conducted all over the world are in line with this purpose. Controlling the risks and hazards arising from the work done is the most important factor for the prevention of occupational accidents. It should be known what the near misses are, which is the biggest indicator in the prevention of occupational accidents and the investigation of their potential to occur. Studies on “near miss” are insufficient in the occupational health and safety literature. For this reason, the aim of the study is to examine the origins and definitions of the terms "near, miss, near miss, accident, work accident, major accident, major nearmiss, incident" and at what stage the semiological and etymological relationship between the terms has started to be used in terms of occupational health and safety. to present it clearly. The Turkish origins of the examined terms were taken from the Etymology Turkish and Turkish Language Association Dictionary, and their English origins were taken from the Online Etymology Dictionary. After revealing the relations of the terms with each other, these terms are used in the field of occupational health and safety, and the term "near miss" forms the basis of the literature, and the terms in the scientific studies in this field are revealed. As a result of the study, the meaning of the term near miss in occupational health and safety has emerged more clearly.

Keywords: Near Miss, Accident, Work Accident, Occupational Safety, Occupational Health and Safety

1. Giriş

Sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile farklı iş proseslerine dayalı, makine odaklı çeşitlenen iş kollarının artması sonucunda iş hayatı çok daha riskli ve tehlikeli bir ortam haline gelmiştir. Risk ve tehlikelerin yönetilmemesi ve kontrol altına alınamaması durumunda yaralanmalar ve ölümlü iş kazaları meydana gelmektedir. Bu nedenle işyeri ortamındaki tüm uygunsuzlukların giderilmesi ve risklerin daha meydana gelmeden önlenmesi için iş sağlığı ve güvenliği (İSG) kavramı doğmuştur (Koçali, 2021:3-4). Türk Standartları Enstitüsü'ne (2008) göre İSG kavramı “*işyerindeki personellerin, diğer kişilerin (sürekli olmayan iş için gelen personeller, alt yüklenici firma personelleri vb.) veya ziyarete gelen kişilerin de sağlık ve güvenliğini etki eden ya da etkileyebilecek koşullar ve durumlar*”dır.

İş sağlığı ve güvenliğinin en temel amacı, çalışanları iş kazası ve meslek hastalıklarından korumaktır. **Kaza** terimi Türk Dil Kurumu (2022) tarafından “*istem dışı veya umulmayan bir olay dolayısıyla bir kimsenin, bir nesnenin veya bir aracın zarara uğraması*” şeklinde tanımlanırken olayın içinde “iş” var ise “*batah bir davranış veya teknik bir arıza sonucunda beklenmedik bir durumda meydana gelen, kişilere ya da nesnelere verilen zarardan dolayı mevcut işletmede faaliyetin durmasına veya kesintiye uğramasına yol açan, istenmeyen olaylar*” şeklinde tanımlanmaktadır (Öçal ve Çiçek, 2017:626). İş kazasını Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2006), “*önceden planlanmamış, bilinmeyen ve kontrol altına alınamamış olan etrafa zarar verebilecek nitelikteki olaydır*” şeklinde tanımlarken, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2017) “*önceden planlanmamış kişisel yaralanmalara, maddi zarara ve üretimin durmasına sebep olan olaydır*” şeklinde tanımlamaktadır. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) ise “*işin gerçekleşmesi sırasında fiziksel ve ruhsal zarara yol açan ani bir olay*” şeklinde iş kazasını ifade etmektedir (Kılış, 2013:5).

İş kazalarının nedenlerinin tespiti amacıyla H.W. Heinrich (1931) tarafından yapılan bilimsel çalışmalarda iş kazalarının %88'inin güvensiz davranış, %10'unun güvensiz ortam/işyeri ve %2'sinin de önlenemeyen durumdan dolayı meydana geldiği ile ilgili tüm dünyada kabul gören bir görüş bulunmaktadır (ILO, 2011). İş kazası, güvensiz ortam ve güvensiz davranıştan ya da her ikisinin birleşiminden meydana gelmekte olup (Koçali, 2018:16) iş kazalarının önlenmesi ve nedenlerinin araştırılması için bilimsel birçok yaklaşım ortaya atılmıştır (Yılmaz, 2013:31). Bu yaklaşımların en önemlisi, bir iş kazasının gerçekleşebilme potansiyelini gösteren ramak

kala olaylardır. Ülkemizde “*ramak kala*” kelime öbeğinin kullanımı 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile resmi olarak başlamış olup kanunun 14/b maddesinde işverenin yükümlülükleri sıralanırken “*b) İşyerinde meydana gelen ancak yaralanma veya ölüme neden olmadığı halde işyeri ya da iş ekipmanının zarara uğramasına yol açan veya çalışan, işyeri ya da iş ekipmanını zarara uğratma potansiyeli olan olayları inceleyerek bunlar ile ilgili raporları düzenler.*” şeklinde ramak kala olayların rapor edilmesinden bahsedilmiştir. Bu kanun çerçevesinde çıkartılan İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin 4. maddesinde “*d) Ramak kala olay: İşyerinde meydana gelen; çalışan, işyeri ya da iş ekipmanını zarara uğratma potansiyeli olduğu halde zarara uğratmayan olayı*” şeklinde tanımlanırken 8. madde ile ramak kala olay kayıtları zorunlu hale getirilmiş ve 12/ç maddesinde ramak kala olayların önemi vurgulanmıştır.

Ramak kala olaylar; bir iş kazasının gerçekleştiği fakat çalışanların yaralanma ya da ölümlerle karşılaşmadığı ve “*az kalsın oluyordu*” şeklinde tanımlanan, yaşanan olay için önlem alınmaz ise iş kazası olma potansiyelini açıkça gösteren durumlardır. Ramak kala olayların analiz edilmesi yaşanabilecek iş kazalarını da önleyecektir. Çalışanların işyerlerinde karşılaştıkları tehlikeleri kayıt altına alması bu açıdan önemlidir. İş sağlığı ve güvenliği konusunda büyük önem arz eden bu kayıtlar; çalışanlara yetersiz ya da eksik eğitim verilmesi sonucunda ramak kala olayların ayırt edilememesi, bildirimlerin zaman kaybı olarak görülmesi ve yapılacak olan bildirimlerin çalışanlar açısından sıkıntı çıkarabileceği gibi sebepler ile sağlıklı şekilde tutulamamaktadır. Her ne kadar ülkemiz mevzuatında ramak kala olaylar iş kazası gibi değerli görülse de uygulamada ramak kala hakkında bilgilendirici yayın sayısı yok denecek kadar azdır (Chamil ve ark., 2015:273; Gök ve Yıldırım Sarı, 2016:166; Durduran ve ark., 2019:133; Koçali, 2022:5).

2. Yöntem

Çalışmada iş kazalarının önlenmesi ve gerçekleşebilme potansiyellerinin araştırılmasındaki en büyük gösterge olan “*ramak kala*” teriminin kökenleri ve anlamları ile detaylı inceleme yapılmıştır. Ramak kalanın bileşenleri incelenerek ve iş sağlığı ve güvenliğinde ramak kalanın temelini oluşturan çalışmalara ve ülkemizdeki tanımlamalarına yer verilmiştir. Bunun için iki Türkçe (*Etimoloji Türkçe, Türk Dil Kurumu*) ve bir İngilizce (*Online Etymology Dictionary*) sözlük veri tabanlarından terimlerin kökenleri ve anlam gelişimleri detaylı olarak incelenmiştir. İş sağlığı ve güvenliği açısından ise “*ramak kala*” teriminin kullanıldığı ilk bilimsel çalışmalar incelenerek önemleri vurgulanmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Ramak Kala (*Near Miss*)

Ramak kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *ramk* kökünden gelen *ramak* رَمَق "ölümden önceki son yaşam belirtisi, bakış" sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük olan *ramk* رَمَق ise "bakma, göz atma" sözcüğünün mastarı şeklinde olup (Etimoloji Türkçe, 2022), Türk Dil Kurumu'na göre ise ramak "bir şeyin olmasına çok az kalmak" anlamı taşımaktadır (TDK, 2022). İngilizcesi olan "*near miss*" bazı kaynaklarda "*near hit*", "*close call*" ya da "*nearly a collision*" olarak geçmektedir (Golovina ve ark., 2019:208; Zhou ve ark., 2019:2; Antão ve ark., 2021:223). "**Near**" kelimesinin kökeni "*nigh*"den gelmekte; 1300'lerde "yakın olma, uzak olmama", 1400'lerde "akraba ilişkisi belirtme", 1610'larda "ekonomik, cimrilik"i ifade ederken, 1751 yılında konuşma dilinde "*near miss*" şekli ile "yaralanma veya tehlikeden zarar kaçmak" anlamında ilk kez kullanılmaya başlanmıştır (Online Etymology Dictionary, 2022).

Kalan kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *mlw* kökünden gelen imlâ' املاء "dikte etme, yazı yazdırma" sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük olan *mlw*, Aramice/Süryanice "*dolu*" şeklinde tanımlanmış olup (Etimoloji Türkçe, 2022), Türk Dil Kurumu'na göre ise "*kaldığımda*" anlamı taşımaktadır (TDK, 2022). İngilizcesi olan "*miss*" kelimesinin kökeni "*missan*" dan gelmekte; 1200'lerde "bulamamak", 1300'lerde "not etme, algılama veya gözlemede başarısız olmak" ve "(bir şeyin veya birinin) yokluğunu veya kaybını pişmanlıkla algılamak", 1400'lerde "atlamak, dışarıda bırakmak, atlamak" şeklinde tanımlanırken 1520'lerde "kaçmak, kaçınmak" şekli ile kullanılmaya başlanmıştır (Online Etymology Dictionary, 2022).

3.2. Ramak Kala Bileşenleri (*Near Miss Components*)

Güvenli olmayan bir davranışın (iş alışkanlıkları veya davranış sorunları) veya güvenli olmayan bir durumun (güvenli olmayan bir fiziksel veya kurumsal ortamı içeren) olayın gerçekten yaralanmaya veya maddi hasara neden olup olmadığına bakılmaksızın endüstriyel bir süreçte herhangi bir beklenmedik olaya (kaza, olay, ramak kala) sebep olma potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle, "ramak kala" olayın bile bir kazanın meydana gelebileceğine dair önemli bir uyarı olarak görülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Tanımlar ülkelerin hukuki düzenlemelerine göre farklılık gösterse de "istenmeyen olaylar" hakkında konuşurken iş sağlığı ve güvenliği alanında yaygın olarak kullanılan terimlerde tutarlılık bulunmaktadır.

Büyük Kaza (*Major Accident*)

1982 yılında 15 Avrupa Birliği ülkesi tüm büyük endüstriyel kazalar (nükleer, askeri, madencilik, nakliye ve atık olmayan depolama sahaları ile ilgili olmayan) için kendi ülkelerinde meydana gelen tehlikeleri Avrupa Komisyonu'na Seveso-I Direktifi (*Seveso-I Directive*) kapsamında raporlamasına karar verilmiştir (Seveso-I, 1982) ve bu amaçla 1984 yılında 82/501/EEC standardı ile Büyük Kaza Raporlama Sistemi (*Major Accident Reporting System*) kurulmuştur (COM[88]261, 1988). Seveso-I Direktifi'ne göre **büyük kaza** "endüstriyel bir faaliyet sırasında kontrolsüz gelişmelerden kaynaklanan, insan için ani veya gecikmeli olarak, kuruluş içinde veya dışında ve/veya çevre için ciddi bir tehlikeye yol açan büyük bir emisyon, yangın veya patlama gibi ve bir veya daha fazla tehlikeli madde" olarak, 82/501/EEC Standartı'nda ise "endüstriyel bir faaliyet sırasında kontrolsüz gelişmelerden kaynaklanan, ani veya gecikmeli olarak ciddi olumsuz etkilere (ölüm, yaralanma, zehirlenme veya hastaneye yatış) neden olan veya neden olma potansiyeli olan ani, beklenmedik, plansız bir olaydır" şeklinde tanımlanmıştır.

Kaza (*Accident*)

Kaza kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *kdy* kökünden gelen *kaḍā'* فضاء "yargılama, yargı, özellikle tanrısal yargı, kader, kısmet, ölüm, beklenmedik ölüm" sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük olan *kaḍā'* Arapça فضا "yargıladı, hüküm verdi" fiilinin mastarı olup (Etimoloji Türkçe, 2022), Türk Dil Kurumu'na göre ise "istem dışı veya umulmayan bir olay dolayısıyla bir kimsenin, bir nesnenin veya bir aracın zarara uğraması" anlamını taşımaktadır (TDK, 2022). İngilizcesi olan "**accident**" kelimesinin kökeni Latince "*accidentem*" den gelmekte olup anlamı "olan bir şey, bir olay"dan "bir aksilik, istenmeyen bir olay"a doğru genişleme eğilimi göstermiştir. Latince "*si quid cui accidat*" söyleminin "eğer birine bir şey olursa", "eğer ölürsa" şeklinde İngilizce'ye geçmesi 1500'ler itibarıyla teolojik (Hristiyanlıktaki kutsal ekmek ve şaraptaki maddi niteliklere atıfta bulunarak), tıbbi (sıra dışı bir şey, hastalık, yaralanma) ve felsefesi (bir şeyin temel olmayan özelliği) anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır (Online Etymology Dictionary, 2022).

Büyük Ramak Kala (*Major Near Miss*)

Büyük ramak kala kelimesi Seveso-I Direktifi'nde (1982) "planlanan güvenlik sistemlerinin yetersiz veya etkisiz olduğu kanıtlanan ve olayların sırası başka yollarla kesintiye uğratılmamış olsaydı, sonuçlarının büyük kazaya yol açması makul bir şekilde beklenilecek tehlikeli bir durum" şeklinde belirtilmiştir.

Olay (Incident)

Olay kelimesi Türk Dil Kurumu'na göre "Ortaya çıkan, oluşan durum, ilgi çeken veya çekebilecek nitelikte olan her türlü iş, hadise, vaka" şeklinde tanımlanmış olup (TDK, 2022), Türkçe kökeni Arapça olarak hadise kelimesine karşılık gelmektedir. Hadise, hds kökünden gelen hadîsat حَدِيثٌ "olmuş şey, olay" sözcüğünden alıntıdır (Etimoloji Türkçe, 2022). İngilizcesi olan "incident" kelimesinin kökeni Latince "incidentem" den gelmekte olup anlamı 1500'lerde "başka bir şeyle bağlantılı olarak gelişigüzel meydana gelen bir şey", 1600'lerde "ast olarak meydana gelen" ve 1660'larda "üzerine düşmek veya çarpmak" şeklinde kullanımı ile genişlemiştir (Online Etymology Dictionary, 2022).

4. İş Sağlığı ve Güvenliğinde Ramak Kala Teriminin Temeli (The Basics of the Term of Near Miss in Occupational Health and Safety)

Ramak kala olaylar, iş kazalarının habercisi ve gerçekte hiçbir hasar veya yaralanmanın meydana gelmediği, ancak daha farklı koşullar altında zararlı sonuçlanabilecek bir olay olarak tanımlanmaktadır (Phimister ve ark., 2004). Ancak iş sağlığı ve güvenliği kapsamında "ramak kala" tanımının kullanımı çok daha eskilere dayanmaktadır. H.W. Heinrich (1931) tarafından yayınlanan kitapta ramak kala olaylarının önemine vurgu yapmıştır. 75.000 adet yaralanma ve hastalık olayını, 63.000 adet mühendislik ve aktüerya raporunu ve 12.000 adet sigorta kaydını inceleyerek tüm kazaların %90,9'unun yaralanmaya neden olmadığını, %8,8'inin küçük yaralanmalarla sonuçlandığını ve yalnızca %0,3'ünün büyük yaralanmalara neden olduğu görmüştür. Araştırma sonucunda, bir işyerinde 330 adet iş kazası meydana geldiğinde 300'ünün ramak kala olay olduğunu, 29'unun basit yaralanma ve 1 tanesinin de büyük kaza ya da can kaybı ile sonuçlanacağını belirterek "ramak kala" terimini iş sağlığı ve güvenliği alanına kazandırmıştır (Heinrich 1959: 46; Morrison, 2004: 162;). Bird ve Germain (1996), bir işyerinde 641 adet iş kazasını incelemiş ve 600 tanesinin ramak kala olay, 30 tanesinin makine teçhizat zararı ile sonuçlanan kaza, 10 tanesinin hafif yaralanmalı ve 1 tanesinin de ağır yaralanmalı olay olduğunu belirtmiştir. Tye (1976), bir işyerinde 534 adet iş kazasını incelemiş ve 80 tanesinin maddi hasarlı, 400 tanesinin ramak kala olay, 50 tanesinin ilk yardım gerektiren, 3 tanesinin iş gücü kayıplı ve 1 tanesinin de ciddi yaralanma ya da ölümle sonuçlanan kaza olduğunu belirtmişlerdir. Heinrich ve ark. (1980) ise ramak kala olaylar gibi düşük önemde ancak yüksek frekanslı olaylara atıfta bulunmadan, rapor edilen tam ölçekli kaza verilerine riskin önemli bir bölümünü yok sayarak olay istatistiklerini incelemişlerdir (Bier ve Mosleh 1990: 93;

Hallowell ve Gambatese, 2009: 993). Phimister ve ark. (2003), ramak kalaların "bir duruma veya daha ciddi sonuçları olma potansiyeli olan bir olaya dayalı olarak çevre, sağlık ve güvenliğe uygulamalarını iyileştirme fırsatı" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, yaptıkları çalışmada, güvenli olmayan koşullardan başlayarak en yüksek şiddet düzeyinde çevresel hasar potansiyeli olan olaylara kadar ramak kalaları tanımlayan bir dizi olay ve koşul açıklayarak, ramak kalalar bir "olay" içermesi ve "son güvenlik bariyerini" içermesi gerektiğini açıklamışlardır. Bu çalışmanın aksine Cambraia ve ark. (2010), ramak kalaları emniyetsiz hareketler ve emniyetsiz koşullar gibi diğer durumlardan ayırmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bu nedenle ramak kalaları, ani bir enerji salınımını içeren ve kaza oluşturma potansiyeli olan, ancak yaralanma veya maddi hasarla sonuçlanmayan anlık olaylar olarak tanımlamışlardır. Reason (1997) ise ramak kala olayları "iyi huylu ve felaket olmayı gözden kaçıran" şeklinde tanımlamıştır. İş tehlikesi analizini desteklemek için ontoloji tabanlı bir çerçevede resmi bir sözdizimsel yapı ve modelleme kuralları belirlenmeli ve iş güvenliği kurallarının kolay yönetimine izin vermek için çeşitlendirilmiş tehlike kavramları içerisinde ramak kalaya vurgu yapılmalıdır (Wang ve ark., 2011: 338).

5. Sonuçlar

Ramak kala; iş akışına aykırı şekilde meydana gelen bir olayda işçinin, işyerinin ya da makinenin iş sağlığı ve güvenliği açısından herhangi bir zarara uğramaması durumu için kullanılmaktadır. Bu terim işçiler arasında "kıl payı" veya "teğet geçme" şeklinde de ifade edilmektedir. Bu makalede ramak kala teriminin kökeni ve bilimsel olarak iş sağlığı ve güvenliği kültürüne girişi açıklanmıştır. Ramak kalasının bileşenleri de açıklanarak terimlerin kökenleri ve anlamları net şekilde ortaya konmuştur. Kökenlerinden yola çıkarak kelimelerin iş sağlığı ve güvenliği literatüründe yer aldığı şekilde günümüze ulaştığını görülmüştür.

İş sağlığı ve güvenliğinde kazaların önlenmesi ve risklerin tehlikeye dönüşmesini önlemek için en önemli tanım olan "ramak kala"nın kanuni düzenlemelerde ayrıntılı olarak irdelenmediği görülmüştür. Sadece kısa bir tanımlama yapılarak geçildiği ve ramak kala ile ilgili olarak yapılması gerekenlerin ve ramak kalaya özgü durumların açıklanmadığı belirlenmiştir. Makalede kelimelerin kökeni incelendiğinde ise her kelimenin anlam bakımından iş sağlığı ve güvenliği ile birebir ilgili olduğu ve ülkemizdeki iş sağlığı ve güvenliği kültürü açısından terimlerin kökenlerinin ve anlamlarının da net olarak bilinmesinin iş kazalarını ve ramak kala olayların yaşanmasının önleyebileceği görülmüştür. Bu alanda

yapılan temel bilimsel çalışmalar da ramak kalanın önemini ortaya koymuştur.

Ramak kalanın bileşenleri içinde yer alan terimlerin ise ülkemiz hukuki düzenlemelerinde yer almamaktadır. Bu husus büyük bir eksiklik olarak görülmelidir. Çünkü kanuni düzenlemelerde sadece iş kazasının net tanımı yapıldığı için iş kazasının meydana gelmesini önleyebilecek olan ramak kala olayların tam olarak bilinmemesine neden olmaktadır. Sonuç odaklı yapılan hukuki düzenlemelerde önleyici unsurlarda ramak kala yer almamaktadır.

İş sağlığı ve güvenliğinde ramak kala terimi ve bu terime bağlı olan diğer alt terimlerin anlam ve köken bilgileri çok kritik öneme sahiptir. Bu aşamada, iş sağlığı ve güvenliği eğitimi verilirken ramak kala temelinde bilgilerin verilmesi ve hangi olayın ramak kala hangi olayın iş kazası olduğunun bilinerek daha büyük iş kazalarının önlenmesini büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Antão, P., Teixeira, A. P., Soares, C. G., 2021. Statistical Characterization of Risk Influencing Factors in Ship Collision Accidents. In Developments in Maritime Technology and Engineering. CRC Press. Pp. 221-229.

Bier, V. M., Mosleh, A., 1990. The Analysis of Accident Precursors and Near Misses: Implications for Risk Assessment and Risk Management. *Reliability Engineering & System Safety*, 27(1): 91-101.

Bird, F. E., Germain, G. L., 1996. *Practical Loss Control Leadership*. Det Norske Verita, Loganville.

Cambraia, F. B., Saurin, T. A., Formoso, C. T., 2010. Identification, Analysis and Dissemination of Information on Near Misses: A Case Study in the Construction Industry. *Safety Science*, 48: 91-99.

COM[88]261, 1988. *Report on the Application in the Member States of Directive 82/501/EEC of 24 June 1982 on the Major Accident Hazards of Certain Industrial Activities*. European Commission, Belgium.

Durduran, Y., Demir, L. S., Uyar, M., Demirtaş, A., Erdoğan, A., Arbağ, H., 2019. Sağlık Çalışanlarında İş Kazası ve Ramak Kala Olaylara Retrospektif Bakış. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 20 (3), 131-136.

Etimoloji Türkçe, 2022. Türkçe Etimoloji Sözlüğü. <https://www.etimolojiturkce.com/> (Ziyaret tarihi: 24/02/2022).

Golovina, O., Perschewski, M., Teizer, J., König, M., 2019. Algorithm for Quantitative Analysis of Close Call Events and Personalized Feedback in Construction Safety. *Automation In Construction*, 99, 206-222.

Gök, D., Yıldırım Sarı H., 2016. Pediatriye İlaç Hataları ve Hata Bildirimi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 6: 165-173.

Hallowell, M. R., Gambatese, J. A., 2009. Activity-Based Safety Risk Quantification for Concrete Formwork Construction. *Journal of Construction Engineering and Management*, 135(10): 990-998.

Heinrich, H. W., 1931. *Industrial Accident Prevention: A Scientific Approach*. McGraw-Hill, New York.

Heinrich, H. W., 1959. *Industrial Accident Prevention*. McGraw-Hill, New York.

Heinrich, H. W., Petersen, D. and N. Roos, 1980. *Industrial Accident Prevention*. McGraw-Hill, Inc., New York.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630-1.htm> (Ziyaret tarihi: 17/02/2022).

İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121229-13.htm> (Ziyaret tarihi: 17/02/2022).

Kılıç, İ., 2013. İş Sağlığı ve Güvenliği'nde Yeni Dönem: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK). *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(1): 19-42.

Koçali, K., 2018. Açık Ocak Maden İşletmelerinde İşçi Anketleri ile İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü ve Uygulamasının Araştırılması. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 57(1): 15-24.

Koçali, K., 2021. *Maden Kazılarında Sorumluluklar ve Kusur Oranları*. Nobel Yayın Evi, Ankara.

Koçali, K., 2022. How to Perform a Risk Assessment Step by Step for Occupational Health and Safety, *EURAS Journal of Engineering and Applied Sciences*, 2(1), 1-19.

Morrison, L. M., 2004. Best Practices in Incident Investigation in the Chemical Process Industries With Examples from the Industry Sector and Specifically From Nova Chemicals. *Journal of Hazardous Materials*, 111(2004): 161–166.

Online Etymology Dictionary. 2022. Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/> (Ziyaret tarihi: 26/02/2022).

Öçal, M., Çiçek, Ö., 2017. Türkiye ve Avrupa Birliği'nde İş Kazası Verilerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16): 616-637.

Phimister, J. R., Bier, V. M., Kunreuther, H. C., 2004. *Accident Precursor Analysis and Management: Reducing Technological Risk Through Diligence*, National Academy Press, Washington.

Phimister, J. R., Oktem, U., Kleindorfer, P. R., Kunreuther, H., 2003. Near-miss Incident Management in the Chemical Process Industry. *Risk Analysis*, 23(3): 445–459.

Reason, J., 1997. *Managing the Risk of Organizational Accidents*. Ashgate Publishing Company, Burlington, VT.

Seveso-I, 1982. *Council Directive 82/501/EEC on the Major-Accident Hazards of Certain Industrial Activities*. Official Journal of the European Communities, Luxembourg.

Türk Dil Kurumu (TDK), 2022. Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr> (Ziyaret tarihi: 24/02/2022).

Türk Standartları Enstitüsü (TSE). 2008. YTS 18001 İş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemleri.

<https://www.turcert.com/standard/ohsas-18001.pdf> (Ziyaret tarihi: 16/02/2022).

Tye, J., 1976. *Accident Ratio Study 1974/75*. British Safety Council, London.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2006. 187 No'lu İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377312/lang-tr/index.htm (Ziyaret tarihi: 15/02/2022).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2011. Part VIII. Accidents and Safety Management-Accident Prevention-Theory of accident causes. <https://iloencyclopaedia.org/part-viii-12633/accident-prevention/item/894-theory-of-accident-causes> (Ziyaret tarihi: 16/02/2022).

Wang, H. H., Boukamp, F., Elghamrawy, T., 2011. Ontology-Based Approach to Context Representation and Reasoning for Managing Context-Sensitive Construction Information. *Journal of Computing in Civil Engineering*, 25(1): 331–346.

WHO, 2017. Dünya Sağlık Örgütü. <https://www.who.int/> (Ziyaret tarihi: 16/02/2022).

Yılmaz, A. İ., 2013. İş Sağlığı ve Güvenliğinde Kaza Zinciri Teorisinin Önemi ile Açık İşletmelerdeki Tehlikeli Hareket ve Tehlikeli Durumlar. *MT Bilimsel*, 3: 27-39.

Zhou, Z., Li, C., Mi, C., Qian, L., 2019. Exploring the Potential Use of Near-Miss Information to Improve Construction Safety Performance. *Sustainability*, 11(5), 1264.

ORTA AMERİKA, GÜNEYDOĞU ASYA ve DOĞU AFRİKA BÖLGELERİNİN İSİMLENDİRİLMESİ ve SINIRLARININ TESPİT EDİLMESİ SORUNU

Tarık Demir^{1,2}

¹⁾ İstanbul Gedik Üniversitesi, İİSB Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,

²⁾ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Doktora Öğrencisi,
ileti: tarikdemir80@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-4428-2751

Özet

Siyasi coğrafyada bölgelerin isimlendirilmesi ve buna bağlı olarak bu bölgelerin sınırlarının tespiti konusu nispi bir özellik arz etmektedir. Bu çerçevede çalışmada jeostratejik ve jeopolitik açıdan eksen konumunda bulunan bölgelerden Orta Amerika, Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika bölgelerinin tarihsel süreç içerisinde ne şekilde isimlendirildiği ve bu isimlendirmelere/toponimlere bağlı olarak sınırlarının nasıl değiştiği ve hangi mekânsal sınırlara karşılık geldiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada niteliksel araştırma yöntemleri kullanılmak suretiyle öncelikle zikredilen bölgeler için ilgili literatürde kullanılan tanımlamalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Amerika, Güneydoğu Asya, Doğu Afrika, Bölge, Terminoloji, Sınır, Toponim

THE PROBLEM OF TERMINOLOGY AND DETERMINATION OF THE BORDERS OF CENTRAL AMERICA, SOUTHEASTERN ASIA AND EAST AFRICA REGIONS

Abstract

The naming of regions in political geography and, accordingly, the determination of the borders of these regions have a relative feature. In this context, in this study, it has been tried to reveal how Central America, Southeast Asia and East Africa regions, which are geostrategic and geopolitical axis regions, were named in the historical process and how their boundaries changed depending on these toponyms and which spatial boundaries corresponded to. In the study, the definitions used in the relevant literature for the mentioned regions were examined by using qualitative research methods.

Keywords: Redhouse, Central America, Southeast Asia, East Africa, Region, Terminology, Border, Toponim

1. Giriş

Siyasi coğrafyada dünya bölgelerinin isimlendirilmesi ve sınırlarının tespit edilmesi belirlenmesi hususu nispi bir özellik arz etmektedir. Bir başka deyişle hem belirli bir bölgenin sınırlarının tayini hem de ilgili bölgenin isimlendirilmesi hususu nereden bakıldığına göre değişkenlik arz etmektedir. Bu çerçevede bölgesel sınırların tayini ile bu sınırların nasıl adlandırılacağı meseleleri birbiriyle ilintili meseleler olup siyasi coğrafyada sürekli olarak tartışma konusu olagelmıştır. Bu çalışmada jeostratejik ve jeopolitik açıdan eksen konumunda bulunan bölgelerden Orta Amerika, Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika bölgelerinin isimlendirme ve bu isimlendirmelere bağlı olarak bu bölgelerin hangi mekânsal sınırlara karşılık geldiği konusu incelenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda zikredilen açıklama muvacehesinde Türkçe'ye Orta (Merkezî) Amerika olarak çevrilen bölgeye karşılık olarak batı dillerinde “Mesoamerica”, “Central America” ve “Middle America” tabirlerinin kullanıldığı ve bu tabirlerin farklı mekânsal sınırlara karşılık geldiği görülmektedir. Yine Güneydoğu Asya bölgesi için farklı mekânsal sınırlara karşılık gelecek şekilde “Uzak-Hindistan”, “Alt-Hindistan”, “Ganj-ötesi Hindistan”, “Java” ve “Kuzey Toprakları” gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Son olarak Doğu Afrika bölgesi için ise genel olarak Azania, Zanj ve Sevahil tabirlerinin kullanıldığı ifade edilebilir.

2. Yöntem

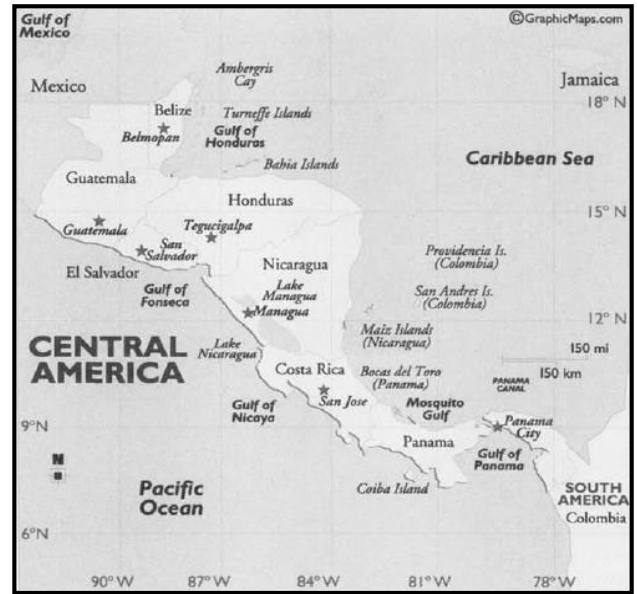
Çalışmada niteliksel araştırma yöntemleri kullanılmak suretiyle öncelikle zikredilen bölge için ilgili literatürde kullanılan tanımlamalar incelenmiştir. Daha sonra bölge ülkelerinin tarih yazımında tespit edilen tanımlamalara yönelik bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak veri toplanmasında ve çalışmanın meydana getirilmesinde konuya ilişkin temel eserlerden istifade edilmeye çalışıldığı da ayrıca ifade edilmelidir.

¹ Orta Amerika bölgesinin zaman zaman kıta olarak da tabir edildiği müşahede edilmektedir. Bununla birlikte Orta Amerika bölgesinin bir kıta olmadığı ifade edilmelidir. Zira kıta, kısmen erimiş bir tabakayı kaplayan ve birbirlerine göre hareket eden ve yerkürenin sert dış tabakasının bölümleri olan büyük tektonik plakalara gömülü geniş kara kütesi olarak tanımlanmaktadır. Orta Amerika bölgesi ise tektonik bir plakaya gömülü olmakla birlikte hem kara kütesi (*landmass*) hem de

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Orta Amerika Bölgesinin İsimlendirilmesi ve Sınırlarının Tespit Edilmesi

Türkçe'de “Orta (Merkezî) Amerika” olarak ifade edilen ve Kuzey Amerika'nın en güney bölgesi Meksika'nın güney sınırı ile Güney Amerika'nın kuzey sınırı arasında yer alan bu kıstak¹ bölgesinde Panama, Kosta Rika, Nikaragua, Honduras, El Salvador, Guatemala ve Belize devletlerinin yer aldığı (Harita 1) görülmektedir. Bununla birlikte bölgenin hem isimlendirilmesi hem de sınırlarının tayini hususlarının tartışmalı olduğu da ifade edilmelidir.

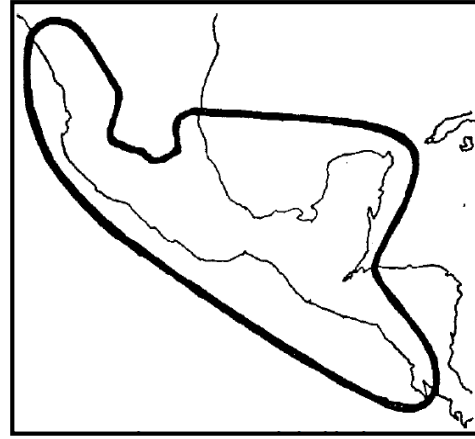
Harita 1. Günümüzde Orta Amerika Olarak Tabir Edilen Bölge (Percy, 2006: XX)

İspanyol fatih Hernán Cortés tarafından keşfedilen (Harita 2) ve Batı dünyasında “Central America” ya da “Middle America” olarak da isimlendirilen Orta Amerika bölgesi Hispantik çevrelerce kelimesi kelimesine “Mesoamerica Avra” şeklinde tesmiye edilmektedir. Bununla birlikte bu terimlerin, bilim adamları arasında bile anlam bakımından büyük farklılıklar gösterdiği ifade edilmektedir (Carmack, 2007: 5-6). Örneğin “Mesoamerica” ifadesinin referans noktasını Maya uygarlığının teşkil ettiği ve sınırlarının topraksal genişlemeye göre belirlendiği ifade

plakası (*plate*) Kuzey Amerika ve Güney Amerika kıtalarından çok daha küçük olduğundan kıta olarak kabul edilmemektedir. Orta Amerika bölgesi, batıda Pasifik Okyanusu'nu Karayip Denizi'nden ayıran kıstak bölgesinin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Kuzeybatı-güneydoğuya istikametinde yaklaşık 1.835 km'lik uzunluğunda bir yay içinde yer almaktadır. En dar noktasında kıstak yaklaşık 50 km genişliğindedir (URL 1, Ziyaret Tarihi: 11.02.2022).

edilmektedir (Foster, 2007: 38). Yine aynı şekilde bir taraftan “Mesoamerica” ifadesinin Mayaların ve Olmeklerin yaşadığı Meksika güney ve Orta Amerika'nın kuzey bölgelerine atıf yapılarak kullanıldığı ancak diğer taraftan “Middle America” ve “Central America” şeklindeki ifadelerin ise Meksika ve Güney Amerika arasında bulunan kara parçasını tanımlamak amacıyla kullanıldığı görülmektedir (Percy, 2006: 154). Bu noktada kolonyal dönemden günümüze Kuzey ve Güney Amerika kıtaları ile Pasifik ve Atlantik okyanusları arasında kıstak olması hasebiyle geçiş bölgesi olarak işlev görmüş olan Orta Amerika bölgesinin isimlendirilmesi ve sınırlarının tespiti konusunda özellikle Paul Kirchhoff'un 1943 senesinde yayımlanan *Mesoamérica* isimli klasikleşmiş referans eserine başvurulması konunun aydınlatılabilmesi açısından işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Amerikalıların çoğu tarafından tüm kıtanın ya Kuzey ve Güney Amerika olarak basitçe ikiye bölündüğü ya da bazı Kuzey Amerikalı antropologlar tarafından yapıldığı gibi bu iki parçanın arasına da “Meksika ve Orta Amerika” ya da “Orta Amerika” (*Mesoamerica/Middle America*) olarak isimlendirilen üçüncü bir parçanın yerleştirildiği görülmektedir. Bu çerçevede ilk durumda Nikaragua ve Kosta Rika arasındaki San Juan Nehri'nin akışını izleyen ayırım çizgisinin, Kuzey ve Güney Amerika arasındaki sınır olarak kabul edildiği; ikinci durumda ise, “Meksika ve Orta Amerika” şeklinde tabir edilen bölgenin Meksika Cumhuriyeti'nin kuzey sınırı ile Panama'nın doğu sınırı (*sic. la frontera septentrional de la República Mexicana y la frontera oriental de Panamá*) arasındaki tüm bölgeyi içerirken; “Orta Amerika” şeklinde tabir edilen üçüncü durumda ise, bazen Antiller dahil edilmek suretiyle Meksika'nın kuzey kesiminin dışarıda (*sic. excluyendo unas veces el norte de México, incluyendo otras las Antillas*) bırakıldığı görülmektedir² (Kirchhoff, 1960: 1-2). “Mesoamerica” sınırının kesin olarak tanımlanması hususu her ne kadar karmaşık olsa da İspanyolların bölgeye gelişiyle birlikte Maya uygarlığının hakimiyet kurduğu bölgeler göz önünde bulundurulmak suretiyle bölge sınırlarının tayin edildiği görülmektedir. Bu noktada El Salvador ve Honduras'ın batı kısımlarının Maya krallığı içinde birleştiği ve “Mesoamerica” bölgesinin sınırlarının zamanla kuzeyde Orta Meksika'ya, güneyde ise Kosta Rika ve Nikaragua'ya kadar uzanmış olduğu görülmektedir (Foster, 2007: 38-40).

Harita 2. 16. Yüzyılın Ortalarında Orta Amerika'yı Gösteren Sınırlar (Kirchhoff, 1960: 6)

Orta Amerika bölgesinin sınırlarının genel olarak Meksika'nın güney sınırı ile Güney Amerika'nın kuzey sınırı arasında yer alan yedi ülkeyi (Panama, Kosta Rika, Nikaragua, Honduras, El Salvador, Guatemala ve Belize) kapsayacak şekilde tayin edildiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı jeologlar ve fiziki coğrafyacılar tarafından ise bölgenin kuzey sınırının biraz kuzeye çekilmek suretiyle Meksika'daki Tehuantepec Kıstağı'na kadar uzatıldığı da görülmektedir (URL 1, Ziyaret Tarihi: 11.02.2022). Diğer taraftan bazı yazarlar tarafından ise çok temelde jeopolitik ve/veya kültürel saiklerden ötürü Belize ve Panama toprakları hariç tutularak bölge sınırlarının Muz Cumhuriyetleri olarak tabir edilen beş ülkeyi (Kosta Rika, Nikaragua, Honduras, El Salvador, Guatemala) kapsayacak şekilde tayin edildiği görülmektedir (Smith, 1994:38).

İlgili literatür incelendiğinde “Mesoamerica” tabirinin “Central America” ve “Middle America” tabirlerinden farklı olarak, bölgeye yönelik ortak bir kültürel bakış açısını yansıttığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle 1943 gibi erken bir tarihte, Alman asıllı Meksikalı bilimci Paul Kirchhoff tarafından Orta Amerika'nın İspanyol öncesi yerlilere, kültürel tarih modelinin etkili bir uygulamasının sunulduğu görülmektedir. Nitekim bu çerçevede Kirchhoff tarafından Honduras, El Salvador, Nikaragua, Kosta Rika ve Meksika'daki Maya grupları “Mesoamerica” kültür alanına yerleştirilmiştir (Carmack, 1994:42). İlk kez Kirchhoff tarafından kullanılan ve “Mesoamerica” olarak isimlendirilen bu bölge “birleşik

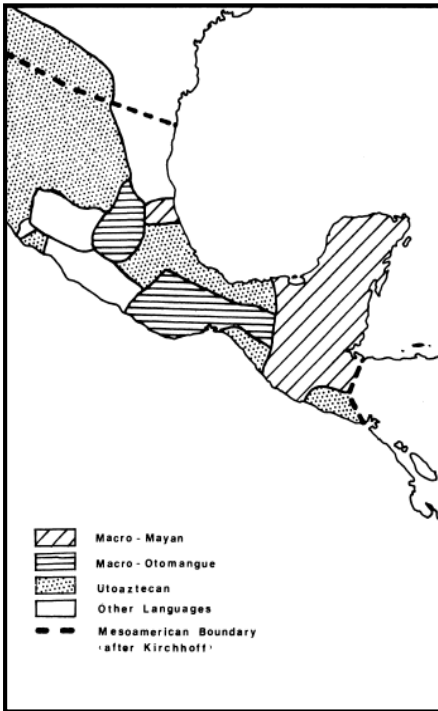
² Ayrıca Amerikan yerli kültürlerini kıstas alan ikinci bir coğrafi sınıflandırmaya göre ise bütün olarak Amerika kıtası beş büyük alanda gruplandırılmıştır. Bunların i) Kuzey Amerika avcı toplayıcıları ve balıkçıları ii) Kuzey Amerika alt kültür ekicileri iii) üst kültür ekicileri (yüksek kültürler) iv) Güney Amerika alt kültür ekicileri v) Güney Amerika toplayıcı-avcıları olduğu görülmektedir (Kirchhoff, 1960:3). Mesoamerica kültürleri konusunda ayrıntılı bilgi için yine ayrıca bkz. Paul Kirchhoff, *Escritos selectos-Estudios mesoamericanistas*, Aspectos Generales, Vol. 1, Ed. Carlos García Mora et. al., Universidad

Nacional Autónoma de México Instituto de Investigaciones Antropológicas, México City, 2002.

³ Bazı eski Türkçe kaynaklarda “Central America” için “Merkezi Amerika” tabiri de kullanılmıştır. Bu kullanımın İngilizce'de “central” sözcüğü sıfat işlevi gördüğü için “merkezî” sözcüğünün kullanımının yerinde olduğu ifade edilebilir [y.n.].

ancak ayrı bir kültür alanı” (*sic. as a unified yet distinct culture area*) olarak tanımlanmıştır (Austin ve Luján, 2000: 2).

Kirchhoff tarafından birleşik ancak ayrı bir kültür alanı olarak ifade edilen “*Mesoamerica*” bölgesinin orijinal tanımına bakıldığında, bazı ortak dini veya felsefi kavramlarla birlikte birkaç temel özelliği içinde ihtiva eden geniş bir coğrafi birimden oluştuğu görülmektedir. Kirchhoff tarafından “*Mesoamerica*” bölgesini oluşturan grupları birleştirmek için önerilen temel bağlantı noktasının dil gruplarının olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle birbiriyle ilintili olan Makro-Maya, Makro-Otomangue ve Aztekoid (Harita 3) ve benzeri dil gruplarının varlığı “*Mesoamerica*” bölgesinin coğrafi sınırlarının belirlenmesinde temel referans noktasını teşkil etmiştir. Böylece bu coğrafi sınırlar içinde, kültürel ve dilsel homojenliğin varlığını kanıtlayan bir dizi ortak özellik ortaya konulmuştur (Creamer, 1987: 36-37). Dolayısıyla bu noktada dil ve kültür ortaklığı üzerinden bir coğrafi tanımlamanın ve sınır tayininin gerçekleştirilmiş olduğu ileri sürülebilir.

Harita 3. Kirchoff'un Mesoamerica Olarak Tanımladığı Bölgenin Sınırları ve Dil Grupları (Creamer, 1987: 36)

1970'li yıllarla birlikte Yeni Dünya'nın kültürel gelişiminde Orta Amerika'nın rolüne ilişkin bakış açısının değişmeye başlamış olduğu görülmektedir. Bu minvalde

Orta Amerika bölgesini kuşatan ve “*Mesoamerica*” olarak adlandırılan bu kültür alanına yönelik olarak önerilen alternatiflerin “sınır bölgesi/alan” ve “hudut” (*frontier and boundary*)⁴ konusu, etkileşim alanı ve yerel evrim modelleri, kültürleşme, merkez ve çevre ayrımları ve dünya sistemi modeli gibi parametreler çerçevesinde incelenmeye başlandığı görülmektedir. Bu parametrelerin tamamının Kolomb-öncesi dönemdeki Orta Maya bölgesi ve Meksika arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılmış olduğu görülmektedir.

Amerikalı tarihçi Frederick Jackson Turner'in ortaya attığı Sınır Tezi (*Frontier Thesis*) kavramının Orta Amerika'nın isimlendirilmesi ve sınırlarının tayini hususunda kullanılan en dikkat çeken parametre olarak öne çıktığı görülmektedir (Creamer, 1987: 42). Turner, bu tezinde “*frontier*” ile “*boundary*” kavramları arasındaki farka değinmiş ve Türkçe'ye her ikisi de sınır/hudut olarak çevrilebilecek bu kavramlardan ilkinin bir devletin genişleyebileceği bölge/alan; ikincisini ise sınır hattı olarak kullanmıştır (Anderson, 1996: 9-10). Aynı şekilde Amerika'nın batıya doğru genişleme sürecinde gelişmemiş, nispeten boş bir bölgeye genişleyen yerleşik ve birbirine bağlı bir toplumu tanımlamak amacıyla kullanılan bu tezin arkeologlar tarafından Olmec ve Maya gibi kendine özgü karmaşık toplumların dışında kalan alanları betimlemek için kullanılmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu sınır tezi bir bütün olarak “*Mesoamerica*” gibi bir kültürel modelden “Orta Amerika” gibi daha geniş ve “*Mesoamerica*” bölgesini de kapsayan başka bir kültürel modele geçişi tanımlamak için kullanılmış olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle kültürel bir alanın sınırları bir sınır çizgisinden daha çok bir bölge (*sic. the boundary of a culture area was a zone rather than a line*) olduğunu ima eder. Netice itibarıyla “*Central America*” tabiri, temel olarak Olmec, Maya ve Aztek medeniyetlerinin hâkim olduğu “*Mesoamerica*” kültür dairesini kapsayacak şekilde kullanıldığı ifade edilebilir. “*Central America*” bölgesinin, “*Mesoamerica*” ile Güney Amerika arasında bir geçiş bölgesi veya tampon bölge (*sic. a zone of change or buffer*) olduğu ifade edilebilir. Sınır kavramının aksine, bir tampon bölgenin her iki bölgede de yerleşim olan ve bu bölgelerle kültürel olarak etkileşim içerisindeki karışık bir alana karşılık geldiği ileri sürülmektedir. Tampon bölgenin sınırlarının komşu kültür alanlarındaki siyasi ve ticari ilişkilerin değişmesiyle değişebildiği ifade edilmektedir (Creamer, 1987: 42-43). Sonuç olarak “*Mesoamerica*” bölgesinden “Meksika ve *Central America* bölgesinin kuzeyi” kastedildiği de ifade edilmelidir (Barton, 1997: 33).

⁴ Sıklıkla birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılan ve Türkçe'ye her ikisi de “sınır” şeklinde çevrilen “*frontier*” ve “*boundary*” kavramları arasında net bir ayrım yapmanın zor olduğu görülmektedir. 19. ve 20. yüzyılın emperyalist genişleme sürecinde “*frontier*” kavramının sınır

bölgesi/alanı anlamına geldiği görülmektedir. Bununla birlikte günümüzde “*frontier*” anlamındaki sınır kavramının, küresel insan hareketliliği ve ekonomik gelişme süreciyle neredeyse tamamen ortadan kalktığı ve yerini “*boundary*” anlamındaki sınır çizgilerinin aldığı ileri sürülmektedir (Blacksell, 2020:1 4-16).

Son olarak “*Middle America*” tabirinin ise hem “*Mesoamerica*” hem de “*Central America*” tabirini kuşatan bir tabir olarak tebarüz ettiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle bu tabir Kuzey ve Güney Amerika arasında yer alan Meksika, *Central America*, Batı Hint Adaları, Meksika Körfezi ile Büyük ve Küçük Antillerden oluşan Karayip bölgesini kapsayan bir ara bölge (*an intermediate location*) olduğu ifade edilmektedir. “*Middle America*” tabirinin yaygın olarak kullanılmasına rağmen, bir tabirin kapsadığı bölgeler konusunda genel bir uzlaşma olmadığı da ayrıca ifade edilmelidir. “*Middle America*” bazen yalnızca Meksika ve Orta Amerika’yı; bazen bu bölgeye Batı Hint Adaları ve hatta Kolombiya, Venezuela ve Guyana bölgesinin de eklendiği görülmektedir. Bazen de “*Central America*” tabiri “*Middle America*” ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Bazı Alman coğrafyacılar ise bu bölgeyi Panama ile Guatemala arasında yer alan kıstak bölgelerine (*the isthmian territories*) karşılık gelecek şekilde kullanıldığı ifade edilmektedir. “*Middle America*” bölgesinin Avro-Afrika kültürün ağırlıklı olduğu Kenar Kuşak (*Rimland*) ile Avro-Amerikan Yerlisi kültürün ağırlıklı olduğu Merkez Bölge’den (*Heartland*) oluştuğu (Harita 4) görülmektedir. Kenar Kuşak içerisinde Batı Hint Adaları’ndan oluşan Karayip bölgesi; Merkez Bölge’de ise Meksika ve “*Central America*” (Harita 5) yer almaktadır (Augelli, 1962:119-120). Çalışmada en geniş anlamıyla Orta Amerika bölgesi bir başka ifadeyle “*Middle America*” (Harita 6) bölgesi olarak Orta Amerika incelemeye tabi tutulmuştur.

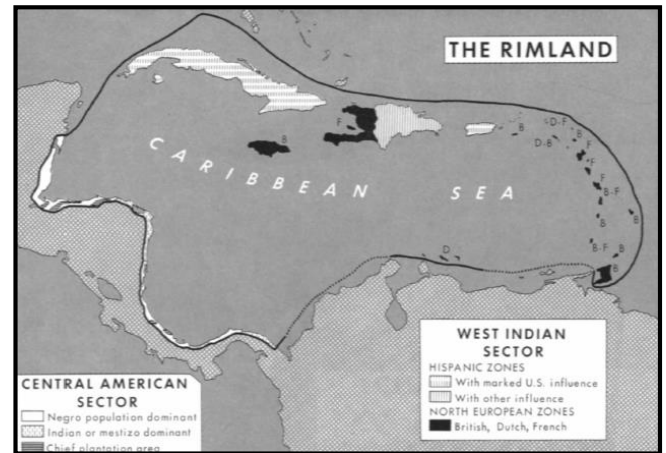

Harita 4. “*Middle America*” Bölgesini Oluşturan Kenar Kuşak ve Merkez Bölge (Augelli, 1962: 120).

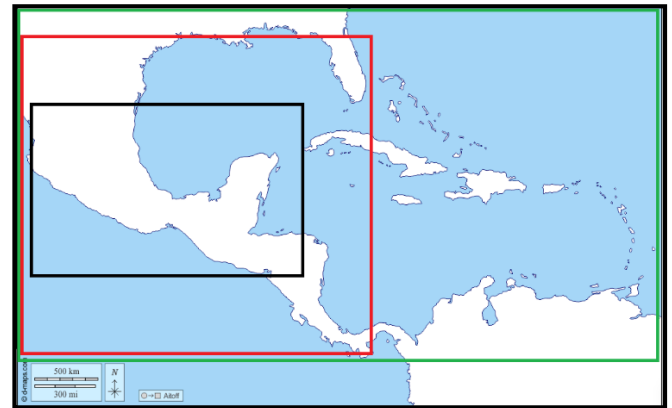
3.2. Güneydoğu Asya Bölgesinin İsimlendirilmesi ve Sınırlarının Tespit Edilmesi

Güneydoğu Asya bölgesi (Harita 7), Hindistan alt kıtasının doğusunda ve Çin’in güneyinde yer alan geniş Asya bölgesine verilen isimdir. Bölgenin bir “karasal Güneydoğu Asya” (mainland Southeast Asia) ve bir de takımadalar dizisinden oluşan “adasal Güneydoğu Asya”

(insular Southeast Asia) alt bölgelerinden oluştuğu görülmektedir. Anakarada bulunan Malay Yarımadası’nın çevredeki adalarla tarihi ve kültürel yakınlığı olması sebebiyle bu iki alt bölge arasında bir köprü görevi gördüğü de ayrıca ifade edilmelidir. Karasal Güneydoğu Asya bölgesinde Kamboçya, Laos, Myanmar (Burma), Tayland, Vietnam ve Singapur yer almaktadır. Bu bölgenin doğu kısmında bulunan Kamboçya, Laos ve Vietnam’ın bulunduğu bölge Hindiçini (Çinhindi) Yarımadası olarak adlandırılmaktadır. Malezya’nın hem karasal bölgede Malay Yarımadası’nda ve hem de adasal bölgede Borneo adasında toprakları bulunmaktadır. Brunei’in dışında, adasal Güneydoğu Asya bölgesinin geri kalanının Endonezya ve Filipinler takımada devletlerinden oluştuğu görülmektedir (URL 2, Ziyaret Tarihi: 14.02.2022).

Harita 5. “*Central America*” ve Batı Hint Adaları Sektörleri (Augelli, 1962: 121)

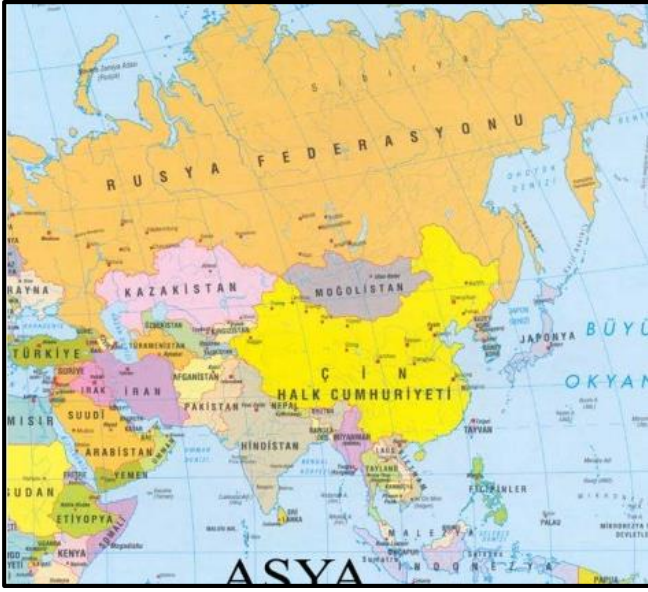
Harita 6. Meso/Central/Middle America Bölgelerinin Kapsadığı Alanlar⁵ (URL 3, Ziyaret Tarihi: 13.02.2022)

Güneydoğu Asya tabirinin, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde özellikle coğrafya ve antropoloji alanlarında kullanılmaya başlanmış olduğu

çizgili alan ise “*Middle America*” bölgelerinin kapsadığı alanlarını göstermektedir [y. n.].

⁵ Harita üzerinde tarafımızdan düzenleme yapılmıştır. Kabaca siyah çizgili alan “*Mesoamerica*”, kırmızı çizgili alan “*Central America*” ve yeşil

görülmektedir. Bununla birlikte ayrıca üzerinde mutabakat varılmış olan bir kavram olmadığı da ifade edilmelidir. Nitekim 1951 senesinde ünlü İngiliz devlet adamı ve tarihçi Victor Purcell tarafından Güneydoğu Asya tabiri “hantal, yanlış ve kapsamı belirsiz” (*sic. cumbersome, inaccurate, and indefinite in its scope*) olarak açıkça eleştirilmiş ve onun yerine “Indosinesia” [Hindicini ya da Çinhindi y. n.] tabirinin kullanılması teklif edilmiştir (Fifield, 1983: 2). Aynı şekilde ünlü Fransız coğrafyacı ve kartograf Conrad Malte-Brun tarafından Hindicini (Indochina) ve İngiliz etnolog J. P. Logan tarafından ise Endonezya (Indonesia) tabirlerinin kullanılması bile teklif edilmiştir (Emmerson, 1994: 2).

Harita 7. Asya Kıtası ve Güneydoğu Asya Bölgesi (URL 4, Erişim Tarihi: 28.08.2022)

Tarihsel sürece bakıldığında bugün Güneydoğu Asya olarak tabir edilen bölge için Güneydoğu Asyalı otokton unsurların bu bölge için ortak bir tanımlamada bulunmadıkları buna karşın bölgeye yönelik ilk tanımlamaların Hintli, Çinli ve Japon denizciler ve tüccarlar tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Her ne kadar yön ve konum duygusu muğlak olsa da Hintlilerin bu bölge için kullandıkları ilk tabirin “altın toprak” (*land of gold*) anlamına gelen “*Suvarnavipā*” tabirini; Çinliler ve Japonların ise ilk tabirin sırasıyla “güney denizleri” (*southern seas*) anlamına

gelen “*Nanyang*” (*the Southern Ocean*)/ “*Nanhai*” (*the Southern Sea*) ve “*Nanyō*” olduğu görülmektedir (Fifield, 1983: 2). Yine bölgeye yönelik diğer isimlendirme (toponim) girişimleri arasında ise İngilizlerin Uzak-Hindistan (*Further India*), Almanların “Alt-Hindistan” (*Hinterindien*), Fransızların “Ganj-ötesi Hindistan” (*l’Inde ultragangetique/l’Inde au-delà du Gange*), Arapların “Java” (*Zabag*) ve Avustralyalıların “Kuzey Toprakları” (*Terra Septentrionalis*) isimlendirmeler ön plana çıkmaktadır⁶ (Emmerson, 1994: 4). Günümüzde Güneydoğu Asya olarak kabul edilen bölgeye ilişkin temel referans terimlerinin oluşmasında Hint-Budist metinleri önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim bu metinlerde bulunan “*Suvarnavbum*” teriminin ise “Bengal Körfezi’nin doğusundaki alanlar” anlamına geldiği görülmektedir. Netice itibariyle Hint-Budist metinlerinde bölgenin kabaca batıda Çin’in Fuzhou limanından Palembang’a ve doğuda Tayvan’dan Borneo’nun batı kıyısına kadar uzanan bir alana karşılık geldiği görülmektedir⁷ (Acharya, 2012:4). Bölge dışı unsurların Güneydoğu Asya bölgesini ya Hindistan’ın “arkasında” (*behind*) veya “ötesinde” (*beyond*) ya da “güney denizleri” ve “kuzey toprakları” (*northern land*) şeklinde isimlendirmek suretiyle bir nevi otokartografı ile uğraşmış oldukları görülmektedir (Emmerson, 1994: 4).

Yakın tarihe bakıldığında ise Güneydoğu Asya (*South-Eastern Asia*) tabirinin ilk kez 1839 tarihli Bostonlu Rahip Howard Malcom tarafından yazılan “*Travels in South-Eastern Asia*” isimli eserinde geçtiği görülmektedir. Yine Amiral Lord Louis Mountbatten’in 1943 tarihli Güneydoğu Asya Komutanlığı’nın (*Southeast Asia Command*) yetki sahasını gösteren haritada da Endonezya istisnası dışında büyük oranda Malcolm’un Güneydoğu Asya tabirinin kullanılmış olduğu görülmektedir. Malcolm’un haritasında Uzak Hindistan, Burma, Assam, Munnipore, Siyam, Kamboçya ve *Cochinchine/Cochin-China*⁸ [Koşinşin/Vietnam y.n.] bölgelerini kapsayacak şekilde “Ganj-ötesi Hindistan” (*India beyond the Ganges*) olarak ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle Himalaya Dağları’nın güneyinde kalan Çin ve Bengal Körfezi arasındaki bütün bölge Güneydoğu Asya olarak ifade edilmiştir (Fifield, 1983: 1-2).

Savaş sonrası dönemde Güneydoğu Asya çalışmalarının gelişimine önemli katkılarda bulunan birçok bilim insanının bölgesel bir bakış açısı benimsemiştiği

⁶ Bu yer adlarından “Zabag” örneğinde olduğu gibi birkaçının belirsiz ya da modası geçmiş eski tabirler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte her bir tabirin kendi içinde bölge-dışı bir unsurun benzersiz bakış açısını yansıttığı görülmektedir. Dolaylı olarak bir ismi tercih etmenin, o isim sahibinin bölge ile müseccel bir ilişki iddialarına itibar kazandırmak anlamına geldiği ifade edilmektedir (Emmerson, 1994:4).

⁷ Güneydoğu Asya için Hint-Budist metinlerinde “*Suvarnavbum*” ve “*Suvarnavipā*” gibi Sanskritçe tabirlerinin kullanımının, bölgenin esas olarak altınla [Sanskritçe “*suvarna*” sözcüğü altın anlamına gelmektedir y.n.] ünlü olmasından dolayı yerli unsurlar için önemini ortaya koyması şeklinde yorumlanmaktadır (Hall, 1981:18).

⁸ Fransız koloni döneminde Vietnam’ın güney bölgesine verilen isimdir. Koloni öncesi dönemde Vietnamlılar tarafından Nam Ky olarak isimlendirilen Koşinşin, temel olarak Mekong Deltası bölgesine karşılık gelmiştir (URL 5, Ziyaret Tarihi: 14.02.2022). Koşinşin (*Cochinchine*) ifadesinin kökeni ile ilgili olarak iki görüşün olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki doğrudan Çin’e atıfta bulunmadan Hintleştirilmiş Champa Krallığı’nın Çince (*Tchen Tching*) karşılığının Fransızca söyleniş iken; ikincisi Vietnam için kullanılan Çince (*Chiao Chih*) bir sözcüğün Japonca versiyonunun Portekizce söyleniş şeklidir (Emmerson, 1994:2-3).

görülmektedir. Tarihçi Victor Lieberman'ın Güneydoğu Asya tarih yazımı üzerine bir incelemesinde belirttiği gibi, Güneydoğu Asya bölgesini esas olarak Hint etkisi açısından tanımlayan arkeolog George Coedès dışında, Güneydoğu Asya tarih yazımının bölgeye yönelik hiçbir vizyona sahip olmayan “dışsalıcı” (*externalist historiography*) bir bakış açısını yansıttığını ifade etmektedir. “Güneydoğu Asya” olarak tabir edilen bölgeye yönelik olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası yazılmış birkaç önemli metin dışında tutulursa, bir bütün olarak bölgeye çok az ilgi gösterilmiş olduğu görülmektedir. Öyle ki Güneydoğu Asya tarihi üzerine önemli otoritelerden biri kabul edilen D. G. E. Hall'un bile “Güneydoğu Asya” tabirinin ortaya çıkışı ve kullanımıyla ilgili tartışmalara sadece bir paragraf ayırdığı ifade edilmektedir. Hall, bölgeyi “ırklar ve diller kaosu” (*sic. the area as “chaos of races and languages*) olarak nitelendirerek “Güney-Doğu Asya” (*South-East Asia*) tabirinin özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Hindicini yarımadası ile sayısız adadan oluşan Endonezya ile Filipin takım-adalarından oluşan Doğu Asya anakarasının bölgelerini tanımlamak için kullanıma girdiğini ifade etmektedir. Hall, bu tabirin İngiliz Kraliyet Donanması tarafından kullanılan “Güney-Doğu Asya” (*South-East Asia*), Güneydoğu Asya Komutanlığı tarafından “Güney Doğu Asya” (*South East Asia*) şeklinde çeşitli kullanımlarının olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yine birçok Amerikalı yazar tarafından ise daha çok “Güneydoğu Asya” (*Southeast Asia*) tabirinin kullanıldığını da ilave etmektedir (Acharya, 2012: 2-3).

İlgili yabancı literatüre bakıldığında Güneydoğu Asya bölgesi için “*Southeast Asia*”, “*South East Asia*”, “*South-East Asia*”, “*South-east Asia*”, “*southeast Asia*”, “*South-east Asia*”, “*Southeastern Asia*”, “*South Eastern Asia*”, “*South-Eastern Asia*”, “*South-eastern Asia*”, “*southeastern Asia*” ve “*South-eastern Asia*” şeklindeki on iki tabirin hepsinin aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kavramın “Humpty Dumpty pozisyonu” [düşüp kırılınca tamir edilemeyen hassas şey anlamında y. n.] olarak adlandırılabilir şeyi örneklediği ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle isimlerin ne gerçekliğe ne de geleneklere dayandığı, bilakis isimlendirenin isimlendirilen şey üzerindeki gücünün bir ifadesi olduğu ileri sürülmektedir (Emmerson, 1994: 3-4).

Bu noktada “tire işareti” (*hyphen*) olsun ya da olmasın, Güney-Asya/Güney Asya ile Güneydoğu Asya tabirleri arasında semantik bakımdan bir farklılık olduğu ileri sürülebilir. Bir başka ifadeyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında “Soğuk Savaş” olarak da tabir edilen İki Kutuplu Sistem'in varlığıyla birlikte uluslararası gelişmelerin Güneydoğu Asya bölgesinin stratejik önemini değiştirdiği ve bu durumun tanımlamanın da değişmesine sebebiyet verdiği sonucuna varılabilir. Daha önceleri “Güney-Doğu/Güney Doğu” şeklinde isimlendirilen bu bölgenin Doğu Asya bölgesinin yanında yer alan

ancak; aynı zamanda Güney Asya'nın da bir alt kolu olan tali/türev bir bölge konumundan jeostratejik önemi vurgulanarak “Hindistan'ın doğusunda Çin'in güneyinde” yer alan asli/müstakil bir bölge seviyesine yükseltildiği ve böylece “Güneydoğu Asya” şeklinde ifade edilmiş olabileceği ileri sürülebilir. Nitekim Soğuk Savaş dönemine bakıldığında çeşitlilik arz eden ve nispeten çok farklı kültürel ve tarihi geçmişe sahip halkların bulunduğu böylesi bir coğrafyanın Komünist etki altına girmesinin engellenmesinde belirtilen bu çeşitliliğin aşılması ve tek bir coğrafi tanımlama altında birleştirilmesi ABD'nin öncü-lüğündeki Batı Bloğu için öncelikli siyaset olarak belirlediği ileri sürülebilir.

Nitekim bu görüşümüzü destekleyecek şekilde birçok yazar bölgeye yönelik olarak “Güneydoğu Asya” şeklindeki tabirin “çeşitlilik içinde bir birlik” (*unity in diversity*) duygusunu veren daha işlevsel bir tanımlama olduğu ifade etmiştir. Nitekim Güneydoğu Asya meselelerine bölgesel bir yaklaşımın öncülerinden biri olarak kabul edilen Donald McCloud, tarafından ayrı bir bölge olarak bir Güneydoğu Asya bölgesinin varlığının genellikle birbirinden “farklı ama örtüşen özelliklerin dengelenmesi” (*sic. the balancing of often divergent and overlapping characteristics*) ile başladığı ifade edilmiştir. Yine benzer bir şekilde Milton Osborne tarafından da Güneydoğu Asya bölgesi “büyük çeşitlilikler ve kayda değer yeknesaklıklar ile işaretlenmiş sonsuz şekilde değişken bir bölge” (*sic. an immensely varied region marked by some notable unities and containing great diversity*) olarak tanımlanmıştır (Acharya, 2012:6). Dolayısıyla çok çeşitli tarihi ve sosyo-kültürel unsurların yer aldığı bölgenin tanımlanmasında “Güneydoğu Asya” tabirinin daha işlevsel olacağı ifade edilmiştir. Zira işlevsel olmasının sebebi geçmişte teklif edilmiş olan ve içinde Hindistan ya da Çin atıfları geçen “*Indochina*”, “*Indonesia*” ya da “*Indosinesia*” gibi tabirlerin aksine Güneydoğu Asya tabirinin daha “yansız” (*a neutral name*) ve ulus-üstü (*supranational*) olması ileri sürülebilir (Emmerson, 1994: 16).

Güneydoğu Asya'ya yönelik çalışmaların özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren gelişmeye başlamış olduğu görülmektedir. 1920'li ve 1930'lu yıllarla birlikte özellikle coğrafya ve antropoloji alanlarında araştırmalar yapan bazı Avrupalı ve Amerikalı bilim adamları tarafından Güneydoğu Asya tabirinin tedrici bir şekilde kullanılmaya başlandığı ve bu tabirin artık sınırları muğlak bir coğrafi ifadeden (*geographical connotation*) sınırları belirli hale gelmeye başlamış siyasi ve entelektüel boyutları olan bölgesel bir kavrama doğru dönüşüm geçirdiği görülmektedir (Fifield, 1976: 151).

Güneydoğu Asya tabirini popüler yapan şeyin akademik ve bilimsel girişimler çok, savaş olgusu olduğu görülmektedir. Savaştan önce bölgenin isminin belirlen-

mesinde esas olarak Güney Asya ve Doğu Asya referans alınmıştır. Bununla birlikte ona zamana kadar Batılı birçok devlet adamı ve başta ünlü etnolog Heine Geldern olmak üzere birkaç bilim insanı hariç tutulursa, birçok bilim adamı için ezoterik bir bölge olarak kalan ve daha çok Hindistan ve Çin kültürlerinin gölgesinde kalan bölgenin isimlendirilmesinde, Japonya'nın emperyalist çıkarları doğrultusunda bölgeyi işgal etmesi bir dönüm noktasını teşkil edecektir. Zira bu andan itibaren Batılı siyasetçilerin tanımlamakta ve sınırlarını belirlemede zorlandığı bu bölgeyi bir bütün olarak görmeye başladığı müşahade edilmektedir. Böylece National Geographic Society tarafından ilk kez 1941-1944 arasında, Amerikan ordusu için jeostratejik unsurları gösteren "Güneydoğu Asya" ismiyle haritalar yapılmıştır. Ayrıca yine 1943 senesinde Anglo-Amerikan Quebec Konferansı'nda Amiral Lord Louis Mountbatten'ın komutanlığında Güneydoğu Asya Komutanlığı (*South-East Asia Command/SEAC*) kurulmuştur⁹ (Emmerson, 1994: 7).

Birinci ve İkinci Çinhindi Savaşları'nın [Vietnam Savaşları y. n.] Güneydoğu Asya kavramının gelişiminde önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği görülmektedir. 1946 ile 1954 yılları arasında cereyan eden ilk savaş sırasında, Çinhindi bölgesinin Komünizme iltisak etmesinin Güneydoğu Asya bölgesindeki muhtemel yansımaları Domino Teorisi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bir başka ifadeyle bölge ülkelerinde tedrici bir şekilde Komünist unsurların yönetimleri ele geçirmesi durumunun, domino etkisiyle bütün bir bölgenin Komünizme iltisak etmesiyle sonuçlanabileceği tehdidiyle dile getirilmiştir. 1965 ile 1975 yılları arasında cereyan eden ikinci savaşın yansımalarının ise Güneydoğu Asya bölgesinin stratejik önemine ve eksen konumuna atfen sadece bu bölgeyi değil aynı zamanda dünyanın büyük bir bölümünü de etkileyecek yansımaları olacağı ileri sürülmüştür. Netice itibarıyla bu savaş sürecinin Güneydoğu Asya bölgeselciliğine (*Southeast Asian regionalism*) akademik çevrelerde daha fazla ilgi gösterilmesine sebebiyet verdiği görülmektedir. Yukarıda zikredilen Vietnam Savaşları'ndan kaynaklanan Komünist genişlemeye karşı

koyabilmek amacıyla 1954 senesinde kurulan Güneydoğu Asya Antlaşması (SEATO) ve 1967 senesinde kurulan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) örgütlerinin kurulması, yerli bir bölgesel kavram olarak Güneydoğu Asya (*sic. as a current indigenous regional concept*) tabirinin yerleşmesinde önemli dönem noktalarını teşkil ettiği görülmektedir (Fifield, 1976: 135).

3.3. Doğu Afrika Bölgesinin İsimlendirilmesi ve Sınırlarının Tespit Edilmesi

BM İstatistik Bürosu'nun tarafından oluşturulan şemaya/haritaya göre Doğu Afrika ile kastedilen bölgenin Sahra-altı Afrika'nın alt-bölgelerinden biri olan Doğu Afrika (*Eastern Africa*) (Harita 8) bölgesi olduğu görülmektedir. Bu bölgede Burundi, Komorlar, Cibuti, Eritre, Etiyopya, Kenya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mozambik, Ruanda, Seyşeller, Somali, Uganda, Tanzanya, Zambiya, Zimbabve ile İngiltere ve Fransa'nın denizaşırı toprakları bulunmaktadır (URL 6, Ziyaret Tarihi: 20.02.2022). Çalışmada incelenmiş olan Doğu Afrika bölgesinin mekânsal karşılığının BM İstatistik Bürosu'nun oluşturduğu şemadakinden daha dar yorumlandığı ve bu çerçevede Doğu Afrika bölgesinin mekânsal karşılığını geleneksel olarak Kenya, Tanzanya ve Uganda'dan oluşan eski İngiliz Doğu Afrika (*East Africa*) toprakları ile Somali, Cibuti, Eritre ve Etiyopya'dan oluşan Afrika Boynuzu'nun (*Horn of Africa*) oluşturduğu ifade edilmelidir.

Doğu Afrika bölgesinden ilk kez Eritre Denizi'nin Seyir Defteri (*Periplus¹⁰ Maris Erythraei/Voyage around the Erythraean Sea*) isimli Romalılara ait bir rehber kitapta bahsedilmektedir. Bu rehber kitapta Mısır, Somali, Arap Yarımadası ve Hindistan'daki limanlarda dahil olmak üzere Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve İran Körfezi ile ilgili ayrıntılı bilgiler verildiği görülmektedir (Riffenburgh 2012: 9). Roma dönemine ait bu anonim rehber kitaba bakıldığında batıda Akdeniz ve Kuzey Afrika ile doğuda Hint ve Malay bölgeleri arasında yer alan Doğu Afrika bölgesinin bugün olduğu gibi geçmişte de Hint Okyanusu'nda gerçekleştirilen ticaret ve seyrüsefer için merkezi konumda

⁹ İkinci Dünya Savaşı'nın "Güneydoğu Asya" tabirinin oluşumunda üç şekilde etkili olduğu görülmektedir: İlk olarak savaşın öncelikle bölgenin görünür hale gelmesini sağladığı görülmektedir. Zira 1945 senesinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Güneydoğu Asya İşleri Birimi kurulmuştur. 1946 ve 1947 senelerinde ise, sırasıyla Londra Üniversitesi'nde Güneydoğu Asya Çalışmaları ile Yale Üniversitesi'nde Doğu ve Afrika Çalışmaları bölümleri kurulmuştur. Bu kurumların Güneydoğu Asya'yı bir bütün olarak düşünülmesini kolaylaştırmış olduğu görülmektedir. İkincisi savaşın "Güneydoğu Asya" bölgesinin sınırlarını belirginleştirdiği görülmektedir. Öyle ki bir asır önce Logan ve Malcom bu tabiri Hindistan ve Çin'in tamamını veya çoğunu kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 1920'li yıllarda Güneydoğu Asya'nın aynı bölgelerini bir yazar Güney Asya'da ve başka bir yazar ise Doğu Asya'da gösterebiliyordu. Savaşın sonunda, Müttefiklerin en azından bölgesellik (*regional concept*) kavramıyla gelecekte

çıkması olası bir savaşın bu kadar büyük ölçülerde genişletilmesi veya içeriğinin keyfi bir şekilde yeniden tayin edilmesi olasılığını azaltmıştır. Üçüncüsü, savaşın Güneydoğu Asya'ya güçlü bir siyasi çağrışım kazandırmış olmasıdır. Zira o döneme kadar kısıtlı akademik bir çevrenin inceleme alanında olan bölgenin, savaş sonrası dönemde jeostratejik ve politik bir arena haline geldiği görülmektedir. Nitekim bu durumun bir sonucu olarak 1943 senesinde Heine-Geldern, acil pratik gereklilik (*sic. urgent practical necessity*) sebebiyle bölgenin "uyanmakta olan ve yükselen ulusları" (*sic. awakening and emerging nations*) ile "bir iyi niyet bağı" (*a link of good will*) kurulması gerektiği ifade edilmiştir (Emmerson, 1994: 8-9).

¹⁰ "Periplus", Romalıların limanları ve kıyıdaki önemli noktaları gösteren rehber kitaplara verilen isimdir. Bunun dışında kara güzergâhlarındaki durakları gösteren rehber kitaplara ise "itinerarium" denilmektedir (Garfield, 2020: 281).

olduğu görülmektedir (Seland, 2016: 192). Bu çerçevede bu kitapta İran kıyıları, Socotra Adası, Güney Arabistan, Kuzey Somali ve Etiyopya kıyılarındaki limanların ön plana çıktığı görülmektedir (Casson, 1989: 18).

Harita 8. Doğu Afrika Bölgesi (URL 7, Ziyaret Tarihi: 13.07.2022)

Eritre Denizi'nin Seyir Defteri'nde Doğu Afrika [özellikle Kızıldeniz'e kıyısı olan Kuzeydoğu Afrika y. n.] için "Azania" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. "Azania" olarak tabir edilen bölgenin bugün Libya sınırları içerisinde bulunan Bingazi'deki Berenice şehrinde bugün Somali sınırları içerisinde bulunan antik Opone şehrine kadar olan bölgenin kastedildiği ve bu bölgenin "Uzak Taraf" (*The Far Side/ τὸ Πέρας*) olarak isimlendirildiği görülmektedir. Yine "Azania" içerisinde yer alan ve Opone [bugünkü Somali'nin Ras Hafoun şehri y. n.] şehrinde Rhapta [bugünkü Tanzanya'nın Darüsselam şehri y. n.] şehrine kadar olan Doğu Afrika sahil kısımları "Barbar Toprakları" (*Barbaroi/ἡ βαρβαρικὴ χώρα*) olarak da isimlendirilmiştir. İskenderiyeli ünlü coğrafyacı ve astronom Batlamyus (Klaudios Ptolemaios) tarafından ise "Azania" olarak tabir edilen bölgenin Kızıldeniz'in sadece Afrika kıyıları değil aynı şekilde Arabistan kıyı kesimlerini de içerecek şekilde tanımlanmış olduğu görülmektedir (Hilton, 1992: 151).

¹¹ Sevahili (*Swahili*) sözcüğü Arapça "sahil" sözcüğünün çoğul hali olup harfi harfine kıyı kesiminde yaşayan halk (*the people of the coast*) anlamına gelmektedir. Sevahili bölgesi ise Somali ile Mozambik arasında kalan Doğu Afrika'nın Hint Okyanusu kıyısındaki bölge anlamına gelmektedir. Bu bölge Doğu Afrika'daki İslam sınırı (*the Islamic frontier*) olarak tabir edilmektedir (Reid, 2009:102). Sevahili (Swahili) kültürünün kabaca Doğu Afrika kıyılarındaki Sevahili konuşan halklarının kültürü

Arapların ise Doğu Afrika bölgesini ise "Zenci Toprakları" (*the Land of Zanj/Zinj*) olarak tesmiye ettikleri görülmektedir. Doğu Afrika bölgesinin tanımlamak için kullanılan Zanj sözcüğünün Orta Çağ Arapça metinlerinde Afrikalılara ya da Afrikalıların yaşadığı topraklara atıfta bulunmak için sıkça kullanılmış kolektif "etnonim" (etnik isimlendirme) ya da "toponim" (yer isimlendirmesi) olduğu görülmektedir. Arap coğrafyacılar tarafından bu sözcüğün mekânsal karşılığının sadece Kızıldeniz ya da Afrika Boynuzu kıyıları değil aynı şekilde Doğu Afrika'nın okyanus kıyıları da kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir (Tolmacheva, 1986:105-112). Bu çerçevede Arapların Doğu Afrika bölgesini dört kısma ayırdığı müşahede edilmektedir. Bu bölgelerin i) Somali'nin Shabeelle Nehri kıyılarına kadar uzanan Berberi (Amazigh) toprakları ii) bizzat Zenci (*Zanj*) toprakları iii) günümüzde Mozambik'te bulunan Sofala şehri iv) belirsiz bir şekilde tarif edilmiş olan al-Wakwak ülkesinde bulunan Tanzanya'nın Pemba ve Zanzibar adalarından oluştuğu görülmektedir (URL 8, Ziyaret Tarihi: 21.02.2022).

Özellikle Orta Çağ'dan itibaren Arap gemicilerinin geçilmez görünen Sahra ve Bojador Burnu'nun güneyindeki bölgelerle yoğun bir şekilde ticaret yaptıkları ve böylece yerleşik unsurlarla yoğun bir ilişki içerisinde girdikleri görülmektedir (Issawi, 1952: 128). Bu ticari ilişkiyle birlikte 8. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında Arap ve Fars unsurlar [özellikle Şiraz'daki unsurlar y. n.] Doğu Afrika'nın kıyı bölgelerine doğru göç etmişler ve zamanla yerli Bantu halkıyla karışmışlardır (Harries, 1964: 226). Bu tarihi ve sosyo-kültürel ilişkinin sonucu olarak da Doğu Afrika bölgesine, özellikle de bölgenin kıyı kesimlerine Araplar tarafından "Sevahili" adı verilmiştir. Sevahili bölgesi, Babülmendep Boğazı ve Afrika Boynuzu'ndan başlayarak Güney Afrika Cumhuriyeti'ne kadar uzanan bölgeye verilen isimdir. Arapça "kıyı" anlamındaki sahil sözcüğünün çoğulu olan "sevahil" kelimesinden türetilen sevahili "kıyılara ait" anlamına gelmekte olup ve başlangıçta Doğu Afrika kıyılarındaki kuzey kesimlerini tanımlamak için kullanıldığı ancak zamanla tabirin mekânsal karşılığının Doğu Afrika'nın bütün kıyı kesimlerini karşılayacak şekilde genişlediği görülmektedir. Batı literatüründe ise "Swahili" şeklinde kullanıldığı da ayrıca ifade edilmelidir¹¹ (URL 9, Ziyaret Tarihi: 21.02.2022).

4. Sonuç

olarak tanımlandığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle Pers-Arap kökenli unsurlar ile Doğu Afrika'nın yerli Bantu halklarının karışımından oluşmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman Sevahili ve Müslüman terimlerinin eşanlamlı olarak kullanıldığı da müşahade edilmektedir (Harries, 1964: 224). Ayrıca sevahili kültürünün önemli bileşenlerinden biri olan Şiraziler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erik Gilbert ve Jonathan T. Reynolds, Dünya Tarihinde Afrika, Çev. Mehmet Demirkaya, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s. 209-217.

Tarihsel süreç içerisinde Orta Amerika, Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika bölgelerinin farklı medeniyet ve siyasi unsurlar tarafından farklı şekilde tanımlanmış olduğu sonucuna varılabilir. Bu tanımlama sürecinde dil ve kültür ortaklığı üzerinden bir coğrafi tanımlamanın ve sınır tayininin gerçekleştirilmiş olduğu ileri sürülebilir. Aynı şekilde bu tanımlamalara bağlı olarak da tanımlanan bölgelerin mekânsal karşılıklarının farklılık arz etmiş olduğu görülmektedir. Bu meyanda Orta Amerika bölgesi için temel olarak birbirini kuşatan çemberler şeklinde *Mesoamerica*, *Central America* ve *Middle America* olmak üzere üç farklı isimlendirmenin yapıldığı müşahade edilmiştir. Keza tarihsel süreç içerisinde Asya'nın güneydoğusu için Uzak-Hindistan, Alt-Hindistan, Ganj-ötesi Hindistan, Java ve Kuzey Toprakları gibi tabirler kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Türkçe'ye Güneydoğu Asya şeklinde çevrilen *Southeast Asia* tabirinin Soğuk Savaş döneminde yaygınlık kazanmaya başladığı sonucuna varılmıştır. Son olarak Doğu Afrika bölgesi için Afrika'nın kuzeyi referans alınmak suretiyle sırasıyla uzak diyarlar, Zenci toprakları ve sahil bölgesi anlamlarına gelen Azania, Zanj ve Sevahil tabirlerinin kullanıldığı müşahade edilmiştir.

Kaynaklar

- Acharya, A., 2012. *The Making of Southeast Asia-International Relations of A Region*. Institute of Southeast Asian Studies. Cornell University, Ithaca.
- Anderson, M., 1996. *Territory and State Formation in the Modern World*. Polity Press, Cambridge.
- Augelli, J. P., 1962. The Rimland–Mainland Concept of Culture Areas in Middle America. *Annals of the Association of American Geographers*, 52(2): 119-129.
- Austin, A. L., and Luján, L. L., 2000. The Myth and Reality of Zuyuá: The Feathered Serpent and Mesoamerican Transformations from the Classic to the Postclassic. *Mesoamerica's Classic Heritage*, Ed. David Carrasco et. al., University Press of Colorado, Colorado.
- Barton, J. R., 1997. *A Political Geography of Latin America*. Routledge, Londra.
- Blacksell, M., 2020. *Political Geography*. Routledge, New York.
- Carmack, R. M., 2007. *The Legacy of Mesoamerica History and Culture of a Native American Civilization*. Routledge, New York.
- Carmack, R. M., 1994. *Historia General de Centroamérica*. Vol. 1. Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales-Programa Costa Rica, San Jose.
- Casson, L., 1989. *The Periplus Maris Erythraei*. Princeton University Press, New Jersey.
- Creamer, W., 1987. Mesoamerica as a Concept: An Archaeological View from Central America. *Latin American Research Review*, 22(1): 35-62.
- Demir, T., 2020. *Siyasi Coğrafya ve Sıra Dışı Sınırlar*. Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.
- Emmerson, D. K., 1984. "Southeast Asia": What's in a Name? *Journal of Southeast Asian Studies*, 15(1): 1-21.
- Fifield, R. H., 1983. Southeast Asia as a Regional Concept. *Asian Journal of Social Science*, 11(1): 1-14.
- Fifield, R. H., 1976. Southeast Asian Studies: Origins, Development, Future. *Journal of Southeast Asian Studies*, 7(2):151-161.
- Foster, L. V., 2007. *A Brief History of Central America*. 2. Baskı. Facts On File, New York.
- Garfield, S., 2020. *Harita Üzerinde*. Domingo Yayınları, İstanbul.
- Gilbert, E., ve Reynolds, J. T., 2016. *Dünya Taribinde Afrika*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Hall, D. G. E., 1981. *A History of South-East Asia*. The Macmillan Press, New York.
- Harries, L., 1964. The Arabs and Swahili Culture. Africa: *Journal of the International African Institute*, 34(3): 224-229.
- Hilton, J., 1992. Azania-Some Etymological Considerations. *Acta Classica*, XXXV: 151-159.
- Issawi, C., 1952. Arab Geography and the Circumnavigation of Africa. *Osiris*, 10: 117-128.
- Kirchhoff, P., 1960. *Mesoamérica. Sus Límites Geográficos, Composición Étnica y Caracteres Culturales*. Suplemento de la Revista Tlatoani, No. 3, ENAH, México.
- Kirchhoff, P., 2002. *Escritos selectos-Estudios mesoamericanistas, Aspectos Generales*. Vol. 1, Ed. Carlos García Mora et. al., Universidad Nacional Autónoma de México Instituto de Investigaciones Antropológicas, México City.

Pearcy, T. L., 2006. *The History of Central America*. Greenwood Press, Westport.

Reid, R. J., 2009. *A History of Modern Africa*. Wiley-Blackwell, Wes Sussex.

Riffenburgh, B., 2012. *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Seland, E. H. 2016. The Periplus of the Erythraean Sea: A Network Approach. *Asian Review of World Histories*, 4(2): 191-205.

Smith, N., 1994. *Central America, Dictionary of Geopolitics*. Ed. John O'Loughlin, Greenwood Press, Westport.

Tolmacheva, M., 1986. Toward a Definition of the Term Zanj. *Azania: Archaeological Research in Africa*, 21(1): 105-113.

URL 1. <https://www.britannica.com/place/Central-America>

URL 2. <https://www.britannica.com/place/Southeast-Asia>

URL 3. https://d-maps.com/carte.php?num_car=1384&lang=en

URL 4. https://www.cografya.gen.tr/harita/asya-siyasi.htm#google_vignette

URL 5. <https://www.britannica.com/place/Cochinchina>

URL 6. <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>

URL 7. <https://mapscompany.com/collections/east-africa>

URL 8. <https://www.britannica.com/place/eastern-Africa#ref37485>

URL 9. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sevahili>

DUYGU VE ZEKÂ KAVRAMLARINA SOSYOLOJİK BAKMAK

Erdem Dirimeşe¹

¹⁾ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Zonguldak,
İletişim: erdemdirimese@beun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1873-6425

Özet

Duygu ve zekâ kavramları daha çok bireysel psikolojinin konusu olarak değerlendirilmekte ve bu noktadan hareketle tanımlanmaktadır. Duygu ve zekânın kişiler arası ilişkiler ve toplumsal yönü, ya ihmal edilen bir alan ya da kişisel gelişim çalışmalarının mucizevi kavramları olarak görülmektedir. Oysaki popüler bakış açılarıyla tanımlanmaya çalışılan duygu ve zekâ kavramlarının doğru anlaşılması, onun toplumsal yönünün ihmal edilmemesi, kişiler arası ilişkilerin analizinde ve sosyolojik açıdan önemli bir konudur. Bu çalışmada, duygu ve zekâ kavramlarının tahlili ve aralarındaki ilişki ile ilgili tespitlere yer verilmiş, kişiler arası ilişkiler ve sosyolojik yönü bakımından önemi değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, farklı bilim dallarında duygu ve zekâ kavramlarını tahlil ederek bu kavramların sadece fizyolojik ya da psikolojik kavramlar olmadığını aynı zamanda sosyolojik kavramlar olduğunu ortaya koymak, sosyoloji bilim alanında bu kavramların kullanımı ve aralarındaki ilişkiyi tartışarak, sosyolojik değerlendirmelerde doğru kavram ve tanımlamalara başvurulmasının önemini göstermektir. Analizlerin sonucunda duygu ve zekânın biyolojik, fizyolojik ve psikolojik kavramsallaştırmalarda genetik ve bireysel açıdan tanımlandığı ve anlamlandırıldığı ortaya konulmuştur. Sosyolojik kavramsallaştırmalarda ise kişiler arası ilişkiler ve iletişim, kültür ve toplum açısından kavramsallaştırıldığı anlaşılmıştır. Sosyoloji çalışmalarında yanlış kavramsallaştırmaların ve kullanımlarının önüne geçilebilmesi için kavramların bu noktadan tanımlanmasının gerekliliği, kavramların doğru şekilde anlaşılması ve kullanılmasının sosyolojik açıdan önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygu, Zekâ, Duygu ve Zekâ İlişkisi, Duygular Sosyolojisi

SOCIOLOGICAL APPROACH TO THE CONCEPTIONS OF EMOTION AND INTELLIGENCE

Abstract

The concepts of emotion and intelligence are mostly considered as the subject of individual psychology and are defined from this point. The interpersonal and social aspects of emotion and intelligence are either seen as a neglected field or as miraculous concepts of personal development studies. However, the understanding of the concepts of emotion and intelligence correctly, which are tried to be defined with popular perspectives, and not neglecting its social aspect, is an important issue in the analysis of interpersonal relations and sociologically. In this study, the analysis of the concepts of emotion and intelligence, and the determinations about the relationship between them are mentioned, and their importance in terms of interpersonal relations and sociological aspects is evaluated. The aim of this study is to analyze the concepts of emotion and intelligence in different disciplines, to reveal that these concepts are not only physiological or psychological concepts, but also to be sociological concepts, to discuss the use of these concepts in the field of sociology and to show the importance of applying the right concepts and definitions in sociological evaluations. As a result of the analyzes, it has been revealed that emotion and intelligence are genetically and individually defined and meant in biological, physiological and psychological conceptualizations. In sociological conceptualizations, it has been understood that interpersonal relation and communication is conceptualized in terms of culture and society. It has been concluded that the necessity of defining the concepts from this point and the correct understanding and use of the concepts are sociologically important in order to prevent misconceptions and their use in sociology studies.

Keywords: Emotion, Intelligence, Emotion and Intelligence Relationship, Sociology of Emotions

1. Giriş

Toplumsal değişimler, içinde yaşayan bireylerin değişimi kabul etmesi ve ilişkilerinde bu değişimlere göre hareket etmesiyle ortaya çıkar. Değişimi kabul etmek ve bunu yaşantısına yerleştirme kararı ise zihinsel ve duygusal bir seçimi gerektirir. Duygular insanlar arası ilişkilerin yapı taşlarından biridir ve salt psikolojik bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Zekâ insan hayatının temel gereksinimlerinin karşılanması ve hayatı devam ettirme güdüsü yanında toplumsal yaşamın da temel kavramlarından biridir. Çünkü sosyalleşme ve sosyal hayatın içinde olma bilişsel olduğu kadar duygusal seçimler ile gerçekleşir. Özellikle günümüzde kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın insanların zihinsel ve duygusal tercihlerini yönlendirmeye ve yönetmeye çalıştığı tüketim kültürünün geliştiği dünyamızda, toplumsal yapıların da etkilendiği ve değiştiği görülmektedir.

Toplumsal gerçekliği neyin oluşturduğu sorusuna kaba pozitivistin verdiği cevaplar, duyguları görmezden gelmeye neden olmuş ve duyguların sosyolojik olarak nasıl tanımlanacağı problemini doğurmuştur. Aynı zamanda toplumsal gerçeklerin insan bilinci, tarihi ve kültüründen uzak olan bu kaba pozitivist bakış açısının hala daha etkilerinin olduğu ifade edilmektedir (McCarthy, 1989: 51). Modernleşme ile birlikte, onun özelliklerini ortaya koyan ama aynı zamanda ürünü olan aydınlanmayı esas alan sosyoloji bilimi, özellikle ilk dönemlerinde pozitivistin yolunda ilerlemiştir. Bu dönemde pozitivistin bilim anlayışını, rasyonelliğini, olgucu bakış açısını ilke edinen sosyoloji, sezgisel ve duygusal alanı görmezden gelerek metafizik alanı ötelemiştir. Duygular, bireysel ve içsel bir süreç olarak değerlendirilmiş, pozitivistin nesnellik ve olgusal alanı dışında görülmüştür. Oysa insan eylemleri, hem aklın hem de duyguların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle akıl kadar duygular da toplumsal ve kültürel hayatın içerisinde yer almaktadır (Alver, 2011: 208).

Günümüzde sosyolojik çalışmalar, insan duygularının psikolojik veya fizyolojik özelliklerinin aksine, duygusal deneyim ve davranışın bilişsel ve yorumlayıcı özelliklerine odaklanmaktadır. Bunun yanında bilinç ya da zekâ belirli bir kültür ve toplum tarafından yapılandırılmaktadır. Rasyonel seçim ve kararlar, içinde bulunulan toplum ve kültürden etkilenmektedir. Ancak sosyoloji, psikoloji ve fizyolojinin verilerinden her ne kadar yararlı olsa da

toplumsal bir fenomen olarak duyguların ve zekânın ne olduğuna dair kendi bakış açısını geliştirmek durumundadır.

Duygu ve zekâ ile ilişkilendirilen sosyal kişilik ve gelişim teorilerinin çoğunluğu, kişisel mutluluk, yaşam başarısı ve günlük yaşamın farklı durumları içinde, kişiler arası ilişkiler ve duygusal uyumun önemli bileşenlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Fernandez ve Ruiz, 2008: 425). Özellikle duygu, zekâ ve kişiler arası ilişkiler ile ilgili ticari, aldatıcı eserler ve medyanın aldatıcılığı, bu kavramların bilimsel incelemesi üzerine olan ilginin ya gözden kaçırılmasına ya da kavramların bilime hizmet eder şekilde tanımlanmasında problemlere neden olmaktadır (Salovey ve Grewal, 2005: 281). Bu nedenle duygu ve zekâ ile ilgili geliştirilen teoriler, birçok bilim insanı tarafından psikolojik terminoloji giydirilmiş kişisel yardım/gelişim hareketi olarak değerlendirilmektedir (Matthews ve ark. 2002: 4-5). Oysaki bu teorilerde, bireyler arasında nesnel bir şekilde farklı yetenekler olduğu anlayışına dayanan bir zekâ anlayışı ortaya konulmakta ve ilgili teori o yetenekleri ele almaktadır (Zeidner ve ark., 2009: 4).

Sosyolojide son yıllarda bireysel bir alan olarak görülen duygular konusu önem kazanmaya başlamıştır. Ancak sosyolojinin, genel anlamda toplumların belirli bir zaman ve mekândaki belirli sorunlarla ilgilendiği, toplumsal yapıların ve buna bağlı olarak kişilik yapılarının uzun süreli dönüşümlerini ele almadığı belirtilmektedir (Elias, 2017: 10). Aynı zamanda bu teoriler sadece bireysel değil bireylerin birbiriyle ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşumundan gelişimine kadar duygu ve zekânın hem etkilendiğini hem de kişiler arası ilişkileri etkilediğini belirtmektedirler. Sosyoloji alanında son dönemde bu anlamda duygular sosyolojisi alanı gelişmeye başlamıştır.

Duygular sosyolojisi alanında genel olarak şu tür sorular ele alınmaktadır: Belirli duyguları hangi etkileşimsel faktörler uyandırır? Normlar duygusal ifadeleri ve duyguyu nasıl düzenler? Sosyal gruplar ve sınıflar arasındaki duygusal farklılıklar nelerdir? Sosyolojik olarak zaman içinde ve kültürler arasında duygular nasıl değişmektedir? (McCarthy, 1989: 52).

Kişilik yapıları ile toplum yapılarının oluşumu birbirinden bağımsız değildir ve ayrılmaz bir ilişki içinde bütünü oluşturur (Elias, 2017: 19). Duygu ve zekâ hakkındaki araştırmalar ve yayınların aksine, duygu ve zekânın bileşimiyle ortaya çıkan yetenekler daha çok sosyal bir yetenektir. Duygu ve zekâ ile ilgili popüler tanımlarda kendini kontrol, azim, sebat ve birini güdüleyici yetenek durumlarına dikkat çekilmektedir.

Yapılan tanımlar, kişiler arası ilişkilerde önemli bir yeri olan duygular yerine motivasyonel karaktere odaklanmaktadır. Bu tür tanımlar bir motivasyonel zekâ kavramını çalışmalara dâhil ederek kişiler arası ilişki boyutunun ve toplumsal gerçeklik boyutunun gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Oysaki duygular insan yaşamının her alanında olmak üzere başta inançlara, sembollere ve dile gömülü kültürel bir fenomen olarak sosyal ve kültürel süreçlerin ayrılmaz bir parçasıdır.

Toplumsal hayat, bireyin rasyonel veya irrasyonel seçimleri ve bu seçimlerinin sonucunda gerçekleşir. Zeka her ne kadar biyoloji ve psikoloji bilimleri açısından bireysel bir fenomen olarak merkeze alınsa da, zekanın gelişimi ve şekillendirilmesinde önemli bir rolü olan çevre, onun sosyokültürel ve toplumsal açıdan da ele alınması gerektiğinin en iyi göstergelerinden biridir. Sosyoloji zihin, duygu ve benlik gibi kavramları kendi alanı ve kendi bakış içerisinde tanımlamalı ve disiplinler arası bir yaklaşımla bu noktadan hareket etmelidir. Bu nedenle duygu ve zekâ kavramlarının sosyolojik bir olgu olarak doğru anlaşılması bilimsel araştırmalar açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, farklı bilim dallarında duygu ve zekâ kavramlarını tahlil ederek bu kavramların sadece fizyolojik ya da psikolojik kavramlar olmadığını aynı zamanda sosyolojik kavramlar olduğunu ortaya koymak, sosyoloji bilim alanında bu kavramların kullanımı ve aralarındaki ilişkiyi tartışarak, sosyolojik değerlendirmelerde doğru kavram ve tanımlamalara başvurulmasının önemini göstermektir.

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, toplumsal ilişkilerde daha çok toplumsal faktörlere odaklanırken, bireyin sahip olduğu duyguların ve yeteneklerin önemine işaret etmek, duygu ve zekâ kavramlarını toplumsal bir fenomen olarak tanımlayarak, onların sadece biyolojik, fizyolojik ve psikolojik bir kavram değil aynı zamanda sosyolojik bir kavram olduğunu ve toplumsal açıdan önemini ortaya koymaktır. Ayrıca duygu ve zekâ teorileri üzerinden onun toplumsal boyutunu göstermek de bu çalışmanın amaçları arasındadır. Bu amaçlara yönelik olarak duygu ve zekâ kavramlarını ele alan çalışmalarda sosyolojik açıdan önemli olan, toplum, kültür, iletişim ve kişiler arası ilişkiler boyutları noktasında okumalar yapılmış, kavramların tarihsel gelişimi ve sınıflandırılması sosyolojik bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Ön kaynak taraması yapılarak anahtar kavramlar olarak seçilen duygu ve zekâ ile ilgili yazılı ve elektronik kaynaklar tespit edilmiş, bilimsel anlamda temel ve konu üzerine yoğunlaşan çalışmalar seçilmiştir. Çalışmada literatür tarama yöntemi kullanılmış, detaylı kaynak taraması

yapılarak yazılı kaynaklara elden ve kütüphanelerden ulaşılmıştır. Elektronik kaynaklara ise Google akademik arama motoru üzerinden erişilmiş ve kavramların derinlemesine analizi yapılarak sosyolojik yönü ortaya konulmuştur.

3. Değerlendirme ve Tartışma

3.1. Duygu Kavramı

Duygu kavramı konusunda birçok farklı tanımlama geliştirilmiş ve çeşitli kuramlar öne sürülmüştür. Duygu, geleneksel olarak, biri kızgın, üzgün ya da mutlu olmayı seçemediğinden dolayı özneye hükmeden fenomen olarak tarif edilmektedir (Cabestan, 2004; 81). Duygusal zekâ teorisyenlerinden biri olan Goleman, duyguyu “Bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller ve bir dizi hareket eğilimi” olarak tanımlar (Goleman, 2004: 359).

Duygu (feeling, sentiment); a) bir nesneye, kişiye ya da somut düşünceye karşı heyecansal bir tutumdur, ama gerçek heyecan özelliği taşımaz, hafiftir. b) Belirli türden heyecansal yaşantı ve eylemlere karşı ya da şu ve bu nesne ile ilişkili sonradan kazanılmış bir tutum. c) Belli başlı olarak düşünce ve duygulardan oluşan bir yaşantı olarak tanımlanmaktadır. Heyecan (emotion) ise; a) genel olarak, yüksek düzeyde bir etkinliğe, içsel örüntülerinde değişikliklere yol açan güçlü bir duygusal durum ya da duygularla bir arada oluşan bir hal olarak tanımlanmıştır. Heyecan, yaygın bedensel ve ruhsal değişikliklere yol açan ve genellikle yoğun duyguların eşlik ettiği karmaşık bir davranıştır. b) Günlük yaşamda heyecan sözü, helecen, telaş, coşku ve duygulanma, duygunluk ile eş anlamlı kullanılabilir (Öncül, 2000: 359,560-562).

İslam düşünürleri duyguyu “kuvve-i müdrike-i nefsâniye” yani “nefsin idrak etme gücü” olarak adlandırmış ve onu ruhsal bir faaliyet olarak tanımlamışlardır (Yavuz, 1983: 29). Bilinçten önce başladığı öne sürülen duygu, bireyin esas varlığına bağlı ruhsal durumlar olarak tanımlanmakta, köklerinin ihtiyaçlarda, eğilimlerde ve içgüdülerde olduğu düşünülmektedir (Pazarlı, 1982: 93).

Duygular öznel, biyolojik, amaca yönelik ve sosyal bir olgu olarak oluşabildiklerinden çok boyutlu olarak nitelendirilmekte ve bu doğrultuda farklı tanımlanmaktadır. Reeve'ye göre hissin bir yönü kişisel anlam ve önemiyle öznel tecrübenin duygusunu verir. Duygunun yoğunluğu ya da niteliği öznel ya da fenomenolojik boyutta tecrübe edilerek hissedilir. Hissetmek bilişsel ya da zihni bir süreçtir. Onun bedensel uyarılma yönü ise duygu süresince beden uyarlanabilir

başa çıkma davranışı olarak hazırlık, düzenleme olarak otonomik ve hormonal sistemleri ile sinirsel ve fizyolojik eylemi içermektedir. Biyolojik boyutta motor tepkiler vardır. Amaca yönelik boyut duygunun, eldeki koşullarla başa çıkmada gerekli olan harekete geçmek için hedef-yönelimli karakterini gösterir. Bu boyut insanların neden duygularından yararlandığını ve ne yapmak istediklerini anlamayı sağlar. Sosyal hayatta duygu bu yüzden önemli bir güçtür. Sosyal ifade boyutunda ise duyguların iletişimsel durumu ortaya çıkar. Duruş, jestler, sesler ve yüzsel ifadeler aracılığıyla kişisel tecrübelerimiz ortak ifadelerimiz haline gelir. İşlevsel, sözsüz bir iletişim ortaya çıkar. Buradan hareketle duygular bize önemli yaşam olayları sırasında karşılaştığımız zorluklar ve fırsatlara uyum sağlamaya yardımcı olan uyarıcı, amaçlı, anlamlı kısa süreli hisler olarak tanımlanabilir (Reeve, 2009: 299-301).

Bilgi sosyolojisi açısından bakıldığında öznel ve hislere dayalı gibi görünen duyguların aslında deneyimler, yaşantılar sonucunda şekillendiği ve toplumsal bir fenomen olarak ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Burada sosyolojik bir tanım olarak tek bir tanımdan ziyade duygu tanımları içerisinde yer alan toplumsal, kültürel yapı, sembolik, fenomenoloji ve yorumlayıcı sosyolojinin kavramlar dünyasından bakılarak duygu tanımı oluşturulmasının imkânı olduğu anlaşılmaktadır. Duygular, bir halkın, bir sınıfın ya da bir ırkın kendini ve yaşadığı dönemi deneyimleme yollarından biridir. Bu deneyim, deneyim oluşturmaya katkıda bulunan herhangi bir fikir, nesne ve eseri içeren bir kültür tarafından şekillendirilir (McCarthy, 1989: 58). O halde sosyolojik bir fenomen olarak duyguyu; belli bir grup ya da toplumu belirli bir zaman ve dönem içerisinde etkisi altına alan heyecan, his, üzüntü, kaygı ya da beklenti gibi ortak tecrübeleri ortaya çıkaran, ortak bir kültür ve davranış ya da tepki biçimi yaratan tutum olarak tanımlama girişiminde bulunmak mümkündür.

Duygu kavramının sosyal yönünü ele almayan tanımlamalar kişiler arası ilişkiler gibi sosyal teorilerde kullanıldığında, eksiklik içermektedir. Aynı zamanda kişiler arası ilişkilerin açıklanmasında ve toplumsal gerçekliklerin yorumlanmasında duyguların gücünü ve etkisini dikkate almayan her değerlendirmenin de yetersiz olacağını söylemek mümkündür. Gündelik yaşamın gerçekliği içerisinde duygular toplumsal gerçekliğin temel kavramlarından biridir. Bu noktada var olan duygu teorileriyle beraber sosyolojik açıdan teorilerin geliştirilmesinin gerekliliği anlaşılmaktadır.

3.1.1. Duygu Kavramıyla İlgili Teoriler

Duyguların biyolojik veya bilişsel bileşenlerden oluştuğu şeklindeki bakış açısına göre yeni fikirler ortaya

çıkmıştır (Reeve, 2009: 303). Duygu teorilerinden herhangi birinin doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Duygular daha önce de belirtildiği gibi karmaşık bir yapıya sahiptir. Uyarılma duygulanımdan önce olabilir ya da düşünce duyguyu üretebilir. Bazen de bütün süreç kendiliğinden gelişebilir (Sayar ve Dinç, 2011: 65). Duygular konusunda dikkat edilmesi gereken bireysel ya da bireyler arası duruma göre doğru tanımlama ve teorilerle değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Bu doğrultuda oluşturulan teoriler 5 başlık altında ele alınabilir. Bunlar;

Biyolojik teoriler: Bu bakış açısına sahip olanlara göre duygu, bilinçten önce oluşabilmektedir. Biyolojik teoriyi benimseyen teorisyenler olarak Carrol Izard, Paul Ekman, Jaak Panksepp sayılabilir. Izard, duygunun bilinçdışı, otonom ve korteks altı bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Ekman, bilinçten önce harekete geçen duyguların bize yardımcı olduklarını, Panksepp ise duygunun bilişsel olmadığından, sözel ifadesinin zor olduğunu öne sürmüştür (Reeve, 2009: 304). Biyolojik teorilerde genellikle sosyal davranışların evrimsel bir aktarım ve kazanım olduğu düşünülmektedir.

Bilişsel teoriler: Bu teoride, bilişsel unsurlar olarak tanımlanan algı, anlayış, bilgiyi kodlama, düşünme biçimleri gibi zihinsel süreçler duygunun şekillenmesinde etkilidir. Öne çıkan kuramcılar Richard Lazarus, Klaus Scherer, Bernard Weiner, Stanley Schachter ve Jeroma E. Singer'dir. Lazarus, duygu üretim sürecinin bir durum ya da bireyin onunla ilgili reaksiyonuyla değil, onun anlamı hakkındaki ön bilişsel durumla başladığını belirtmiştir. Scherer, duygu hakkındaki iyi ya da kötü gibi değerlendirmelerin bilinçle oluşacağını belirtmiş ve bunun ahlâki açıdan önemli olduğunu ifade etmiştir. Weiner, duygunun hayat başarısı açısından kişisel anlamı üzerinde durmuştur. Schachter-Singer kuramı duyguları farklılaştıran onlara atfedilen bilişsel yargılar olduğunu belirtmektedir. Duyguların bireylere özgü değişimler göstermesinde ve farklılaşmasında, bilişsel faktörlerin çok önemli bir rolü vardır. Duygudan önce fiziksel uyarılma ve bu uyarılmanın anlamlı bir şekilde isimlendirilmesi gereklidir (Strongman, 2003: 79-81; Reeve, 2009: 305; Sayar ve Dinç, 2011: 65).

Duygu durumsal teoriler: Aristoteles duyguların her birinin tek tek ne olduğunu ve yargılar üzerindeki etkisini ele almıştır. Ruhsal açıdan duyguları fiziksel ve bilişsel durumları açısından incelemiştir. Descartes duyguları, edilgen durumdaki ruhun kendisini etkileyen algılar olarak tanımlar (Lyons, 1985: 2). Onun kuramında, fiziksel ve zihinsel durumları bakımından duygular ontolojik olarak birbirlerinden ayrı olmalarına karşın aralarındaki nedensel etkileşimin sonucu ortaya çıkar. James duygu kuramında Descartes'in aksine, bir duygu

durumunun zihinsel ve fiziksel durumlarının özdeş olduğunu ve ikisi arasında nedensel bir sıralama ve öncelik olmadığını öne sürer (Yazıcı, 2007: 48). William James ve Carl Lange tarafından öne sürülen James-Lange kuramındaysa beden, çevrede gerçekleşen belirli özelliklere göre tepkide bulunur, bu tepki ile fizyolojik değişimlerle birlikte duygu durumu oluşur (Lyons, 1985: 16). Bu biyolojik ve fizyolojik açıklamaya getirilen eleştirilerden biri, duygunun tamamen fizyolojik bir tepki olmadığı, bireylerin deneyimledikleri olaylara ilişkin önceki öğrenmeleri ve bilişsel yaklaşımları neticesinde olduğudur (Tuna ve Kayaoğlu 2013: 27-28). Daha sonra Walter Cannon ve Philip Bard, duygu ile fiziksel uyarılmanın hemen hemen aynı anda meydana geldiklerini ortaya attıkları farklı bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Cannon-Bard duygu kuramında, uyarılma ve bedensel tepki aynı zamanda oluşmaktadır (Cüceloğlu, 1998: 267-268; Sayar ve Dinç, 2011: 64).

Sosyobiyolojik teori: Bu teoriye göre duygu, genellikle sosyal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Duygular da insanın çevreye uyum sürecini sağlamaktadır. Bu teorinin öncülerinden Davitz çeşitli duyguların anlamlandırılmasında deneyimlere bağlı olduğunu savunmuştur ve duygu terimleri içeren bir sözlük yapmayı amaçlamıştır. Ancak bu duygunun zihinsel analizi ve duygu sözlüğünü anlamlandırmada ilginç çalışma sonuçlarının ötesine gidememiştir (Strongman, 2003: 180-181). Ancak bu teori, Comte'un sosyobiyolojiden sosyolojiye geçişi gibi, duyguların sosyolojik okunmasına geçişte yararlı olabilir.

İkili sistem görüşü: Bu görüşün temelini oluşturan Ross W. Buck'a göre insan duyguları harekete geçiren ve düzenleyen senkronize ikili bir sisteme sahiptir. Bunlardan biri duygu uyarılarına istemsiz tepki veren, doğuştan, kendiliğinden ve psikolojik olan sistemdir. İkincisi ise yorumlayıcı ve sosyal olarak tepki veren, tecrübe temelli bilişsel sistemdir. O kuramında sosyal ve psikolojik olarak, insanları anlamada duygusal eğitim ve sosyal hayatta gerekli olan duygusal yeterliklerden de bahsetmiştir. Bu teoriye gelişimsel etkileşimli adı da verilmiştir (Strongman, 2003: 109-112; Reeve, 2009: 305-306).

Çağımızda duygular bilgi alanının, amaçların ve eylemlerin nesnesine dönüşmekte, böylece insanların duyguları ve duygusal yaşamları, toplumsal açıdan önemli bir hale getirilerek aktörler ve gruplar tarafından üretilen, toplumsal bir süreç tarafından oluşturulan toplumsal nesnelere olmaya başlamaktadır. Böylelikle duygular, toplumsal nesnelere olarak, belirli bir toplumsal ilişkiler dizisi ve bir dil sistemi içinde sosyolojik olarak var olmaktadır (McCarthy, 1989: 66). Bireysel bir alan olarak görülen duygular, toplumsal alanın önemli bir

unsuru olarak görülmeye başlanmış, biyolojik yaklaşımdan toplumsal yaklaşıma doğru bir gelişme izlemiştir. Duygu sosyolojisi alanının duyguları inceleme konusu yapmaya başlaması, duygunun artık sosyolojik teorilerin de bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak duygular ele alınırken onun bireysel ya biyolojik bir tanımlamayla değil, sosyoloji biliminin kendi alanına uygun bir tanımlamaya ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Duygular gibi zekâ da bireysel bir özellik olarak görülse de insan eylemliliğinin toplumsal boyutu ve sosyalleşme açısından önemli bir kavramdır.

3.2. Zekâ Kavramı

Zekâ, (Intelligence) eğitim bilimleri sözlüğünde; a) yeni durumlara çabuk ve başarılı biçimde uyuma ve durumun gereğini yapma yeteneği. b) soyut kavramları etkili biçimde kullanma yeteneği. c) ilişkileri kavrama ve çabuk öğrenme, yaşantıları kaynaştırıp bütünleştirme yeteneği. ç) test ve ölçmelerde, öğrenme ve mesleklerdeki başarıyı kestirmede yararlı oldukları denenmiş bir dizi test sorusunu çözebilmede genel yetenek derecesi olarak tanımlanmıştır (Öncül, 2000: 1215). Zekânın tanımını yapmak oldukça güç bir iştir. Çünkü zekânın kendisini bir varlık olarak değil, bir iş, bir eylem, bir eser olarak ortaya koyduğu belirtilmektedir (Sayar ve Dinç, 2011: 86). Bu zekâ tanımlarının odak noktasının, çevreyle baş etme ya da karşılaşılan problemlerin çözümünde bilişsel süreçlerin işletilmesi olduğu görülmektedir.

Zekânın farklı türleri, kullanıldığı alanın bilgi çeşidine bağlı olarak ayrılmıştır. Örneğin, sözel-ifadesel zekâ, genişletilmiş metinsel pasajları, cümleyi ve kelime hazinesini anlama olarak tanımlanmıştır (Mayer ve Salovey, 1997: 6-8). Zihnin gelişiminde en önemli göstergelerden biri dildir ve dil sosyal hayatın ve sosyal süreçlerin de en gerekli unsurlarından birisidir. Bilgi sosyolojisinde Wittgenstein ve Gadamer gibi düşünürler dili bu yönüyle ele almışlardır.

Standart akademik formlarla yalnızca alt kümelerinin ölçülebildiği düşünülen zekânın, birçok çeşidinin olduğu iddia edilmiştir. Bu tartışmalar ahlâk, estetik ve duygusal zekâyı da içine almaktadır. Zekâ konusunda vurgulanan eleştirel görüş ise zekânın bireyselliğe, toplumsal olarak beğenilen davranışlarla somutlaştırılan toplumsal yapıdan daha az önem verdiğidir. Farazi zihni güç olarak kişinin başarı düzeyinin, tecrübeyle ilişkisiz, genetik miras şeklinde insana geçtiği kabul edilmiştir. Bununla birlikte zekânın tek bir tanımını benimseyen küçük bir kabul de vardır. Bu kabule göre zekâ, sadece başarılı bir şekilde yapılan zihni soyutlamaları ihtiva etmektedir. Geçmiş süreçte zekâ, Stanford-Binet gibi özel olarak oluşturulmuş testlerle ölçülmüştür. XX. yüzyılın sonlarında

uygulamacılar zeki olarak kabul ettikleri davranışları genişleterek bu konuda çeşitli fikirler geliştirmişlerdir (Colins ve O'Brien, 2003: 184).

Bilgi işlem yaklaşımına göre zekâ, zihinsel yeteneklerin bir bütün olarak ölçülmesi değil düşünme süreçlerinin incelenmesi olarak ele alınmıştır. Bu yeni bakış açısıyla geliştirilen kuramlardan en yaygın olarak bilinen Sternberg'in üçlü zekâ kuramıdır. Bu kurama göre zekânın kavramsal, yaratıcı ve bağlamsal bölümleri vardır. Stenberg'e göre zekânın bileşenleri bireyin yaşantılarından çok etkilenir. Birey, bir problemle karşılaştığı zaman ilk olarak problemi anlamlandırır ve çözüm yollarını bulur, daha sonra problemin çözülmesi için uygulamaya geçer, şayet gerekli görülürse yeni bilgiler elde edilir (Bacanlı, 2002: 127). Bilgi işlem kuramcılarının zekâ testlerinin gerçek yaşamdan kopuk olduğuna yönelik eleştirileri sosyal zekâ kavramının çıkmasına neden olmuştur (Açıkgöz, 1995: 38-39). Ford'a göre sosyal zekânın kendini koruma ve kaynaşma şeklinde iki yönü vardır. Birçok durumda bu ikisinin dengede bulunması gerekebilir.

Ford, insanın işlevselliği hakkında sorulması gereken süreç, içerik, etkinlik ve gelişim olarak atıfta bulunduğu dört temel soruya dikkat çekmektedir. Bu dört soru kişilik psikolojisinin kalbinde yer almaktadır. İçerik sorusu, "ne" veya "kişiliğin sahip olucu yönüne, bir insanın düşünce, hedef ve eylemlerinin özü veya anlamı nedir?" şeklinde atıfta bulunur. Etkinlik sorusu, yaşamda başarılı olmanın (mutluluk, yaşam memnuniyeti, kişilik bütünlüğü vb.) bazı kriterlerine göre kişide nasıl iyi bir şekilde işlevini yerine getireceği ile ilgilidir. Ford, etkinlik sorusuyla ilişkili olarak zekânın, en genel biçimde işleyen yapı olduğunu ortaya koymuş ve zekâyı, "bir kişinin, içerisinde bazı özel bağlam kümeleri ve değerlendirici sınır durumları bulunan uygun hedeflere ulaşmakla ilişkili işlevsellik karakteristiği" olarak tanımlamıştır (Ford, 1994: 203).

Zekâ hakkında tek faktörlü genel bir özellik mi ya da çok boyutlu bir özellik mi olup olmadığı hakkında çeşitli kuramlar öne sürülmüştür. Örneğin Spearman "genel zekâ" denilebilecek bir genel yeteneğin bulunduğunu, Wechsler ise zekânın "bütünsel bir yetenek" olduğunu ileri sürmüştür. Felsefi etkileri bir kenara bırakılırsa, zekâ hakkındaki araştırmaların topluma en pratik katkısı zekâ testlerini kazandırması olmuştur (Matthews ve ark., 2002: 81). Psikometri yaklaşımına göre Alferd Binet ve Theodore Simon "iyi yargılama, iyi kavrama ve iyi akıl yürütme" olarak ele aldıkları zekâyı ölçmek için test geliştirme çalışmaları yapmışlardır. Binet çocuklarda zihinsel yaşın kronolojik yaşa oranının aynı kaldığını saptamış ve bu saptama zekâ bölümü (Intelligence Quotient) adı verilen bir indeksin

geliştirilmesine temel olmuştur. Zekânın çok faktörlü olduğunu düşünen kuramcılardan Thurstone zekânın; sayısal problem çözüme, sözel kavrama, bellek ezberleme, genel akıl yürütme, sözel akıcılık, şekil ilişkilerini görebilme ve algısal hız olmak üzere yedi faktörden oluştuğunu belirtmiştir. Guilford ise en fazla zekâ faktörü saptayanıdır. Guilford kuramında dikkat çeken zekâ boyutlarından ziyade convergent (bir tek doğru yanıtın ya da çözümün bulunduğu durumlar) ve divergent (doğru çözüm için birden fazla olasılığın bulunduğu durumlar) düşünme biçimleri arasında yaptığı ayırımdır (Açıkgöz, 1995: 35-37). Gardner ise problemleri çözmek ve belirli bir kültürel ortam veya topluluk içerisinde değer taşıyan ürünler ortaya koymak için kullanılan bir takım beceriler olarak zekâyı kavramlaştırmaktadır (Emmons, 2008: 137).

Zekâ; "Hâlihazırda problem-çözmeye uygun yetenekler ve bilgi düzeyi" olarak da tanımlanmaktadır (Hong ve Dweck, 1994: 106). Ayrıca şu tanımlar da yapılmıştır; "rasyonel kurallara dayalı kararlar vasıtasıyla oluşan engellere rağmen hedeflere ulaşma yeteneği" ve "herhangi bir çevresel duruma uyum sağlamak için gerekli olan zihinsel yetenekler" (Sternberg, 1997: 103-106).

Genel olarak zekâ, kişinin problem çözüme, yeni durumlara elindeki kaynakları en verimli şekilde kullanarak adapte olabilme, bilgi kazanması ve tecrübelerini kullanabilme becerilerine sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Sayar ve Dinç, 2011: 86). Tüm bu zekâ tanımlarından da anlaşıldığı şekilde, bilim adamları ve toplum, insani ilişkilerde iyi olma gibi insanî değerleri zekânın bir unsuru olarak görmemişlerdir. Modern toplumların evrimindeki önemli konulardan bazıları, statü tahsisi, sosyal hareketlilik ve benzerleriyle ilgilidir; bu süreçte yeteneğin belirlenmesi, geliştirilmesi ve kullanılması giderek daha kabul edilir unsurlar haline gelmiştir. Bu noktada genetik öğelerden biri kabul edilen zekânın ve sosyolojik ilkelerin temelde sosyolojik meselelerin daha yeterli bir kavramsallaştırmasını ve anlayışını üretmek için nasıl bir araya getirilebileceği belirsiz bir durumdadır (Eckland, 1967: 174).

Zekâ kavramının tanımlanması, zekânın ölçülmesi ve değerlendirilmesi, bunun tutarlık ve geçerliliği tartışmaları sadece psikolojik ve fizyolojik kavramsallaştırmalarla sınırlandırılmamalıdır. Sosyal sınıfların, etnisitenin, ırkların, alt ve üst tabakalar arası farklılıkların, eşitsizliklerin, aile yapısının, sosyo-ekonomik durumun, kültürel ve sosyal çevrenin de zekâyı etkilediği birçok sosyolojik araştırmanın konusu olmuş ve çeşitli teoriler öne sürülmüştür (Eckland, 1967: 180-185). Sosyolojik açıdan zekâ, bireysel ve psikolojik yönüyle değil onun, toplum içinde birey ve bireyin

toplum içindeki yeri bakımından ele alınması gerekmektedir. Zekâyâ ilişkin sosyolojik değerlendirmeler eğitim açısından da önem arz etmektedir.

3.2.1. Zekâ Kavramıyla İlgili Teoriler

Zekâ tanımlarında ifade edilen yetenekler ve insan başarısı hakkındaki tartışmalar zekâ konusunda birçok teorinin ileri sürülmesine neden olmuştur. Bu teorilerin de tıpkı duygu kavramında olduğu gibi fizyolojik ve psikolojik bir noktadan yola çıktığını ancak giderek sosyal alana doğru yöneldiğini söylemek mümkündür.

Bilim adamları Aristo'dan bu yana yetenek ve kişilik gibi diğer faktörler arasındaki farklılıkları ayırt etmişlerdir. XX. yüzyılın başlarında zekâ ile ilgili bilimsel çalışmalarla büyük ilerleme dönemi başlamıştır. Zekâ hakkındaki ilk bilimsel incelemelerin Francis Galton tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Galton kronometrik ölçüler (zamana bağlı performanstan elde edilen) ve antropometrik göstergeleri (insanların fiziksel özelliklerini gösteren) entelektüel yeteneklerle (toplumdaki konumu tarafından gösterilen) ilişkilendirme konusunda öncülük etmiştir. Ayrıca bir süreç içerisinde yeteneğin azaldığı farklılıkları ve bu farklılıkların dağılımının bir çan eğrisi şeklini takip ettiğini gözlemiştir. Aynı şekilde Galton yetenek farklılıkları üzerine çalışmıştır (Matthews ve ark., 2002:84; Haslam, 2007: 261; White, 2006: 17-24).

Psikometri yaklaşımının öncülerinden Alfred Binet, Theophile Simon ile birlikte Galton tarafından kullanılan temel taslak ile modern zekâ testini oluşturmuştur. Bu test hala onun adını taşıyan çağdaş zekâ testlerinden biridir. Özellikle zekâ engelli çocukların belirlenmesi için Binet ve Simon, bu testlerin gerekli zihinsel faaliyetlere benzer daha karmaşık görevlerden oluşması sonucuna varmışlardır ve insan zekâsının ölçülebilmesi umut verici olmuştur (Matthews ve ark., 2002: 84; Haslam, 2007: 262).

İki faktör kuramını geliştiren Spearman zekâyı açıklamada model ve teori girişimini yapısalci yaklaşımla ilk ele alan kişidir. Onun taksonomik modeli sağlamadaki zeki davranışları açıklayan faktör analizi süreci, bilişsel yetenekler bilimini son derece önemli bir şekilde etkilemiştir. Spearman zihinsel test performansının altında yatan iki faktörün genel bir faktör (g) ve spesifik faktörler olduğunu (s) ortaya koymuştur (Matthews ve ark., 2002: 91). Ona göre sadece g faktörünü ölçebilen geleneksel zekâ testinde zeki olduğu tespit edilen bir kişinin s faktörü olarak özgül zekâsı da yüksek çıkacaktır. Spearman'ın bu düşüncesine karşı çıkan Thurstone zekânın, her biri diğerinden farklı bir zihin gücünü

gerektiren yetenek gruplarından oluştuğunu bu şekilde çok faktörlü zekâ kuramını öne sürmüştür. Thurstone genel zekâyı etkileyen yedi tane temel zihinsel yetenek belirlemiş ve bu yeteneklerin birbirinden bağımsız olduğuna inanmıştır (Matthews ve ark., 2002: 100-101; Haslam, 2007: 270-271; Sayar ve Dinç, 2011: 86).

Cattell ise Thurstone'nun görüşlerinin aksine zekâyâ ilişkin yetenekleri iki grupta toplamıştır. Bu gruplardan biri kristalleşmiş zekâdır ve mantık yürütme, sözel ve sayısal becerileri ifade eder. Diğer ise akışkan zekâdır ve görsel mekânsal yetenekleri, görsel ayrıntıları fark etme yeteneğini ve ezber belleğini içerir (Haslam, 2007: 272; Sayar ve Dinç, 2011: 87). Çok faktörlü kuramcılardan Guilford 150 zekâ faktörü belirlemiştir. Bu faktörleri üç boyutlu zihin yapısı modeli ile gruplandırmıştır. Bu modele göre düşünme biçiminin oluşmasında işlem, içerik ve ürün şeklinde bir düzenleme getirmiştir (Açıkgöz, 1995: 37; Matthews ve ark., 2002: 102).

Sosyal zekâ kavramını ilk kez ortaya atan Thorndike üç tip zekâ olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar soyut zekâ, mekanik zekâ ve sosyal zekâdır. Sosyal zekâ insanları anlama ve idare etme, insan ilişkilerinde bilgece davranma yeteneğidir. Daha sonraki sözel yeteneğin değerlendirilmesi araştırmalarında sosyal zekâ faktörleri alt yapıyı oluşturmuştur (Matthews ve ark., 2002: 551).

Gardner'in çoklu zekâ teorisi, zekâ kavramına farklı bir boyut kazandırmıştır. Gardner, toplam sekiz entelektüel kapasite olarak zekâ türü ortaya atmıştır. Ona göre bunlar, insanda doğal potansiyeller olarak bulunmaktadır. Bununla beraber kalıtsal yetenekler ve gelişim potansiyellerine göre her bireyde farklılık gösterebilirler. Dil, mantık, matematik, mekân, müzik, beden-kinestetik, kişiler arası, içsel ve doğaya dönük zekâ olarak bu sekiz zekâ türünden her biri, genel zekânın külli, birleşik varlığından ayrı, kendi başına bir sistem olarak bulunmaktadır. Gardner bu zekâların, kültürel anlamları ve temel sinirsel yapılarla karşılık gelmeleri esasına göre bulduklarını ileri sürmektedir. Gardner, bu zekâ türlerine ilişkin kanıtlar ortaya koymakta ve her kültürün kendi üyelerine yönelik olarak belirli becerilerin gelişimini en üst düzeye çıkarmak amacıyla farklı durumlara göre düzenlemeler yapmaları gerektiğini belirtmektedir (Emmons, 2008: 137).

Gardner'in çoklu zekâ modeliyle birlikte Thorndike'in sosyal zekâsından ilham alan Mayer ve Salovey "Duygusal zekâ" teorisini öne sürmüşlerdir. Bu teorinin oluşumu ise duygu ve zekâ ilişkisini temel alır. Duygusal zekâ akıl ve duygu arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmak için bir yoldur. Mayer ve Salovey'e göre duygusal zekâ haricinde hiçbir şey duyguyu bilişe

bağlama konusunda yeterli olmamıştır. Duygu, düşünmeyi birçok yoldan değiştirmesiyle tanınır. Araştırmalar, ruh halinin insan düşüncesini önyargılı kıldığını göstermektedir. Duygu uyumlu yargı olarak adlandırılan bu duygu durum etkisi, kişinin ruh hali ve düşüncelerinden oluşan durumu ve insanın değerleri yargılayan fikirleri arasında duygusal bir karşılaştırma olduğu zaman ortaya çıkar. Biliş ve duygu alanında, -kişi öfkesini gizlediği andaki gibi- kendini kontrol etmek incelemeye dâhil edilir. Bu, kişinin duygu veya zekâsının kalitesini geliştirmek anlamına gelmez. İnsan aynı zamanda hem akıllı hem de kızgın olabilir (Mayer ve Salovey, 1997: 4-5).

İnsanlığın küçük bir bölümü dışında, tüm insanların akıllıca eylem potansiyeliyle dünyaya geldiğini varsaymak bazı amaçların gerçekleştirilmesi ya da kavramsallaştırmalar için uygun görülebilir. Fakat akıllıca eylemle ne kastedilmektedir? Akıllıca eylem kavramı statik bir insan ve toplumu ifade eder. Zekânın gelişiminde rol oynayan biyolojik ve sosyal süreçlerin ortak etkilerine karşı da duyarsız bir kavram olarak görülmektedir (Eckland, 1967: 175). Zekâyı sosyal süreçlerden ayırmak hem zekâ gelişimini hem de toplumsal davranışı anlamak açısından eksik ve yanlış bir değerlendirme olacaktır.

3.3. Duygu-Zekâ İlişkisi ve Sosyolojik Açıdan Değeri

İnsanın sadece rasyonel eylemde bulunan bir varlık olmadığı, duyguların da onun yönelimlerinde, eylemliliğinde yani hayatı inşasında etkin olduğu bilinmektedir. Sosyolojik açıdan geçmişte ötelenerek dikkate alınmayan, psikoloji ve biyolojinin ilgi alanı olduğu düşünülen duyguları, Mestrovic'in, "kayıp malzeme" olarak gördüğü aktarılmaktadır. Bu günümüzde sosyolojinin duygulara nasıl yöneleceği ve onu nasıl ele alacağına dair önemli bir işaret olarak değerlendirilmektedir. Duyguları incelemeyen insani ve toplumsal pratiğin doğasının hakkıyla kavranamayacağı ifade edilmektedir (Alver, 2011: 208).

Düşünce ve mantık temelinde, beyinde bulunan duygu merkezleri tam anlamıyla ikinci plana atılmamış, bu merkezler düşünce, mantık ve zekâdan ayrılmaz bir parça olarak kabul edilmiştir (Caruso ve Salovey, 2007: 10-11). Sosyologlar ilk önce insan davranışının çevresel bir teorisini ifade etmeye çalıştıkları için, zekâ çalışmasında sosyolojik ve genetik ilkelerin entegrasyonu belirsiz bir şekilde ele alınmıştır (Eckland, 1967: 173). Aslında insan zekâsı tektir. Burada zekâ ile kastedilen insan yetenekleridir. Algı, bellek düşünme vb. süreçleri ifade etmek için kullanılan kavram daha çok bilinçle ifade edilmektedir. Bilinç kavramı, entelektüel ve duygusal

davranışı ilişkilendirme konusunda daha uzlaştırmacı bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Averill, 2000: 278-279). Ancak bu bilinç kavramının kollektif veya toplumsal bilinç açısından da değerlendirilmesi gerekir.

Alver, duygunun toplumsal açıdan önemini "toplumsallığın hamurunda yer alan duygu, kültürel haritanın da rengini belirler. Kültürel yaratım süreci, duygu göz önüne alınmadan anlaşılabilir. İnsan, toplumsallığı inşa ederken sadece akli ve yarayışlı olanın peşinden gitmez; beğenisi yahut nefreti, korkusu yahut sevgisi de devrededir. Belki insan, her iki gücünü aynı zamanda devreye sokarak kültürel iklimini oluşturmaktadır. Duygudan yoksun bırakılan bu iklimin, kurucu renklerinden mahrum olacağı açıktır. Bunu gören Durkheim, toplumsallığın temelinde duyguyu yerleştirmekten uzak durmamıştır" şeklinde ifade etmektedir (Alver, 2011: 209-210).

Duygu ve bilinç ilişkisinin açıklanmasında duyguyu bilişsel anlamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan Strongman'ın aktardığına göre Gregorio Maranon "adrenalin" çalışması ile duygunun iki bölümden oluştuğunu göstermiştir. Birincisi; sempatik uyarılmanın daha belirgin özelliklerini içeren fiziksel etkilenme, ikincisi belirli duygular ile bedensel değişiklikleri de içeren öznel deneyimlerdir. Duygu olayın algılanması ile ortaya çıkar, kişinin psikolojik durumundan etkilenir (Strongman, 2003:103-106). Duyguların sosyolojik anlamda zekâ ile ilişkisine bakıldığında, bireyin herhangi bir olayla ilgili bilişsel değerlendirmelerinin toplumsal yapı bakımından anlaşılması gerekir. Toplumsal duygular söz konusu olduğunda, birey duygusal anlamda bir uyarı ile karşılaştığı zaman, sosyokültürel ve tarihi anlamda daha önceden tecrübe edilmiş, toplumsal belleğindeki duygusal yaşantıları mevcut durumla kıyaslayarak "iyi" veya "kötü" şeklinde değerlendirebilir. Bireyin tepkisi ve duygu durumu bu toplumsal bilgi stokunun bir sonucudur.

Duyguların ve ahlaki güdülerin, başta toplumsal tabakalaşma çalışmaları olmak üzere kültürün, alışkanlık ve beğenilerin sosyolojik inceleme ve araştırmalara dâhil edilmesi, duygular ve ahlâkî güdülerin önemini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı sosyolojik açıdan, özellikle tabakalaşma çalışmalarında duyguların da dikkate alınması sosyal grup, sınıf, tabaka gibi sosyal yapıların analizinde ve sosyolojik değerlendirmelerde daha derinlemesine bir bakışı sağlayabilir (Üçer, 2016: 228).

Durkheim'in ifadesiyle duygular, çağdaş dünyamızın kolektif temsilidir. Bu nedenle, zihinsel yaşam için önde gelen örüntüleri oluştururlar. Duyguları, zihnin dünyayla karşılaşmasını temsil etme yollarından

biri olarak görmek mümkündür. Böyle düşünüldüğünde, duygular sosyal deneyime göre modellenir; belirli bir topluma özgü çok sayıda birey için ortaklardır. Duygular ne tam anlamıyla bireylerin kişisel özellikleri ne de insan doğasının evrensel nitelikleridir, ancak bireylerin “başka insan gruplarında yaşasaydı” sahip olmayacakları “belirli hissetme, düşünme ve hareket etme biçimleri” olarak karşımıza çıkarlar (McCarthy, 1989: 67). Bu yönüyle duygular belirli bir sosyal grup, sınıf ve tabakanın ortak sembol, ritüel ve duygularını ifade şeklini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Oatley ve Johnson-Laird duyguların bilişsel işlevlere hizmet verdiğini gösteren çatışma teorisini ortaya koymuşlardır. Duyguların sosyal olaylarla ilgili olduğu birtakım duygu modları belirlemişlerdir. Buna göre insan mutluluk, üzüntü, kaygı, öfke ve tiksinti şeklinde beş temel mod içinde bulunabilir. Bilişsel sistemde bu duygu modları karmaşık duyguları oluşturmaktadır. İnsanın içinde yaşadığı kültür, sosyal etkileşimini belirleyen bilişsel işlevlerine yön verir. Belirsizlik durumunda iç çatışmalar ise kaçınılmazdır. İnsan beş temel duyguyu biyolojik mekanizmalar ile yaşar ancak karmaşık duyguları içinde bulunduğu ortama göre şekillenir (Oatley ve Johnson-Laird, 2014). İnsanın duygulanımının sosyal ve kültürel bağları ortak bilinçli tepkiler ve duygusal ifadeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

Lazarus, duyguların altında bilişsel değerlendirmelerin olduğunu ifade etmiştir. Duygu bireyin çevre ile etkileşimi ile ortaya çıkan fizyolojik, davranışsal ve bilişsel olarak verilen tepkilerdir. Lazarus, basitten karmaşığa doğru, dil öncesi bilinç, bilinç dışı ve en üst biçimi olarak düşünce, imgeleme ve duyguların sözel, simgesel ifadesi yer aldığı bilinçliğin olduğu bir sınıflama yapar (Lazarus, 1991). Çevre ile etkileşim ile başa çıkma yöntemleri öğrenilerek bilişsel değerlendirme sürecinde duygusal tepkiler değiştirilebilir. Frijda, duygunun otomatik yani basit değerlendirmelerle ortaya çıktığı ve bu değerlendirmenin bilişsel alanda işlendiğini ifade etmiştir. Duygunun uyarılması ve gerçekleşmesi için temel işlem yeterlidir. Ona göre bütün duygular iki tür olası değerlendirme sürecine dayanır. Birincil değerlendirme bir olayın duygusal anlamı yargılama ile ilgilidir ve ikincil değerlendirme ortaya çıkan duygu değerlendirilmesi ile ilgilidir (Strongman, 2003: 78-90).

İnsanların duyguları, düşünceleri ve davranışları birbirleriyle ilişkilidir. Dökmen, duyguların, hedeflere yönelik davranışların itici güç kaynağını oluşturduğunu; düşüncelerin ise hedefe ulaşabilmek için hangi davranışların sergileneceği konusunda yardımcı olduğunu belirtmiştir. Duygular ve düşünceler arasındaki iş bölümünü şu benzetmeyle ortaya koymuştur.

“Mantıklı düşünceler geminin dümeni, duygular ise geminin yakıtıdır”. Bu yaşam gemisinin sağlıklı ilerleyebilmesi için düşünce ve duyguların uyum içinde olması gerekmektedir (Dökmen, 2010: 93-94). Toplum içinde birey hem duyguları hem de zekâsıyla tercihlerini yapar, eyleme dönüştürür. Sosyolojik açıdan gündelik yaşam pratiklerini ele alan gündelik hayatın fenomenolojik ve sembolik etkileşim kuramları açısından incelenmesinde duygu ve zekânın sosyal bir olgu olarak derinlemesine analiz yapılabilmesi için göz ardı edilmemesi gereklidir.

Kişinin belirli bir anda algıladığı, hissettiği, onun fenomenal alanını oluşturur. Fenomenal alan içindeki istekler, heyecan uyandıran iç yaşantılar, “duygu” olarak adlandırılır (Dökmen, 2010: 90). Duygular, toplumsal bağ oluştururan ve devam ettiren güdüler ve bu güdülerle beraber ortaya çıkan heyecanlar olarak da kabul edilir. Duyguların olmaması durumunda yaşamı yaşamaya değer kılan, insanı belirli bir amacı gerçekleştirmeye özendirilen hiçbir şeyden söz edilemez. Bir toplumda yaşamak için bir neden olmaz, insanlar birbirine değer vermez. Duygulardan arınmış böyle bir insan topluluğu yaşayamaz” (Cüceloğlu, 1998: 262).

Bacanlı, duygu ve duyuş arasında fark olduğunu ve duyuşun duygudan daha genel olduğunu belirtmektedir. O duyuşu, duygularla ve coşkularla ilgili, akıl ve mantığın zıddı olarak tanımlar. Biliş veya mantığın zihinle, duyuşun kalple ilgili olduğunu ifade eder. Onu mantık dışındaki, insan doğasının zihinsel yönleri olarak düşünmenin daha yerinde olacağını belirtir. Bu aşamada duyuş ve biliş, psikolojik araştırmalarda gösterildiği gibi, eş zamanlı olarak meydana geldiğini, hemen hemen her insan davranışının hem biliş, hem de duyuş içerdiğini söyler. Kısaca, duyuşu duygu ve coşkularla ilgili zihinsel özellikler olarak tanımlar” (Bacanlı, 2002: 6). Dolayısıyla insan denen varlığın toplumsal yaşamında rasyonaliteyi temsil eden zekâ ile duygu arasındaki ilişki irrasyonel tepkilerden duygu merkezli eylemliliğe kadar uzanabilir.

Duygular zekâ ile ilişkili olarak düşünme ve planlama, hedefe yönelik hazırlanmayı devam ettirme, problemleri çözme gibi zihni yeteneklere engel olduğu veya onları güçlendirdiği ölçüde, doğuştan getirilen zihinsel yetileri kullanabilme kapasitesinin sınırlarını ortaya koyarak yaşamda neler yapılabileceğini belirler. Yapılan işe, hevesle ve keyifle –hatta uygun bir düzeyde kaygıyla- motive olmanın başarıya ulaştırdığı düşünülmektedir. Goleman’a göre duygusal zekâ tam da bu anlamda temel bir yetenektir ve diğer tüm yetenekleri, bileyerek ya da körelterek derinden etkileyen bir güçtür (Goleman, 2004: 107).

Sosyolojik anlamda duygulara olan ilgi, duygusal tüketim çağı olan günümüzde alışverişte, sinemalarda, okulda, iş yerinde kısaca insanın olduğu her yerde gözlemlenebilir. Popüler kültür ve reklamlar, kültür endüstrisinin bir parçası olarak duygularımızı ve arzularımızı geri dönüştürmekte ve farklı biçimlerde bize geri satmaktadır. Bu paradoksal durumun en önemli sebeplerinden birisi ise, “yönetil(e)meyen duyguların” yaşamın akışına yön vermesidir.

Eckland’ın ifadesiyle “eğer çağdaş toplumların karşı karşıya olduğu başlıca sosyal sorunlardan biri, öne sürdüğümüz gibi, sosyal kalıtım ilkeleri ile meritokrasi arasındaki temel bir yüzleşmeyi içeriyorsa, o zaman hangi seçim tarzı daha adildir? İrade, bir bireyin ne miras aldığı zihinsel kapasitelerde ne de ana babasının ona sağladığı sosyal avantajlarda yer almıyorsa, hangisi daha “adil”dir?” (Eckland, 1967: 194). Günümüz çalışma hayatında zeki ya da yetenekli ve yeterli insan ve kişiler arası ilişki ve iletişim becerileri psikolojik kişisel gelişim öğeleri gibi görünse de toplumsal yaşamın gereklilikleri olarak sosyolojik açıdan da değerlendirilmelidir.

Duygu sosyolojisi konusunda çalışmalarıyla öne çıkan Hochschild, duyguların sosyal olduğunu ve çevre ile birey arasındaki etkileşimi ortaya koyan göstergeler olduğunu belirtir. Dolayısıyla duyguların ifadesi sosyal etkileşimlerle ya ortaya konulmaktadır ya da bu sosyal etkileşimler sonucunda ortak ifadeler ortaya çıkarak sembolleşmektedir. Hochschild, duyguları yönetme becerisinin bireyin sosyal etkileşimlerindeki karşılıklı beklentilere bağlı olduğunu da öne sürer (Yıldız, 2007: 137). Çalışmamızın önemli bir vurgusu olan duygusal zekâ becerisi, sadece bireysel ya da psikolojik değil aynı zamanda sosyolojinin ilgi alanı olarak sosyal bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Duygu ile ilgili bilim dünyasında, özellikle psikoloji alanında birçok tartışma yapılmaktadır. Bu tartışmaların ortak bir noktada kesiştiğini söylemek ise oldukça güç görünmektedir. Tüm bu ifadelerden hareketle, düşünce duyguyu ve duygunun türü de düşünceyi sürekli olarak etkilediğini söyleyebiliriz. Sevdiğiniz bir kimsenin davranışını algılayışınız ve o davranışa verdiğiniz anlam, sevmediğiniz başka bir kimsenin aynı davranışına verdiğiniz anlamdan farklı olabilir. Sizi aldatan bir kimseyi daha önce onu ne kadar sevmiş olursanız olun bu davranışından sonra daha az sevmeye başlayabilirsiniz. Bu anlamda gönül, duygu ve heyecanlar, akıl, mantık ve düşünceden tamamen bağımsız süreçler değildir (Cüceloğlu, 1998: 264). Burada duygu ve zekânın ilişkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Aynı şekilde bu ilişkinin sosyal hayatın içerisindeki yansımaları, birebir ilişkilerden aile, grup,

toplum ve sınıf ilişkilerine kadar etkisi görmezden gelinmemelidir.

Günümüz psikolojik ve sosyolojik bakış açısına kadar öfke, tutku, his, duygu gibi kavramlar aklın dolayısıyla zekânın zıddı olarak değerlendirilmiştir. Ancak filozoflar, psikologlar ve teorisyenler duygu ve zekâ arasında ilişki olduğuna dair uzun zamandan beri düşüncelerini ifade etmişlerdir (Samples, 2009: 15). XVIII. yüzyıldan bugüne bilim insanları, biliş (ya da düşünce), heyecan (duyguları da kapsayan) ve motivasyondan oluşan aklın etkili üç bölümden oluştuğunu kabul etmişlerdir. Bilişsel alan hafıza, mantık, hüküm çıkarma ve soyut düşünce üretme gibi fonksiyonlardan oluşmaktadır. Zekâ kavramı genel olarak, psikologlar tarafından bilişsel alan fonksiyonlarıyla karakterize edilmiştir. Zekâ bu anlamda nedensellik, sonuç ve soyut düşüncelerle uğraşma “birleştirme ve ayıt etme gücü” kavramları gibi yeteneklerle ilgili olarak ele alınmıştır. Duygunun zekâda kullanımı, geleneksel duygu görüşlerinde, vahşi bir hayvanın çok fazla zekâyâ gerek duymadan evcilleştirilebilmesi örneği üzerinden onun ilkel ve otomatik tepkiler olması şeklinde değerlendirilir. Duygunun bir zekâ formu şeklinde incelenmesi konusu ise daha radikaldir. Burada duygular zeki davranışların diğer formlarına yardımcı olan süreçler gibi değerlendirilmektedir (Averill, 2000: 278). Toplumsal bir varlık olan insanın yapıp etmelerinde, kendini ifade etme, iletişim kurma ve ilişkilerinde bu anlamda duygu ve zekânın ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Asıl olarak duygu ve zekâ arasındaki ilişki, bireyin toplumsal yaşamı açısından değerlendirdiğinde, sosyal zekânın bir alt kümesi olarak da ele alınabilir (Zeidner ve ark., 2009: 5-6). Sosyal zekâyı sosyolojik açıdan değerlendirdiğimizde bunu bir grup ya da toplumun ortak zekâsı ya da bilinci olarak düşünmek mümkündür.

Önemli bilimsel araştırmalara hizmet eden davranışçı ve daha sonra bilişsel yaklaşımın hâkimiyeti ile duyguların destekleyici rolü görmezden gelinmeye başlanmıştır. Thorndike’in sosyal zekâ ile ilgili çalışmalarından sonra daha fazla geliştirilmiş yapılar oluşturulmaya başlanmıştır. Gardner’ın çoklu zekâ kavramında, sosyal zekâ kavramı genişletilerek kişisel ve kişiler arası zekânın en az standart zekâ kadar önemli olduğu fikrini ortaya koymuştur. Ona göre sosyal zekâ, kişiler arası ve kişisel zekâyı içermektedir (Gardner, 2021).

Kişisel zekâ, başkalarıyla olan ilişkilerde bireyin kendi zekâsının ve diğer kişisel yeteneklerinin farkında olabilmesi ve bunları birbirinden ayırabilmesi olarak tanımlanırken kişiler arası zekâ, bir başkasıyla ilgilenen kişinin zekâsı ve duygu gruplarının karışık ve yüksek

farklılıklarını sembolize edebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Wong ve Law, 2002: 245).

Bununla birlikte, genetik ve çevresel olarak belirlenmiş zekâ arasındaki ikiliğin, her ikisi de gerçekten etkileşimli bir sistemin parçaları olduğu için, tek bir tür zekânın düşünce dünyasına hükmetmesi mümkün değildir. Çünkü hem kalıtım hem de çevre, zekâ açısından önemlidir ve hiçbir etkenin tek başına zekâ üretemeyeceği aşikârdır. Ayrıca, biyoloji, psikoloji ve fizyoloji alanlarındaki bilim adamları, sosyologlardan daha dengeli bir bakış açısıyla zekâ konusunda onun sosyal yönüne vurgu yapmaktadırlar. Diğerleri, çevresel etkilere çok fazla ağırlık vermeye istekli görünmektedirler. Bununla birlikte önemli bir biçimde insan organizmasının sosyal çevresine adaptasyonunu düzenleyen genetik materyalleri dışlamaya da sosyal yönünü ihmal etmeye de teşebbüs etmemektedirler (Eckland, 1967:192). Zekânın çevre ve sosyal hayatla ilişkisi sosyologların da görmezden gelmemesi gereken bir konudur.

İrk, cinsiyet, sınıf ve zekâ arasında ilişki olduğunu ya da olmadığını öne süren çalışmalar ve teoriler olsa da (Belkhir, 1994: 53-83), “başarı” genellikle, sınıf, cinsiyet veya ırk gibi doğumla tayin edilmeyen toplumsal, aynı zamanda bireyin muhtemelen bir miktar kontrolüne ve dolayısıyla “değerlere” sahip olduğu özellikler temelinde statü tahsisine atıfta bulunur” (Eckland, 1967: 194). Ayrıca aile geçmişi ile zekâ ve yaşam başarısı arasında da ilişki olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Mankiewicz, 2002: 25-43).

Kapitalist sistemde giderek daha fazla artan hizmet endüstrilerinde (Hochschild 1983: 137-161; 234-235), duygusal emek, duygu çalışması ve duygu yönetimi gibi durumlarla daha fazla karşılaşmaktadır. Post-endüstriyel bir toplum, hizmetlere daha fazla odaklandığı için kişiler arasında bir oyun toplumdur. İnsanlar git gide doğa ve doğal olanın dışında (sosyal medya ve internet gibi) birlikte yaşarlar, birbirleriyle karşılaşırlar. Bugün gerçeklik, öncelikle yalnızca diğerlerinin karşılıklı bilinciyle deneyimlenen sosyal dünya haline dönüşmektedir (Hochschild, 1979: 148-49). İş yerinde olduğu gibi sosyal dünyada duygu bilinci giderek daha fazla yer almaktadır. Bizim duygularımız ve başkalarının duyguları dünyayla, birbiri üzerinde çalışan kişilikler dünyasıyla karşılaşmamızın en önemli özellikleri haline gelmektedir. Duyguların sosyal gerçeklik içindeki yeri, onun sosyolojinin inceleme alanı olmasını sağlamaktadır.

Eşitsizlikler üzerine yapılan çalışmalarda yoksul ve alt kesimlerde zekânın düşüklüğü, çevrenin buna uygun olmaması, fırsat eşitsizliği gibi vurgular sosyoloji

içerisinde bazıları tarafından vurgulanırken Nazi düşüncesi veya Yahudilerin ari ırk düşüncesinde seçkinlerin üstün zekâya sahip oldukları iddiaları da öne sürülmüştür. Bu düşüncelerden herhangi biri seçilmek durumunda değildir çünkü her iki konumda da bilimsel tutarlık ve ölçütler yoktur. Bu konumların hiçbiri bilimsel bir argümanın sunumunda reddedilemeye bile, sosyologlar, popüler ideolojilerle tutarsız oldukları için popüler olmayan teorileri reddetme hakkına sahip olamaz (Eckland, 1967: 176).

Aslında duygu ve zekâ kavramlarının tarihi toplumsal pratiklerde, dilde, sanatta, ikonografide ve onları oluşturan ve yeniden üreten sınıfların ve grupların incelenmesinde izlenebilir (McCarthy, 1989: 66).

4. Sonuç

Günümüz psikolojik ve sosyolojik bakış açısına kadar duygu ve zekâ kavramlarını birbiri ile ilişkilendirmenin zor olduğu ve birbirinin zıddı olarak tanımlanarak kavramlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak her iki kavramın da tanımlanmasında biyolojik, fizyolojik ve psikolojik temellere dayanıldığı kadar her iki kavramın toplumsal, kültürel, iletişim, sınıf, ırk gibi sosyolojik hususlara da atıf yapıldığı görülmektedir.

Duygu kavramı, özneye hükmeden, bedensel ve ruhsal tepkilere yol açan heyecanlar ve tutumlar, öznel ve fenomenolojik bir tecrübe, bireysel bir durum olarak kavramlaştırılmaktadır. Farklı durumlarda ise onun sosyal ve kültürel boyutlarına atıf yapılarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Sosyolojik açıdan kavramın bu boyutları ise kültürel ve kültürler arası iletişim, heyecan ve hislerin ortak ifadesi, kişiler arası etkileşimle oluşan sembolik dil, jest ve mimikler, deneyimler ve yaşantılar sonucunda şekillenen toplumsal bir fenomen olarak kavramlaştırıldığı ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik bir kavram olarak var olan tanımlamaların içerisinde yer alan toplumsal, kültürel yapı, sembolik, fenomenoloji ve yorumlayıcı sosyolojinin kavramlar dünyasından bakılarak sosyolojik bir duygu tanımı yapılmasının ve kavramsallaştırılmasının mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

Zekâ kavramı hakkındaki bulgulardan ve değerlendirmelerden kavramın tanımlanmasında odak noktanın çevreyle baş etme, problemlerin çözümünde bilişsel süreçlerin işletilmesi, doğru kavrama, yargılama ve akıl yürütme, yeni durumlara adapte olabilmek, bilgiyi elde etme ve tecrübe olarak kullanabilme olduğu görülmektedir. Kalıtsal bir unsur olarak kabul edilen zekânın, sosyolojik çalışmalarda ve değerlendirmelerde kullanılabilecek bir kavram olarak sosyoloji ile

ilişkilendirilmesinde yanlış kavramsallaştırma ya da anlayışlara yol açmamak için doğru bir noktadan ele alınması gerekmektedir. Sosyoloji alanında sınıf, etnisite, ırk, alt ve üst tabakalar arası farklılıklar, eşitsizlikler, aile, sosyo-ekonomik durum, kültürel ve sosyal çevrenin zekâyı etkilediğinin bilinmesi onun sosyoloji alanında da incelenmesi gereken bir kavram olduğunu göstermektedir. Zekâ kavramı ile sosyoloji arasındaki bağ sadece zekânın temellerinde etkili olan yukarıda saydığımız hususlar değil kavramın kendi tanımlarında kullanılan sosyal ve kültürel arka planı ve kavramsallaştırma açısından da önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda zekâ sosyolojik bir kavram olarak, içinde yaşanılan toplum, kültür ve çevre ile ilişkilerde ortak tecrübeyi gösteren, diğer insanlarla ilişkilerde akılcıca davranış seçimini sağlayan, insanları anlama ve idare etme noktasında toplumsal yapı, kültür ve değerlerin farkında olarak tercihte bulunma ve eyleme dönüştürme becerisi şeklinde tanımlanabilir.

Duygu ve zekâ kavramları hakkındaki tartışmaların duygu ve zekâ ilişkisinin anlaşılmasında, bu kavramların sosyolojik değerlendirmelerdeki kullanımında önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Ancak modern psikoloji, sosyoloji bilim dallarında ve eğitim sistemlerinde gittikçe önem kazanan duygusal zekâ, sosyal zekâ, eleştirel düşünme gibi kuramların popüler kullanımı, ortak tecrübe ve toplumsal bir kavram olarak duygu ve zekâ kavramlarının anlaşılmasını güçleştirdiği açıktır. Bu tür teorilerde daha çok psikolojik temelli bakılmakta ve kavramların sosyolojik kullanımı göz ardı edilmektedir. Sosyolojinin toplum temelli yaklaşımı yerine sosyolojik çalışmalarda psikolojik bakış açısı oluşmakta veya psikolojik değerlendirmelere dönüşmektedir. Konu hakkında yapılan çalışmalarda bilimsel tavrın temele alınması ve akademik kaynaklardan yararlanılması gerekmektedir. Doğru kavramsallaştırmalar olmadan doğru tanımlar yapılamaz ve doğru tanımlamalar olmadan doğru değerlendirmelerin olması da beklenemez. Popüler bakış açıları bilimsel bir tavrın ve anlamının önüne set çekebilmektedir.

Elbette bilim disiplinleri arasındaki ilişki kaçınılmaz olduğu kadar gereklidir de. Ancak her bilim alanı kendi merkezi konumundan kavramları ele almalıdır. Bu anlamda kavramsal haritalar ve tanımlar o bilim dalına özgü yapıyı oluşturur. Ayrıca kaba pozitivist anlayış hala daha postmodern dönemin gelişmelerine rağmen salt bilimsel olabilme iddiasını sürdürme amacıyla duygular ve zekâ gibi konuları biyoloji, fizyoloji veya psikolojinin alanında değerlendirilebilmektedir. Oysaki yaşadığımız çağda yapay zekâ çalışmalarında bile duygulara değinilmekte, sosyal medya üzerinden insanları etkileyebilmek ve tüketim toplumunu

yönlendirebilmek için hem araştırmalara hem de uygulamalara konu olmaktadır.

Geçmişte kimi sosyologların, kendi disiplinleri ile davranış genetiği arasındaki mükemmel derecede makul bazı bağları es geçme eğiliminde oldukları görüldüğü, bunu kısmen yapmalarının gerekçesinin ise sosyolojinin doğal bir düzen noktası olarak, önce bir çevresel davranış teorisi kurma ve ifade etme zorunda kalması olduğu belirtilmiştir (Eckland, 1967: 191). Oysaki bu davranış teorileri günümüzde fenomenolojinin, sembolik etkileşimin, dilin, kültürün kısaca toplumun olduğu her alanı içine alarak ilerlemesi gerekmektedir. İnsanın ayrılmaz bir parçası olan ve onun bütün yaşam pratiklerinde temel olan duygu ve zekâ gibi iki temel kavramın görmezden gelinmesi sosyoloji için mümkün değildir.

Duygu ve zekâ kavramı arasındaki ilişkiyi kavramsallaştıran çalışmalarda, sosyolojik bakış açısını bilişsel zekâyı karşı değil onu destekleyen bir kavram olarak ele almak daha doğru olacaktır. Zekâ ve kişiler arası ilişkiler açısından duyguların, bilişsel zekâdan tamamen ayrı ve bağımsız olarak düşünülmemesi yerinde olacaktır. Önemli olan bu teorilerin, bireysel zekâ ve kişiler arası ilişkilere uygun şekilde geliştirilmesidir. Özellikle sosyoloji alanında yapılan çalışmalarda duyguların zekâ ile birlikte sosyal ve duygusal becerilerin gelişimi ve sosyal etkileşimi yönünden ve sosyal yaşam dünyasını etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmesi, kuramların bu doğrultuda ele alınması daha yararlı olacaktır.

Sosyolojinin özel ilgi alanı insan duygu ve duygularının kollektif ve temel sosyal kategoriler olarak nitelendirilebilen özelliğidir: Duygular sosyal yapılarıdır; insanlar tarafından ortaklaşa üretilirler. İnsan deneyiminin bir parçası olarak, yalnızca bir toplumun bilgi biçimleri içinde anlamlı hale getirilirler. Duygular hem deneyim hem de düşüncedir; duygular, analitik olarak ayırt edilebilen ancak işlevsel olarak ayırt edilemeyen duygular ve duygular hakkındaki yansımalarıdır.

Duygu ve duygunun zekâda kullanımı sosyolojik olarak toplumsal yapı ve kurumların işleyişinde pozitivizmin rasyonel insan tasarımıyla postmodern insanın duygularıyla beraber bütüncül bir konumda ele alınmasını içermektedir. Bugün toplumdaki birçok sosyal olayın ortak duygusal tepkilere dayandığı ve bunların sembolik etkileşim, fenomenolojik yaklaşım gibi alanlarda ihmal edilmemesi gerektiği, öznel dünyanın bireysel insanının aslında semboller ve duygular aracılığıyla ortak veya yaygın duygusal tepkileri sosyal medya aracılığıyla göstermeye çalıştığı günümüzde önem

kazanmaktadır. Duyguların ifadesi sosyal medya paylaşımlarında ortaya çıkmakta, yayılmakta ve değişime uğramaktadır. Sosyolojinin topluma dair çalışmalarında bunu göz önünde bulundurması elzemdir.

Sosyal etkileşimler ve toplumsal hareketlerde duyguların doğru yönlendirilmemesi veya yönetilememesinin, çeşitli sosyal olaylardaki etkisi günümüzde daha çok görülmektedir. O halde duygusal zekâ gibi psikolojik ve bireysel görünen duygulara dair teorilerin sosyolojik incelemenin konusu yapılması yerinde olacaktır.

Zekâ sadece bireyin hayatta kalmasını sağlayan psikolojik ya da kalıtsal bir olgu değildir. Zekâyâ dair yapılan analizlerde hem zekâyı etkileyen hem de zekânın etkileşimde bulunduğu çevrenin önemi yadsınmaz. Sosyoloji alanında günümüzde yapay zekâ üzerine yapılan çalışmaların varlığı da bunu doğrulamaktadır. Sosyal bir olgu olarak zekâ ve onun toplum ile olan ilişkisi sosyolojik çalışmaların konuları arasında yer alırken kavramsallaştırmaların ve tanımlamaların bu noktadan ele alınması gereklidir.

Ayrıca zekâ kavramının sosyoloji biliminin bakış açısıyla ele alınması, hem sosyalleşme, toplumsal hareketlilik, değişme gibi konular açısından hem de eğitim sosyolojisi açısından önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle sosyal medyadan sanal sosyalleşme süreçlerinin bilişsel süzgeçlerden doğru bir şekilde geçirilmesinin gerekli olduğu günümüzde bunun sosyolojik açıdan değerlendirilmesi elzemdir. Kitle iletişim araçları ve sosyal medya tek tek bireyleri değil, toplumu hedef almaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, K. Ü., 1995. *Etkili Öğrenme ve Öğretme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi.
- Alver, K. 2011. Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (21), 199-210.
- Averill, J.R., 2000. Intelligence, Emotion, and Creativity: From Trichotomy to Trinity, The Handbook of Emotional Intelligence: Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School, and in the Workplace, In R. Baron ve J.D.A. Parker (Eds). San Francisco: Jossey-Bass Inc., A Wiley Company, 277-298.
- Bacanlı, H., 2002. *Gelişim ve Öğrenme*. 6. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.

- Belkhir, J., 1994. Race, Sex, Class & "Intelligence" Scientific Racism, Sexism & Classism. *Race, Sex & Class*, 1(2): 53-83.
- Cabestan, P., 2004. What is it to Move Oneself Emotionally? Emotion and Affectivity According to Jean-Paul Sartre (Çev. K. M. Besmer). *Phenomenology and The Cognitive Science*, 3, 3 (1): 81-96.
- Caruso D. R. ve Salovey P., 2007. *Duygusal Zekâ Yöneticisi*. (Çev. S. Kaymak). Crea Yayıncılık, İstanbul.
- Collins, J. W. ve O'Brien, N. P., 2003. *The Greenwood Dictionary of Education*. Greenwood Press, London.
- Cüceloğlu, D., 1998. *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. 8. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Dökmen, Ü., 2010. *Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak*. 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eckland, B.K., 1967. Genetics and Sociology: A Recosideration. *American Sociological Review*, 32 (2): 173-194.
- Elias, N., 2017. *Uygarlık Süreci*. (Çev. Ateşman, E.). 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Emmons, R.A., 2008. Maneviyat Bir Zekâ mıdır? Güdülenme, Biliş ve Nihai İlgi Psikolojisi (Çev. A.U. Mehmedoğlu, F. Şengül). *Marmara Üniv. İlah. Fak. Dergisi*, 35 (2): 133-158.
- Fernandez, B. P. ve Ruiz, D., 2008. Emotional Intelligence in Education. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 6 (2):421-436.
- Ford, M. E., 1994. A Living Systems Approach to The Integration of Personality and Intelligence. In R. J. Sternberg ve P. Ruzgis (Ed.) *Personality and Intelligence*. Cambridge University Press, New York, pp. 188-220.
- Gardner, H., 202. *Zihin Çerçevesi*. (Çev.: Ebru Kılıç). Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

- Goleman, D., 2004. *Duygusal Zekâ*. (Çev. Yüksel, B. S.). (26. Baskı). Varlık Yayınları. İstanbul.
- Haslam, N., 2007. *Introduction to Personality and Intelligence*. SAGE Publications Ltd. Engelska.
- Hochschild, A. R., 1979. Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *American journal of Sociology*, 35: 551-573.
- Hochschild, A. R., 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, Berkeley.
- Hong Y.C.C., Dweck C.S., 1994. Toward An Integrative Model Of Personality And Intelligence: A general Framework And Some Preliminary Steps. In R. J. Sternberg & P. Ruzgis (Eds.), *Personality and Intelligence* Cambridge University Press, New York, pp: 104-134.
- Lazarus, R.S., 1991. Progress on a Cognitive - Motivational Relational Theory of Emotion. *Journal of Research in Personality*, 21: 1- 39.
- Lyons, W. 1985. *Emotion*. Cambridge University Press, New York.
- Mankiewicz A. F., 2002. Intelligence (IQ) as a Predictor of Life Success. *International Journal of Sociology*, 32 (3): 25-43.
- Matthews, G., Zeidner, M., Roberts, R. D., 2002. *Emotional Intelligence Science & Myth*. The Massachusetts Institute of Technology, New York.
- Mayer J. D. ve Salovey P., 1997. What is Emotional Intelligence. In P. Salovey and D. J. Sluyter (Ed.) *Emotional Development and Emotional Intelligence Basic Books*, New York, pp:1-31.
- McCarthy, E. D., 1989. "Emotions are Social Things: An Essay in the Sociology of Emotions" Sociology Faculty Publications. 5., https://fordham.bepress.com/soc_facultypubs/5, (Ziyaret tarihi:27 /07/ 2022).
- Oatley K, ve Johnson-Laird P. N. 2014. Cognitive approaches to emotions. *Trends in Cognitive Sciences*, 18 (3):134-140.
- Öncül, R., 2000. *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü 1*. MEB Yayınları, İstanbul.
- Pazarlı O., 1982. *Din Psikolojisi*. Remzi Kitapevi. İstanbul.
- Reeve J, 2009. *Understanding Motivation and Emotion*. (Five Edition). John Wiley & Sons Inc., New Jersey.
- Salovey P. ve Grewal, D., 2005. The Science of Emotional Intelligence. *American Psychological Society*, 14 (6): 281-285.
- Samples, G.M., 2009. Emotional Intelligence and Academic Success Among Bible College Student. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Faculty of the School of Psychology & Counseling Regent University, Virginia, <https://psycnet.apa.org/record/2010-99030-482>, (Ziyaret tarihi:27 /07/ 2022).
- Sayar K. ve Dinç M., 2011. *Psikolojiye Giriş*. 3. Basım, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Sternberg R. J., 1997. The Concept of Intelligence and Its Role in Lifelong Learning and Success. *American Psychologist*, 52: 1030-1037.
- Strongman K. T., 2003. *The Psychology of Emotion*. (Five Edition), John Wiley & Sons Ltd. England.
- Tuna, Y. ve Kayaoğlu, A., 2013. *Birey ve Davranış*. Ünlü S. (Ed.), Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Üçer, M. B., 2016. Sınıflar ve Duyguları: Tabakalaşma Çalışmalarında Duygulara Yer Açmak. *İstanbul University Journal of Sociology*, 36 (1): 227-247.
- White, J., 2006. *Intelligence, Destiny and Education*. Routledge Taylor & Francis Group, New York.
- Wong, C. ve Law, K. S., 2002. The Effects of Leader and Follower Emotional Intelligence on Performance and Attitude: An Exploratory Study. *Leadership Quarterly*, 13: 243-274.
- Yavuz, K., 1983. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yazıcı A., 2007. William James'in Descartes'in Duygu Kuramına Eleştirisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 18: 33-50.

Yıldız, E., 2007. İnsan Duygularına Yeni Bir Yaklaşım: Duygu Sosyolojisi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (2): 235-253.

Zeidner, M. Matthews, G. ve Roberts, R. D., 2009. What We Know about Emotional Intelligence: How It Affects Learning, Work, Relationships and Our Mental Health, Massachusetts Institute of Technology Press, New York.